

Stanje demokratije u Srbiji

*Istraživački projekat Nacionalnog demokratskog instituta (NDI) i
CeSID-a*

Sadržaj:

1. Metodološke napomene	3
2. Opis uzorka	4
3. Stanje demokratije u Srbiji	5
4. Poverenje, participacija i protesti - ogled o političkom kapitalu i kulturi građana Srbije	15
4.1. Političko i ideoško pozicioniranje, poverenje i (protesni) aktivizam	17
4.2. Poverenje u aktere i institucije	21
4.3. „Merenje“ poverenja	24
4.4. (Ne) poverenje u Srbiji	24
4.5. Poverenje u organizacije civilnog društva (OCD)	26
4.6. Poverenje i politika	31
4.7. Razlozi nepoverenja u aktere politike	35
5. Civilna i politička participacija	38
5.1. Civilno društvo i politika u Srbiji : od sukoba ka (konfliktnoj) saradnji	42
6. Konfliktni potencijal i energija građana	45
7. Percepcija političke i društvene istorije u Srbiji	70
8. Materijalni i socijalni status građana Srbije	81
9. Vrednosne orijentacije građana Srbije	86
10. Izborni sistem u Srbiji	98
11. Ranija i trenutna izborna opredeljenja	101
12. Profili stranačkih pristalica	105
13. Izborne orijentacije građana Srbije od 2000. godine	108

1. Metodološke napomene

Istraživanje realizovali	Agencija za istraživanje javnog mnjenja CeSID i Nacionalni demokratski institut (NDI), kancelarija u Beogradu
Terenski rad	U periodu između 27. februara i 05. marta 2014. godine
Tip i veličina uzorka	Slučajni, reprezentativni uzorak od 600 punoletnih građana Srbije
Okvir uzorka	Teritorija biračkog mesta kao najpouzdanija registarska jedinica
Odabir domaćinstva	Slučajno uzorkovanje bez zamene – u okviru biračkog mesta, svaka druga kućna adresa od početne tačke
Odabir ispitanika u okviru domaćinstva	Slučajno uzorkovanje bez zamene – izbor ispitanika metodom prvog rođendana u odnosu na dan anketiranja
Istraživačka tehnika	Licem u lice u okviru domaćinstva
Istraživački instrument	Upitnik od 109 pitanja

2. Opis uzorka

Na osnovu metodologije koja je uspostavljena prilikom sprovodenja ovog istraživanja obuhvaćene su sledeće kategorije ispitanika u Republici Srbiji, bez Kosova i Metohije:

Pol: muško (51%); žensko (49%)

Starost: 18–29 (16%); 30–39 (19%); 40–49 (15%); 50–59 (22%); 60 i više 28%

Obrazovanje: završena osnovna škola ili manje (19%); dvogodišnja ili trogodišnja škola (22%); četvorogodišnja srednja škola (38%); viša škola ili fakultet (21%)

Zanimanje: poljoprivrednik (4%), domaćica (6%), penzioner 28%, nezaposlen 25%, učenik/student 5%, privatnik/vlasnik preduzeća 5%, zaposlen kod privatnika 15%, zaposlen u državi 12%

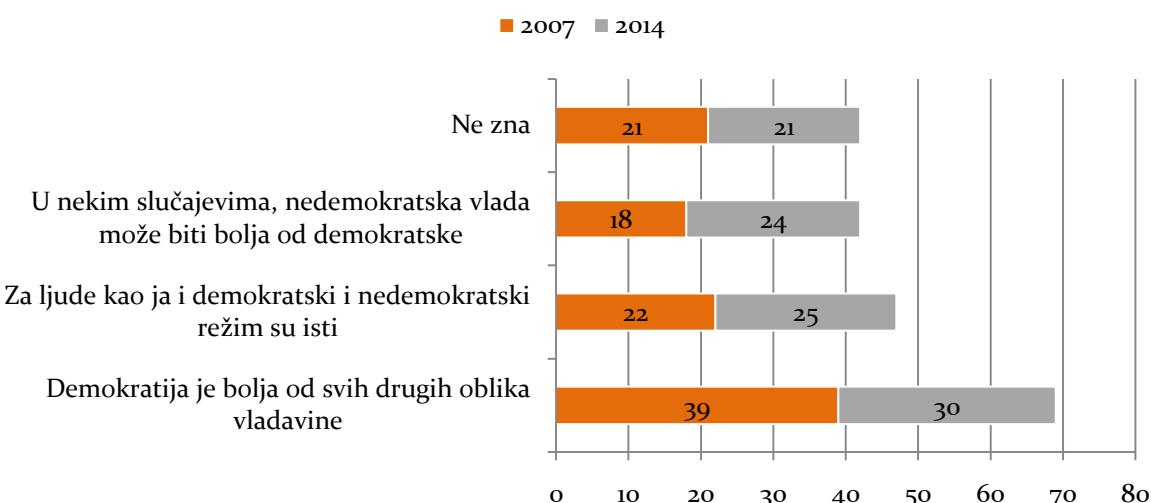
Prosečna primanja: 16. 360, 00 dinara

Nacionalna pripadnost: srpska 88%, bošnjačka 2%, mađarska 2%, romska 2%, hrvatska 1%, ostali 4%, ne želi da kaže 1%

3. Stanje demokratije u Srbiji

Naslov u jednom delu izveštaja o istraživanju koje smo sprovedli 2007. godine¹ godine, a tiče se odnosa prema demokratiji glasi *Demokratija (još) ne stanuje ovde*. Nalazi su tada ukazivali da je demokratija vladavina koja još uvek nema većinu u našem društvu. Tako je naspram 39% onih koji su bili stava da demokratija nema alternativu, bilo zbirno 40% (22% ispitanika je tvrdilo da je za njih isto i demokratija i nedemokratija i 18% da ponekad nedemokratija može biti bolja od demokratije) onih koji nisu demokratiju doživljavali kao jedini mogući koncept vladanja. Prevaga nedemokratskog stava je bila minimalna, ali je u tadašnjem izveštaju analizirana kao deficit demokratičnosti u Srbiji. Tada je opšta ocena govorila da dobijeni nalazi potvrđuju pomalo ironičnu ocenu da demokratija još ne stanuje na trajnoj adresi u Srbiji, odnosno da još nije „jedina igra u gradu“ (Linc i Stepan).

Grafikon 3.1. Vrednosne promene u odnosu prema demokratiji (u %)

Ako bismo danas hteli da budemo jednakо ironični, a sagledavajući podatke iz istraživanja iz ove godine, naslov bi trebao da ima i dodatak *Demokratija (još) ne stanuje ovde, a neće ni skoro, ukoliko se u međuvremenu trajno ne odseli*. Procenat onih koji imaju poverenje u demokratiju kao vladavinu pao je sa 39% na 30%, dok su sa druge strane opoziti ovom stavu porasli. Tako je onih koji smatraju da je isto pod kojom vladom žive, demokratskom ili nedemokratskom, porastao sa 22% na 25%, dok

¹ Istraživanje javnog mnenja Srbije, rano leto 2007. godine

je procenat onih koji misle da ponekad nedemokratska vlada bolja od demokratske porastao sa 18% na 24%. Pad poverenja u demokratiju je praćen porastom nepoverenja, pa je razlika koja je pre sedam godina bila minimalna sada skoro petina populacije, 30% zagovornika prema 49% oponenata.

Nalazi iz 2007. su ukazivali da je u pogledu delovanja obrazovanja, generacijske pripadnosti i radnog statusa na stav prema demokratiji moglo da se konstatiše da je srednja škola vododelnica njenog (ne)prihvatanja, odnosno da su demokratski sentimenti i praksa natprosečno ukorenjeni među visoko obrazovanim i mladima. Ukoliko to uporedimo sa sadašnjim nalazima, možemo reći da su ključna demografska obeležja ispitanika demokratske orientacije ostala slična. Ona nisu ista, jer je primetna promena kod starosnih grupa. Ona ukazuje da su u najmlađoj skupini (18 do 29 godina) i u starijim starosnim grupama (preko 50 godina) primetni trendovi opadanja poverenja u demokratiju, dok je pozitivan odnos prema demokratiji iznad proseka zastupljen kod ispitanika srednje starosne dobi (od 30 do 49 godina).

Bliskost ispitanika sa pojedinim političkim strankama, odnosno njihova identifikacija sa njima, pokazala se kao važna determinanta u njihovom odnosu prema demokratiji.

Tabela 3.1. Stranačke preference i odnos prema demokratiji

		Ne zna	Demokratija je bolja od svih drugih oblika vladavine	Za ljudе kаo ja i demokratski i nedemokratski režim su isti	U nekim slučajevima, nedemokratska vlada može biti bolja od demokratske
SNS	2014	16%	30%	22%	32%
SRS	2007	19%	15%	28%	38%
DS	2014		79%	14%	7%
DS	2007	5%	81%	8%	6%
SPS	2014	26%	21%	21%	33%
SPS	2007	18%	16%	29%	37%
NDS	2014	6%	69%	19%	6%
DS	2007	5%	81%	8%	6%
Neodlučni	2014	34%	25%	25%	16%
	2007	29%	28%	27%	15%
Bezodgovora	2014	21%	23%	33%	24%
	2007	16%	45%	17%	22%

Stranačka scena se od 2007. do danas bitno preoblikovala, stoga se povezanost stranačke orientacije i odnosa prema demokratiji, mora tražiti kod stranaka iz 2007. godine u kojima su sadašnje političke partije u Srbiji imale ishodište. Ne treba zaboraviti da su rezultati u značajnoj meri definisani i obimom učešća pristalica

pojedinih stranaka u kategoriji identifikovanih. U istraživanju iz 2007. godine SRS je imala 32% identifikovanih, DS 26% (danas je ishodište i za DS i za NDS), DSS 13% (sada je nema u podacima jer je ispod cenzusa), SPS 8% i LDP 6% (takođe ispod cenzusa). U ovom istraživanju neposredno pred izbore u martu 2014. godine zabeleženi su sledeći rejtinzi: za SNS 45%, za SPS 14%, DS 8% i NDS 7%.

Ukoliko pretpostavimo da je najveći deo pristalica nekadašnje SRS sada glasao za SNS, a da su birači SPS ostali u najvećoj meri verni svom ranijem političkom onda možemo izvesti nekoliko zaključaka za pristalice ove dve političke opcije. Kod pristalica SNS i SPS je došlo do povećanja poverenja u demokratiju kao poredak, sa tim da treba imati u vidu i da je došlo do značajnog povećanja obima pristalica obeju političkih stranaka u ukupnoj istraživačkoj populaciji. Za razliku od nalaza od pre sedam godina, gde su pristalice SRS i SPS okarakterisane kao nosioci starog nedemokratskog nasleđa, sada možemo reći da je trend drugačiji. Pre svega kod identifikovanih sa SNS-om, gde je stav o demokratiji nešto lošiji od proseka populacije, ali bitno poboljšan od 2007. godine. Opravdano je pretpostaviti i da je deo onih birača koji imaju izrazito negativan stav prema demokratiji ostao u biračkom telu SRS, koja nema parlamentarni status.

S druge strane, kod pristalica DS i NDS došlo je do povećanja onih ispitanika koji imaju stav da je za njih isto i nedemokratsko i demokratsko okruženje. Ključna je ipak promena kod ispitanika koji ne žele da se politički identifikuju. Oni dominantno boje povećan negativan stav o demokratiji, jer je duplo manje onih koji imaju poverenja u ovaj tip uređenja, dok je duplo više onih koji su ravnodušni prema ne/demokratičnosti okruženja u kome žive.

Opšti odnos prema demokratiji kao poretku, kao i razlike koje se prema njoj javljaju kod grupa koje različito diferenciramo uvod je u temu o percepciji stanja demokratije u Srbiji. Konkretan odnos građana prema funkcionisanju demokratskih institucija i procedura testirali smo kroz njihovu ocenu, odnosno stepen prihvatanja tri negativne i dve pozitive tvrdnje o demokratiji. Tri negativne tvrdnje govore: da u demokratiji ekonomija i privreda loše funkcionišu, da ona ima problema sa održavanjem reda i da je demokratija po svojoj prirodi spora, neefikasna – „previše demokratska i sklona raspravama“. Dve pozitivne govore govore da: demokratske institucije omogućuju uticaj na proces političkog odlučivanja i da uprkos manama demokratija je bolja od svih drugih oblika vladavine.

Tabela 3.2. Stavovi o uticaju demokratije na državu i društvo

	Uopšte se ne slaže	Uglavnom se ne slaže	Neodlučan	Uglavnom se slaže	Potpuno se slaže
Demokratija je dobra, jer omogućava da građani utiču na politiku	17	9	33	21	19
Ekonomija i privreda u demokratiji loše funkcionišu	12	14	34	22	17
U demokratiji je suviše neodlučnosti i raspravljanja	11	8	31	28	21
Demokratije nisu uspešne u održavanju reda	13	14	33	21	19
Demokratija ima mana, ali je bolja od svih drugih poredaka	11	8	37	18	25

Naime, saglasnost sa tvrdnjom da demokratija omogućuje efektivan uticaj na donošenje odluka iskazuje tek relativna, ispodpolovična većina (41%). S druge strane, zbirno je 26% građana koji se potpuno ili delimično ne ne slažu sa ovom tvrdnjom, odnosno ne vide značaj demokratije u ovoj oblasti. Podaci iz gornje tabele, kada je u pitanju napomenuta tvrdnja, poklapaju se sa nalazom od pre sedam godina i ne beležimo značajna odstupanja.

Druga pozitivna tvrdnja govori da je demokratija, uz sve svoje slabosti i ograničenja, ipak najbolji mogući poredak u usporedbi sa drugim oblicima vladavine. Ovo smatra nešto više od dve petine građana Srbije (43%), dok je nešto manje od dve petine (37%) po ovom pitanju neodlučno. Nešto manje od petine (19%) je antidemokratski pozicioniranih građana koji negiraju da je najbolji poredak - demokratski poredak. Za razliku od pre sedam godina onih koji imaju poverenja u demokratiju je sada manje za 9%, a procenat otvoreno antidemokratskih se u odnosu na pre sedam godina nije menjao.

U pogledu delovanja demokratskih procesa odlučivanja na funkcionisanje privrede građani su značajno promenili svoje stavove u poslednjih sedam godina. U istraživačkom nalazu iz 2007. godine jedna trećina ispitanika je smatrala da privreda u demokratiji loše funkcioniše, dok je danas takvih 39%. Odbacivanje ove negativne tvrdnje, odnosno zauzimanje stava da privreda u demokratiji dobro funkcioniše, pokazalo je pre sedam godina takođe trećina ispitanika, dok je danas taj procenat manji i iznosi 26%. Pre sedam godina, obim slaganja i neslaganja sa ovom tvrdnjom je bio isti, dok je danas 13% više onih koji nalaze mane demokratskim mehanizmima u privredi od onih koji ove mane ne nalaze.

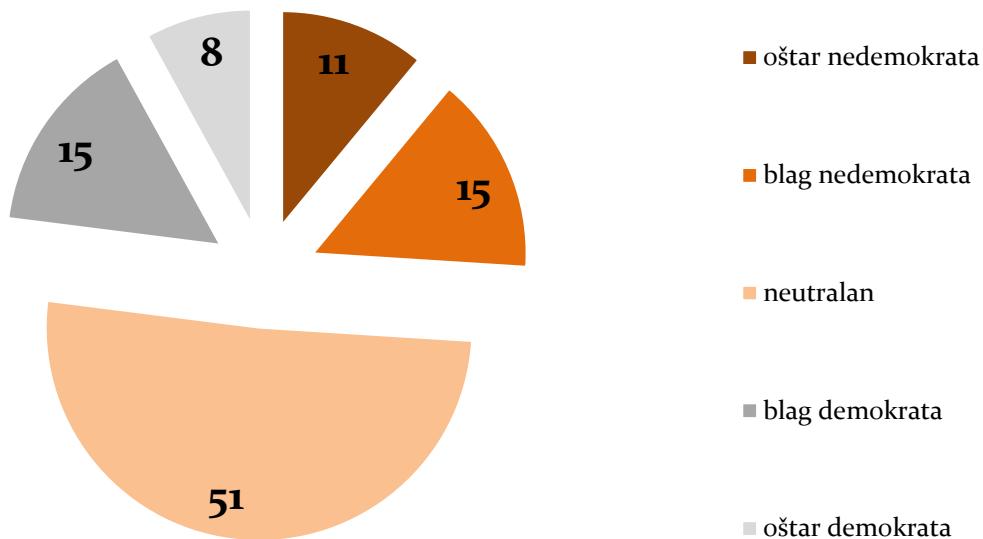
Da je demokratija previše neodlučna i sklona raspravama i beskrajnim nadmudrivanjima, odnosno da je treba „racionalno ograničiti“ misli gotovo polovina (49%) anketiranih građana. Na drugoj strani, tek je manje od petine tvrdih branitelja demokratije koji shvataju da demokratija i njene procedure imaju ugrađeni rizik složenih i otvorenih rasprava. Prema ovom nalazu se stavovi ispitanika ne razlikuju u odnosu na nalaze od pre sedam godina. Otvorene rasprave, argumentacija i debata nisu modeli odlučivanja koje razume većina građana. Postojanje javne rasprave se pre svega vidi kao slabost, a ne kao snaga političkog poretku.

Preostala negativna tvrdnja se tiče neuspeha demokratija u održavanju reda. Raniji nalazi su pokazivali da je po trećina onih koji su se slagali i onih koji su osporavali ovu tvrdnju. Danas preteže broj onih koji misle da je ovo velika mana demokratije i zbir onih koji se delimično ili potpuno slažu sa ovim danas čini 40% populacije, dok je očekivano pao broj onih koji se sa ovom tvrdnjim ne slažu na 27% ispitanika.

Ukoliko sagledamo pojedinačno stavove ispitanika o različitim aspektima demokratije možda još uvek možemo da se nadamo da se demokratija neće iseliti iz Srbije. Građani nisu promenili bitnije svoje stavove prema pojedinim mehanizmima i prednostima demokratije, ali se čini da im je neuspešno iskustvo demokratske tranzicije donekle promenilo stav o demokratiji. Naime, poslednjih sedam godina je obeleženo stagnacijom i propadanjem ekonomije, dok je neuređen državni sistem počeo da otkriva svoje pravo lice. Stoga treba imati u vidu da svoje stavove o nekom poretku građani ne donose na osnovu apstraktnih pojmoveva, nego na osnovu iskustva koje taj proces ima u praksi. Nesređena država i loša ekonomska situacija jesu svakako okvir koji je pojačao negativno poimanje demokratije kod građana danas u odnosu na period od pre sedam godina. Moglo bi se desiti da, ukoliko bude bilo pozitivnih ekonomskih trendova i procesa sređivanja države i državne administracije, proces poverenja u demokratiju kao politički poredak poraste.

Na osnovu odgovora koje smo dobili na pet pomenutih tvrdnji formirali smo složen pokazatelj koji daje višedimenzionalni odnos prema demokratiji. On u sebi sabira i opšte poimanje demokratije, ali i odnos prema svakom od navedenih aspekata. Bilo da se radi o uticaju građana na politiku, razvoj privrede, sistem odlučivanja, uređenost države ili alternative koje se nude demokratiji.

Grafikon 3.2. Indeks demokratije (u %)

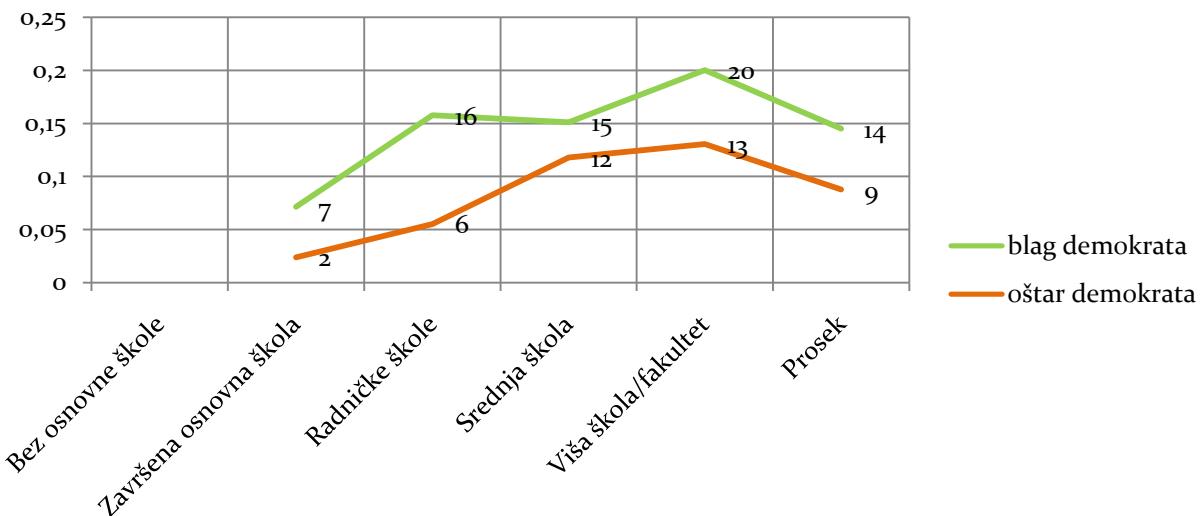
Imajući u vidu pojedinačne ocene o tome kako demokratija utiče na pojedine pojedine aspekte života nije iznenadujuće da smo kao sintetički pokazatelj dobili blagu prevlast onih sa nedemokratskim stavovima u odnosu na one sa demokratskim stavovima. Najveći deo populacije, preko polovine ispitanika je smešteno u kategoriju onih koji prema demokratiji imaju neutralan stav. Kada su u pitanju oni koji prema iznetim stavovima bivaju kvalifikovani kao oštare nedemokrate njih ima 11%, a njihov odraz u ogledalu jesu oštare demokrate kojih je nešto manje i ima ih 8%. Blagih nedemokrata i blagih demokrata, koji imaju nešto umerenije stavove, ali se opet mogu definisati na polovima ovog spektra je po 15%.

Upoređuju stav ispitanika prema demokratiji sa njihovim ključnim demografskim obeležjima, značajnije odstupanje smo primetili kod nivoa obrazovanja ispitanika.

U grafikonu ispod su izdvojeni samo oni ispitanici koji su imali delimično ili potpuno pozitivan odnos prema demokratiji. Mi ih nazivamo blage ili oštare demokrate. Kada uzmemo skupinu ispitanika koji nemaju završenu osnovnu školu, kod njih postoji takav tip diferencijacije da se čak ni kao statistički beznačajno ne pojavljuje ni jedna osoba koju iz te grupe možemo svrstati u jedan od dva tipa ispitanika sa demokratskim obeležjima. Sa porastom nivoa obrazovanja, raste i pozitivna percepcija demokratije. Kod osoba sa završenom osnovnom školom zbirno je 9% onih koji imaju pozitivan odnos prema demokratiji. Dok u kategoriji ispitanika koji su završili škole za radnička zanimanja ovaj procenat raste na zbir od 22%. Srednjoškolski obrazovana populacija ima zbirno 27% onih članova koji zauzimaju pozitivan odnos prema

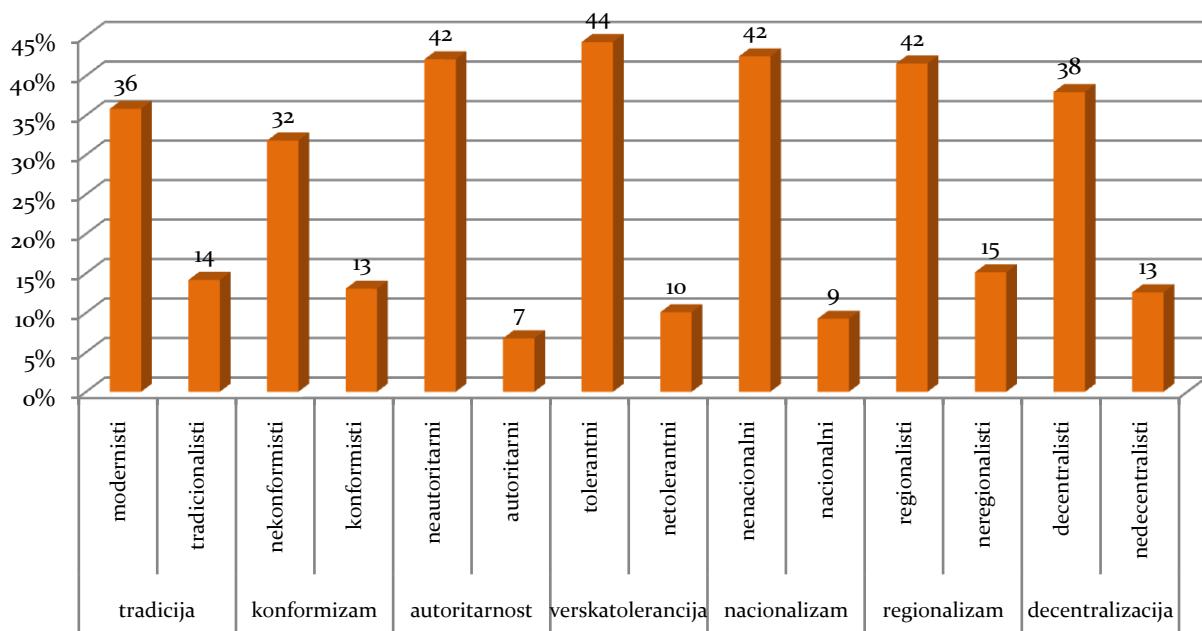
demokratiji, dok kod visokoobrazovanih ispitanika ovaj procenat zauzima jednu trećinu ove grupe.

Grafikon 3.3. Odnos prema demokratiji i nivo obrazovanja (u %)

Kada su u pitanju određeni vrednosni stavovi ispitanika pokazalo se da postoji vrlo visoka korelacija između njih i odnosa prema demokratiji. Sada smo zbirno prikazali pozitivan odnos prema demokratiji, bilo da je on umeren ili potpun.

Grafikon 3.4. Vrednosne osnove odnosa prema demokratiji (u %)

U ovom istraživanju koristili smo sedam različitih vrednosnih matrica i stavova, koje su se ticale odnosa prema tradiciji, konformizmu, autoritarnosti, verskoj toleranciji, nacionalizmu, regionalizmu i decentralizaciji. U svim navedenim matricama se pokazala zakonomernost, da je pozitivan pol jedne vrednosne matrice višestruko skloniji demokratiji kao vladavini u odnosu na onaj pol koji definišemo kao negativan deo matrice ili stava.

Tako su tradicionalisti skoro tri puta manje skloni demokratiji kao poretku u odnosu na one ispitanike koje definišemo kao moderniste. Slični distribuciju odgovora dobijamo kada razmatramo konformizam, stav prema decentralizaciji i stav prema regionalizaciji. Tako je konformistički stav skoro tri puta manje sklon demokratiji od nekonformističkog, dok je negativan stav prema decentralizaciji, takođe trostruko manje zastupljen u kategoriji pobornika demokratije od onih koji imaju pozitivan stav prema decentralizaciji. Kod regionalizma imamo istovetnu srazmeru, s tim da je veći procenat i pobornika i protivnika demokratije, sada je taj odnos 42% prema 15%.

Kod preostalih vrednosnih i stavovskih matrica pripadanje polovima stavova još više deli ispitanike u njihovim stavovima prema demokratiji. Tako je u dimenziji nacionalizam i verska tolerancija podela još oštrega nego u prethodne četiri merene dimenzije. Građani koje putem odgovora koje daju definišemo kao nacionaliste imaju četiri i po puta manju sklonost ka demokratiji kao poretku u odnosu na one koje preko iznetih tvrdnji o nacionalizmu definišemo kao nenacionalne. Skoro identičan odnos dobijamo i kada je u pitanju verska tolerancija, u kategoriji onih koji su verski tolerantni imamo 44% onih koji cene demokratiju, dok je kod verski netolerantnih svega 10% ispitanika sa takvim stavom o demokratiji. Preostala je još matrica autoritarnosti u kojoj je razlika između dobijenih polova najveća. Ispitanici koje shodno njihovim izjavama definišemo kao autoritarne šest puta su manje skloni demokratiji kao konceptu vladanja u odnosu na one koje smo stavovski definisali kao neautoritarne.

Imajući u vidu da je poimanje demokratije i procena stanja u pojedinim oblastima života u Srbiji, formirali smo istraživačke baterije pitanja sa ciljem da nam ispitanici prenesu svoje stavove o tim temama. Teme su se odnosile na stanje medija u Srbiji, procenu lične bezbednosti ispitanika, egzistencijalne strahove, postojanje kršenja ljudskih prava i opšti odnos prema državi. Svaku od tema smo definisali parom izjava, od kojih je jedna definisana kao pozitivna tvrdnja dok je druga definisana kao negativna tvrdnja. Koristeći te tvrdnje definisali smo složene pokazatelje koji govore o stavu ispitanika o stanju u navedenim oblastima.

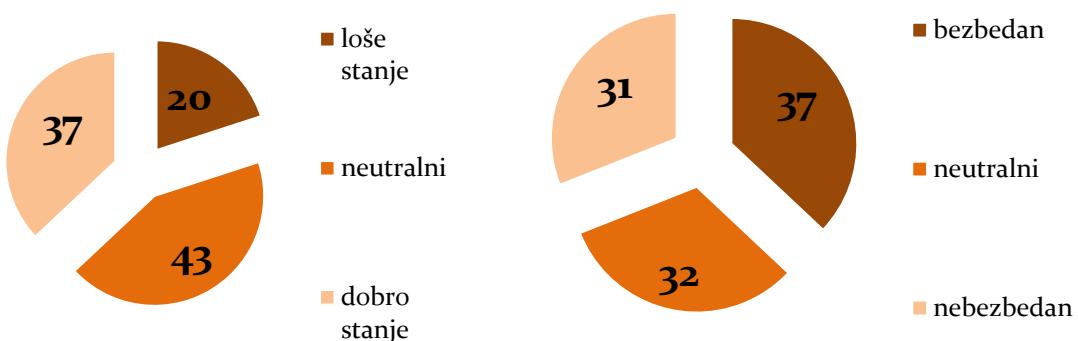
O tome kako građani vide stanje medija u Srbiji pokušali smo da doznamo kroz postavljanje dve tvrdnje u upitniku. Prva glasi *Većina medija u Srbiji je slobodna i novinari mogu da pišu šta god žele*, dok drugu čini negativna izjava da *Većina medija u Srbiji govori i piše onako kako želi vlast*.

Koliko su građani uplašeni za svoju bezbednost i da li smatraju da im je život fizički ugrožen u državi u kojoj žive pokušali smo da spoznamo kroz negativnu tvrdnju *Strahujem za ličnu bezbednost i vodim računa kuda idem* i tvrdnju *Nemam nikakvih strahova vezanih za svoju bezbednost i svoj život*.

Egzistencijalni strah, odnosno procena opasnosti da ispitanik i članovi njegove porodice mogu doći na rub životne egzistencije ispitivani su kroz negativnu tvrdnju *Plašim se da moja porodica i ja nećemo imati dovoljno za hranu* i tvrdnju *Nikada nisam strepeo za sopstvenu egzistenciju i egzistenciju svoje porodice*.

U kojoj meri građani procenjuju da se u Srbiji poštuju prava drugih građana procenili smo kroz njihove odgovore na dve tvrdnje: *Ljudska prava se krše na svakom koraku u ovoj zemlji* i kroz tvrdnju *Iako stanje nije sjajno, u Srbiji se barem ne krše ljudska prava*.

Grafikon 3.5. Procena stanja u medijima (u %) Grafikon 3.6. Procena stanja bezbednosti (u %)

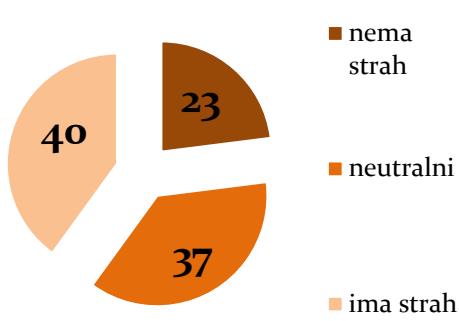

Iako je objektivno situacija nešto drugačija, sami ispitanici nisu našli povoda da dominantno negativno odrede stanje u medijima. Tek svaki peti ispitanik je procenio da vlast vrši pritisak na medije, odnosno da su novinari uskraćeni da pišu o onome što žele. Najveći deo nije stanje u medijima ocenio ni kao loše, ni kao dobro (43%), dok je 37% njih stanje u medijima sagledalo kao dobro i nije navelo nikakve pritiske vlasti na medije, niti uskraćivanje bilo kakvih novinarskih sloboda.

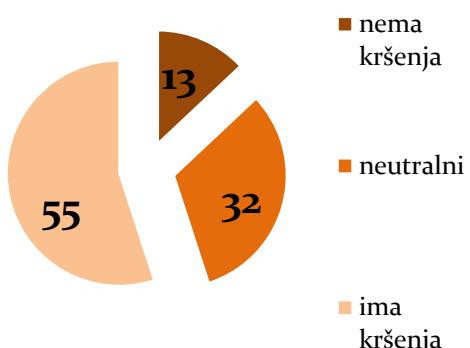
Kada je u pitanju procena nebezbednosti, nešto ispod trećine ispitanika ima ovaj osećaj (31%), dok je nešto iznad trećine onih koji nemaju osećaj nebezbednosti (37%). Dakle više je onih koji se osećaju bezbedno u odnosu na one koji se osećaju

nebezbedno. Preostala trećina ispitanika nije mogla da sebe definiše ni kao one koji se osećaju bezbedno, ni kao one koji se osećaju nebezbedno.

Grafikon 3.7. Egzistencijalni strah (u %)

Grafikon 3.8. Ocena kršenja ljudskih prava (u %)

Kada su u pitanju strahovi naših ispitanika, onda je evidentno da je za veliki deo njih jedan od strahova koji imaju vezan za egzistenciju njih i njihove porodice. Promene koje je tranzicija i proces stabilizacije demokratije doneo, imaju kao jednu od ključnih posledica promene vezane za ranije socijalne statuse velikih grupa građana u Srbiji. Gubitak posla, nemogućnost zaposlenja, trajna ekomska kriza, stvaraju kod 40% građana Srbije strah da bi oni i njihove porodice mogli da padnu na rub egzistencije i da nemaju dovoljno sredstava da se čak i prehrane. Nešto manje je onih koji nisu rekli niti da imaju, niti da nemaju strah od ovog egzistencijalnog izazova, dok je ispod četvrtine (23%) onih koji nemaju ovakav strah. To dosta govori i o strukturi stanovništva i apatiji koja je prisutna u srpskom društvu.

Od svih aspekata demokratije u Srbiji, građani su najniže ocenili poštovanje ljudskih prava. Da se u Srbiji krše prava građana smatra više od polovine ispitanika, 55% njih. Trećina ispitanika nije svoj stav prema ovom pitanju definisala niti kao postojanje, niti kao odsustvo kršenja prava, dok je samo 13% onih koji smatraju da se ljudska prava ne krše. Iz drugih istraživanja² pouzdano znamo da se kao najveći akter u kršenju prava javlja država, a oblasti prava koje se prema ispitanicima najviše krše su radno pravo, penziona, socijalna i zdravstvena zaštita.

² Istraživanje javnog mnenja urađeno za potrebe Zaštitnika građana, septembar – oktobar 2014. godine, CeSID i Zaštitnik građana, Beograd.

4. Poverenje, participacija i protesti - ogled o političkom kapitalu i kulturi građana Srbije

Apstrakt

U fokusu analize je složen odnos između (1) nerazvijenog političkog kapitala, odnosno civilne kulture građana, (2) specifične konstelacije interesa i moći u društvu koju proizvode linije socijalnih i političkih podela i (3) delotvornosti institucija i šansi za konsolidovanje demokratije.

U prisutnoj ambivalenciji mogućih ishoda, šanse da se „demokratija primi“ rastu sa rastom kulture poverenja i tolerancije građana, uz istovremenu njihovu participaciju i „praktikovanje“ demokratije i prateći rast kredibiliteta civilnih i političkih aktera i institucija

„Demokratski deficit“ na drugoj strani, rezultat je kumuliranja negativnih vrednosti. Partitodespotija (Goati), uz rašireni amoralni familizam, odnosno nepotizam i kronizam i širenje koruptivnih kanala i veza su dovoljno ilustrativni primeri.

Ključne reči: politička kultura, ideologija, socijalni kapital, poverenje, participacija, protest

Uvodna napomena

Za razmatranje političkog ponašanja i opredeljivanja građana metodski je jako važno polazno razlikovanje političke ideologije i političke kulture.

Ideologiju i kulturu, iako nisu strogo razdvojeni fenomeni i u sadržajnom pogledu u velikoj meri preklapaju, razlikuje to što su ideologije formalne, eksplisitne i relativno konzistentne definicije političke zajednice koje najčešće uspostavlja elita, dok je kultura neformalno, implicitno i relativno nekonzistentno razumevanje političke zajednice od strane njenih članova (Vujčić, 2001).

Zapravo, političke elite i stranačke ideologije koje se „od gore“ nude i propagiraju potencijalnim biračima jedna su strana, a strukturisanje „od dole“ političko-ideoloških orijentacija građana pod uticajem njihovih socijalnih, ekonomskih, demografskih i kulturnih karakteristika druga su strana – strukturiranja političko-ideološkog prostora.

Pri tome, osobenosti političkog kapitala - autoritarne tendencije, anomija i dimenzije političke alienacije ili pak političke kompetencije i uključenosti građanki i građana, su one »posredujuće« varijable za koje prepostavljamo da barem jednim delom

mogu objasniti povezanosti između socio-ekonomskog statusa i sociokulturnih identiteta sa određenim političko-ideološkim orijentacijama i stranačkim preferencijama.

Političku ideologiju u svedenom, operativnom smislu određujemo kao manje ili više koherentan i zaokružen skup ideja kojima se reinterpretiraju prethodno stanje i aktuelna stvarnost i određuje poželjni pravac promena (budućnost), kao i prepreke i otpori na tom putu. Programski, ideološki koncept istovremeno predstavlja osnov za političko takmičenje.

Politička kultura je pak široki „kišobran koncept“ koji, pored vrednosti sadrži i političke simbole, stilove i ponašanja. Uticaj (posredan) političke kulture na političke izbore i ponašanja može se detektovati na dve dominantne ravni analize:

1. različitih sadržaja i obrazaca, odnosno razmatranje (1) kulture sistema, (2) kulture procesa i (3) kulture vladanja, odnosno procenu rezultata i ishoda politike od strane građana i
2. tipova političke kulture, odnosno dominacije parohijalne, podaničke ili participativne političke kulture

Kultura sistema obuhvata sledeće četiri uže empirijski proverljive subdimenzije (1) podržavanje (demokratskog) političkog i ekonomskog poretku, ljudska i politička prava i slobode, odnos prema političkom sistemu, problem političke hijerarhije i jednakosti, (2) nacionalni identitet i nacionalni ponos, (3) odnos prema transnacionalnim integracijama i transnacionalnim identitetima i (4) sistem političkih vrednosti – sloboda, jednakost, pravda, mir i sigurnost.

Kultura procesa uključuje: (1) politički interes, političko znanje i informisanost, (2) političku komunikaciju, političku toleranciju, konsenzus i konflikt, (3) političku efikasnost ili kompetenciju, (4) stranački identitet i međustranačke odnose, (5) političku ideologiju, (6) socijalno i političko poverenje u različite druge (pojedince i institucije) i (7) političku participaciju.

Kultura vladanja obuhvata sledeće četiri uže komponente: (1) svest o uticaju vlasti na procese življenja ljudi, svest o načinima vladanja, (2) ocena efikasnosti vlasti na pojedinim područjima delovanja, (3) očekivanja od vlasti i (4) zadovoljstvo ukupnim životom, percepcija budućnosti ljudi u zemlji – optimizam ili pesimizam.

U istraživačkom, analitičkom smislu kulturu sistema ili odnos građana prema bazičnim sistemskim vrednostima treba vezati za studij političkih ideologija, pre svega analizu političkih podela i identiteta.

Na drugoj strani, analizu kulture procesa, kojom ćemo se i prevashodno baviti u ovom radu, odnosno učešća u politici i poverenja i očekivanja od vlasti, kao i podelu na parohijalnu, podaničku i participativnu kulturu uputno je koristiti u analizi rapoloživog političkog kapitala građanki i građana.

Kriterij njihovog razlikovanja zapravo čini različiti odnos prema ulaznim i izlaznim objektima sistema i prepoznavanje sebe kao subjekta/objekta političkog procesa. Tako, parohijalni stil i pristup odlikuje zaokupljenost lokalnim (parohijalnim) i beg od državnih institucija kojima se ništa ne traži i od kojih se zazire i ništa (dobro) ne očekuje. Podaničku kulturu odlikuje slaba ulazna, participativna i kritička komponenta, uz relativno razvijenu izlaznu komponentu – podaničko ispunjavanje obaveza i dužnosti, uz paralelno očekivanje zaštite i dobiti.

Za razliku od parohijana i podanika participativce pre svega odlikuju razvijene ulazne participativne funkcije i upućivanje zahteva institucijama sistema, odnosno široka i razvijena aktivnost – politički kapital građana.

4.1. Političko i ideološko pozicioniranje, poverenje i (protesni) aktivizam

Jednu od ključnih polaznih prepostavki Cesidovog istraživanja iz ranog proleća 2014. godine čini stav da su (1) poverenje u političke i civilne institucije i aktere, (2) sposobnost političkog i ideološkog orijentisanja i opredeljenja i (3) civilni i politički aktivizam u osnažujućoj, direktno proporcionalnoj vezi. Ona je posebno izražena u svojoj negativnoj dimenziji - ako nema poverenja, kao ni sposobnosti samopozicioniranja na civilnom i političkom polju, po pravilu izostaje i angažman. U tom kontekstu, rast ili pad političke i ideološke identifikacije ima za posledicu, ali je istovremeno i izraz uvećanog ili smanjenog poverenja i aktivizma.

Prepozicioniranje na liniji levica-centar-desnica utiče pritom i na verovatnoću izbijanja određenog tipa konflikta i učešća građanki i građana u njima. Primera radi, hlađenje nacionalnih tenzija očekivano će izglednjim učiniti konflikte koji u osnovi imaju ekonomski interes i motive. Učešće u njima biće opet uslovljeno dubinom krize ali i sposobnošću prepoznavanja suprostavljenih interesa i aktera i poverenjem u svoje vođe i saigrače. Sama pak ideološka orijentacija građana, kao i partija, sklona je simultanim promenama, koje su u znatnoj meri uslovljene izmenjenim društvenim i političkim kontekstom. Tako je, recimo, sa uvođenjem višestranačja početkom

devedesetih, zbog diskreditacije i pada komunističkih režima, udeo levičarski orijentisanih birača, koji je na početku bio prilično visok, značajno opao u bezmalo svim postkomunističkim zemljama Evrope. Postranzicione traume za posledicu su imale, međutim, velike oscilacije u broju onih birača koji su u stanju da svoje političke preferencije uopšte postave na skali levo - desno. Pored ostalog i zato što su dominarale druge (nacionalne) ose podela koje su zamagljivale ovu dominantno socijalnoekonomsku.

U Srbiji, posle demokratskih promena, 2002. godine, prema istraživanju CeSID- a, ova sposobnost je još uvek bila na niskom procentu od 43%. Taj udeo je postupno rastao da bi se, prema istraživanjima Cesida 2004 - 2006. godine, stabilizovao na oko 60%. Komparativno posmatrano, i dalje relativno niska sposobnost snalaženja na ideološkom spektru se poklapala sa i dalje intenzivnim izmenama na visoko haotičnoj političkoj sceni. Podaci dobijeni ovim istraživanjem (februar 2014.) pokazuju naoko paradoksalno ponovni izuzetno visok rast u dela - čak na dve trećine (66,5%), ispitanika koji nisu u stanju da se ideološki pozicioniraju ili o tome nemaju stav. Trećina koja se opredeljuje je gotovo ravnomerno raspoređena na centar (12%), desnicu (11%) i levicu (10%).

Činjenica da se broj onih koji ne poseduju ideološki kompas sa produbljenjem krize značajno uvećao, uz paralelni pad poverenja i aktivizma, je svakako zabrinjavajuća, sa stanovišta stabilizacije partijskog i političkog sistema i zahteva svoje objašnjenje.

Među „kontrolnim varijablama“ koje mogu doprineti razumevanju onoga što nam se dešava, očito da prvu grupu čine elementi procene efekata političke vladavine poput odgovora na pitanja zadovoljsta životom, ekonomskim stanjem u zemlji, finansijskim stanjem samih ispitanika, odnosno percepcijom pripadanja tranzisionim dobitnicima - gubitnicima. Ili pak (ne)zadovoljstvo zdravljem demokratije i raširenošću korupcije

Drugu grupu varijabli čine nivo prihvatanja demokratije i karakter socijalnih i političkih vrednosti koje su dominantne u društvu.

U ovom metodskom okviru razloge pojavi istovremene niske političke identifikacije, poverenja i (autonomnog) aktivizma, pored „viška istorije“ i „uspešnog“ hoda iz krize u krizu, treba tražiti u činjenici da u državama poput Srbije sa neizgrađenim civilnim društвом- „asocijacionom pustarom“ (Ofe) i slabim institucijama, elite deluju pod manjim ograničenjima i labavijim pravilima igre. „Krivac“ je, dalje, i snažno nasleđe političkog personalizma koji je vrlo prisutan u Srbiji, što dokazuje i rejting lidera koji premašuje stranački u slučajevima Miloševića, Košunice, Tadića i danas Aleksandra Vučića. Birači u Srbiji kao da su u permanentnoj potrazi za liderom u koga će učitati

svoje poverenje i na koga će preneti odgovornost. To istovremeno stvara veliku izbornu volatilnost i nestabilnost partijskog sistema. Personalizacija politike je tako i proizvod i uzrok neistitucionalizovanog partijskog sistema, u kojem imamo pretežno liderске stranke. Slaba socijalna ukorenjenost stranaka dovodi dalje do toga da se birači često okreću onome ko veštije upakuje izborna obećanja, sa osnovnom formulom „što više to bolje“.

Posledično, partije ne mogu da računaju na stabilnu podršku društvenih grupa, što onda dodatno poput začaranog kruga usporava programsko i socijalno profilisanje političkih stranaka i otežava njihovu institucionalizaciju. Ne čudi onda što se, pretežan, pre svega manje obrazovan, deo populacije ne snalazi na ideološkom spektru, što dodatno otežava njegovu upotrebu u objašnjavanju političkog ponašanja i grupisanja partija. Posledica je površan i nekoherentan identitet političkih stranaka na partijskoj sceni Srbije. U većoj meri to važi za masovne stranke poput SNS i DS, dok manje stranke poput Dveri, radikala, LDP ili PUPS mogu sebi da priuštite jasniji identitet, pri čemu je PUPS jedini relevantni primer interesno-grupne partijske reprezentacije. Posledica slabog ideološkog profila stranaka je i činjenica da su često razlike unutar partije jednake međustranačkim razlikama.

Najzad, šema levica-centar-desnica, koja služi pretežno razvrstavanju stavova na socioekonomskom spektru, očito je upotrebljivija u okolnostima kada ne postoje snažne druge linije rascepa koje je presecaju poput entičkih ili religioznih sukoba.

Možemo zaključiti čak da su sami rascepi, a ne partijski sistem zamrznuti, i da se politički preduzetnici menjaju na polovima rascepa. Organizacijski izraz ovog političkog i ideološkog meteža je, primera radi, formiranje i „evropeizacija“ SNS i njen rast izbornog uticaja na borbi protiv tajkuna i korumpiranih vladajućih elita.

U dominantnu i krizom rastuću ideološku kakofoniju tek nešto svetla može uneti, za one koji je imaju, partijska identifikacija kao ključni faktor određenja ($C= 0,59$). Na osnovu samoidentifikacije pristalica moglo bi se reći da je SPS na levici, da su na poziciji levog centra i DS i NDS, ali i, neočekivano, LDP i URS. Na ključnoj poziciji centrodesnice je dominantni SNS, desno od centra je DSS a na (krajnjoj) desnici SRS i Dveri.

U relativno slaboj meri ($C= 0,2 - 0,3$) na ideološko samopozicioniranje utiču i sklonost ka prihvatanju demokratije, modernizma i regionalizma koji povećavaju verovatnoću opredeljenja za levcu, pre svega levi centar, ali i tradicionalizam i nacionalizam koji pak uvećavaju izglede za opredeljenje za desnicu. Interesantno je da su nacionalisti skloni i levici - u slučaju našeg istraživanja pristalice SPS.

U pogledu visine primanja uočljiva je tendencija da se najbogatiji grupišu na poziciji centrodesnice. Obrazovanje ispitanika gotovo da ne utiče drugačije nego tako što visokoobrazovani jedini čine grupu koja je nadpolovično u stanju da se politički i ideološki pozicionira.³

Ključno metodsko pitanje je, međutim, pitanje da li će i zašto krizom stvoreni ideološki i politički metež voditi smanjenom poverenju i rezultirajućoj nespremnosti da se učestvuje u civilnim i političkim akcijama i protestima? Naš polazni pozitivni stav u velikoj meri je potvrđen ovim istraživanjem.

Ostaje, međutim, otvoreno i pitanje šta osim političke i ideološke orijentacije utiče na poverenje i participaciju, kao i dilema u kakvom su odnosu samo poverenje i participacija.

Kad je o poverenju reč, još su Almond i Verba u svojim studijama političke kulture došli do zaključka da je vertikalno političko poverenje odraz šire klime horizontalnog socijalnog poverenja koje postoji u društvu. Inglhart čak smatra da održivost masovne demokratije zahteva određene navike i stavove, pored ostalog i rašireni osećaj šireg interpersonalnog, odnosno socijalnog poverenja.

Naredno delikatno pitanje karaktera veze između poverenja, na jednoj i aktivizma i (ne) formalnih veza pojedinaca, na drugoj strani, nailazi na različite odgovore. Prema jednima (Patnam, Burt, Lin), upravo su mreže povezanosti i participacija odlučujući faktor za formiranje kako generalizovanog socijalnog poverenja, tako i političkog poverenja. Drugi smatraju pak da ljudi koji poseduju socijalno poverenje češće participiraju u većem meri (Newton, Ulsaner). Čini se da je najbliži istini stav da se poverenje i participacija nalaze u osnažujućoj cirkularnoj vezi.

U traganju za odgovorima oslonili smo se naime na poređenje nalaza iz dva kruga, po korišćenim instrumentima i uzorku, uporedivih Cesidovih istraživanja koje smo komparirali i sa nalazima drugih srodnih istraživanja. Prva su iz predkriznih (2005-

³ U Cesidovom istraživanju iz 2006.godine na opredeljenje za levcu, centar ili desnicu najviše, je takođe uticalo partijsko opredeljenje ($C_k=0,42$). Najviše levičara i najmanje desničara je bilo među pristalicama SPS-a (64 : 8). Na drugom polu su birači radikala sa polovinom desničara, ali i nezanemarljivom četvrtinom levičara. U sredini su pristalice DS-a, sa nešto više levičara (36 : 23) i dominacijom „centrista”, i pristalice DSS-a, kod kojih na četiri centriste i četiri desničara dođu i dva (umerena) levičara. Globalno posmatrano, levičari su najčešće bez čvrste stranačke identifikacije (35%), zatim dolaze simpatizeri DS-a (22%), a onda pristalice radikala (15%) i socijalista (13%).

Sličnu strukturu, paradoksalnu sa stanovišta aktuelnih političkih podela, imala je i podrška desnicu – najviše je stranački neopredeljenih (37%), pa radikala (26%), a odmah zatim pristalica DS-a (13%) i DSS-a (11%).

2008.) godina koje još obeležava vlast stranaka naslednica DOS-a, a drugo je iz februara 2014. godine, dakle pred sam „izborni zemljotres“ koji će naprednjacima doneti gotovo polovinu glasova i komotnu većinu u parlamentu.

U istraživanju iz 2014. godine analizu smo nastojali da kritički produbimo ukrštanjem dobijenih nalaza sa čak deset varijabli: obrazovanjem, prihodima, partijskom i klasno (samo)identifikacijom, kao i složenim indeksima stavova prema demokratiji, regionalizmu, nacionalizmu, tradicionalizmu, verskoj toleranciji i konformizmu.

4.2. Poverenje u aktere i institucije

Pozitivan odnos identifikacije, poverenja i (izborna) podrška određenim akterima, jesu osnovna i dragocena moneta u politici, ali i u civilno-društvenim organizacijama. Ujedno, karakteristike političkog ponašanja - uspostavljeni odnosi civilnog i političkog dijaloga i poverenja ili indiferentnosti i čak aktivnog suprostavljanja jedan su od osnovnih elemenata ukupne političke kulture društva.

Pritom, institucije su posebno na ispitу legitimnosti. Bitan element legitimnosti institucija jeste „**kultura poverenja**“ u njihovu svrshodnost, način funkcionisanja i učinke. Poverenje se zato ne može svesti samo na psihološki odnos, ono je eminentno i politička, moralna čak i ekomska kategorija. Kultura poverenja je neka vrsta društvenog resursa, ili kapitala koji koristimo u opkladama na neizvesne akcije drugih. Što je više poverenja, više smo spremni da se kladimo i veći rizik smo spremni da prihvativamo (Sztompka, 1997: 7-9). **Kulturu nepoverenja (ili kulturu cinizma)** karakteriše pak prožimajuća klima sumnje. Takva kultura ometa funkcionisanje društva na nekoliko načina. **Prvo**, takva kultura parališe ljudsko delovanje, podsticanjem rutiniranog i konformističkog ponašanja, ili čak pasivizma. **Drugo**, uništava socijalni kapital, što dovodi do izolacije, atomizacije, sloma udruženja i raspada međuljudskih mreža. **Treće**, podstiče razvoj defanzivnih stavova, neprijateljskih stereotipa, glasina i predrasuda, kao i ksenofobije. **Četvrto**, otuđuje i iskorenjuje (*uproots*), prekida vezu pojedinca sa korenima, sa zajednicom, sa svojim identitetom) pojedinca, i podstiče potragu za alternativnim, često ilegalnim identitetima (u bandama, mafiji, devijantnim subkulturnama...). **Peto**, difuzna kultura nepoverenja se širi prema međuljudskim odnosima, pa se transakcioni troškovi zbog neophodnosti stalne budnosti značajno podižu, a šanse za saradnju se smanjuju (Sztompka, 1997: 11).

Poverenje predstavlja složenu i višedimenzionalnu pojavu olicenu u dinamičkoj celini niza elemenata podrške, pozitivnog stava, identifikacije i

ugleda u odnosu građana prema socijalnim i političkim akterima i institucijama.

Društva se međusobno razlikuju upravo po tome da li su i u kojoj meri uspostavila kulturu dijaloga i poverenja(Lipset). Ofe poverenje definiše kao „uverenje da će se drugi uzdržati da nanesu štetu i da će, kad god je to moguće, pridoneti mom blagostanju“ **Offe nabrala četiri temeljne vrednosti** koje institucije moraju promovisati da bi uživale poverenje, a to su: **iznošenje istine, ispunjavanje obećanja, pravednost i solidarnost** (Ofe, l999 : 47).

Ključni **odnos poverenja** koji stvara i održava grupu i uvećava socijalni kapital građana odnosi se kako na njihove horizontalne veze - **socijalno poverenje**, tako i na vertikalne odnose - društvenu piramidu koja meri **političko poverenje** građana u ključne socijalne i političke aktere i institucije. Istovremeno, vertikalno socijalno poverenje govori o meri (ne) prisutnosti spajajućeg socijalnog kapitala koji, recimo povezuje mase birača sa političkim liderima. Unutar horizontalnog, socijalnog poverenja mogu se razlikovati **generalizovano poverenje** u ljude uopšte, kojima se onda načelno može verovati ili neverovati i **partikulizovano poverenje** u grupe i pojedince sa kojima smo u kontaktu.

Odnosi (ne)poverenja uspostavljeni na horizontalnoj ravni , zavisno od toga da li se radi o pripadnicima iste(ili srodnih) ili po ključnim karakteristikama različitih grupa u osnovi su Patnamove podele socijalnog kapitala na **povezujući** (unutargrupni) i **premošćujući** (međugrupni) socijalni kapital. Društva sa izraženim, očekivano visokim nivoom unutargrupnog, povezujućeg i naglašeno niskim nivoom međugrupnog, premošćujućeg kapitala su nestabilizovana, konfliktna i podeljena društva. Mogla bi se čak formulisati opštija, načelna hipoteza da su rasna i etnička i religijska heterogenost i zaoštrena politička polarizacija, praćene nižim nivoima civilnog socijalnog poverenja. Pritom problem je posebno zaoštren na postkonfliktnim prostorima koje odlikuje i relativna ekomska nerazvijenost, poput eks-Jugoslavije.⁴

⁴ U Srbiji krajem 2009. godine, deceniju nakon obustave oružanih konflikata, najtvrdi oblik etničke distance - nespremnost da se prihvati da pripadnici određenih nacionalnih grupa uopšte žive u Srbiji pokazuje u slučaju Albanaca dve petine, Hrvata četvrtina, Bošnjaka i Roma petina, Mađara 15% i Crnogoraca 12% ispitanika pripadnika većinske, srpske nacije. Po nalazima ovog Cesidovog istraživanja pripadnicima manjina pristup neformalnim socijalnim mrežama, kroz druženja i posećivanja, drži zatvorenim u slučaju Albanaca gotovo polovina, Roma i Hrvata trećina, Bošnjaka četvrtina,Mađara petina a Crnogoraca, što je verovatno efekat „razdruživanja“, sedmina Srba (Cesid, oktobar 2009,str.17 - 18)

Na drugoj strani, „vertikala“ poverenja - afirmativan odnos građana prema političkim i civilnim akterima jeste njihov ključni resurs i zaloga legitimnosti, rejtinga i kredibiliteta. Kada se radi o „vertikali poverenja“ - poverenju u socijalne i političke aktere i institucije, validnom i inspirativnom smatram analizu 5 međusobno uvezanih dimenzija ili tipova poverenja.

Prvi čini **studij identifikacije i poverenja u samu političku zajednicu**, najčešće operacionalizovan kroz osećaj ponosa zbog pripadanja naciji – državi, odnosno razlike između osećaja pripadnosti zajednici i (manjeg) prihvatanja aktuelnog režima.

Drugi nivo analize uključuje razmatranje **mere prihvaćenosti ključnih načela i vrednosti poretku**, kao i doživljaj i razumevanje koncepata poput demokratije, jednakosti ili poželnog nivoa i formi građanskog aktivizma. Primera radi, početkom 2010.godine, među građanima Srbije je dve trećine jasno profiliranih pobornika pravne države, tri petine pristalica ljudskih prava i tolerancije (sa značajnim izuzetkom odnosa prema seksualnoj različitosti), relativna većina (dve petine) doslednih demokrata, uz prateći do kraja nedefinisan i konfuzan stav prema decentralizaciji i regionalizaciji (Cesid, februar, 2010).

Treći, izvedbeni nivo testira **meru podrške konretnim režimima** i bavi se procenom njihove delotvornosti i uspešnosti u rešavanju konflikata i usmeravanju razvoja.

Četvrti nivo bavi se „**rejtingom pojedinih državnih institucija i javnih ustanova**. One se dalje, po prirodi svoje pozicije i delovanja, mogu razložiti na:

- (1) personalne i kolektivne nosioce vlasti (predsednik, vlada, parlament);
- (2) državne organe(vojska, policija, inspekcijske službe),
- (3) javne službe(obrazovanje, zdravstvo, socijalna politika);
- (4) institucije "četvrte grane vlasti"(antikoruptivna tela i organi), kao i
- (5) ustanove civilnog društva (mediji, zadužbine, crkvene organizacije).

Najzad, peti nivo ili dimenziju vertikalnog poverenja čini **poverenje u civilne i političke aktere**, ali i međunarodne aktere i integracije (Norris,1990).

U ovom radu akcenat je na poverenju prema akterima i institucijama.

4.3. „Merenje“ poverenja

U studiji EBRD-a „Social capital in transition: a first look at the evidence“ socijalni kapital je meren u zemljama tranzicije preko pitanja o nivou uopštenog poverenja, patricipacije u organizacijama civilnog društva i poverenja u institucije. Iako ovo pitanje nije bez svojih nedostataka, najveći broj istraživača ga koristi najverovatnije i zbog toga što je ono bilo uključeno u sve talase istraživanja *Svetska studija vrednosti* (WVS)⁵ i *Evropska studija vrednosti* (EVS), pa je stoga pogodno za vremensku i prostornu komparaciju poverenja.

Jedan od ključnih nalaza je, recimo, da je **nivo socijalnog generalizovanog poverenja (poverenje u ljude uopšte), za deset godina od 1996. do 2006. godine, opao je duplo** - sa 28% na 14%, dok se udeo onih koji su se izjasnili kao oprezni održava na oko tri četvrtine ispitanika. U Švedskoj (64%) i Finskoj (61%), a posebno u Danskoj (76%) poseduju generalizovano poverenje prema nepoznatim pripadnicima društva. Sa druge strane, najviši nivo nepoverenja vidi se u Letoniji, Litvaniji i Poljskoj, gde između 82% i 88% ispitanika nema poverenja u ljude. Kada poređimo obim socijalnog kapitala u Srbiji sa ovim podacima, vidimo da je **obim socijalnog kapitala u Srbiji dva puta manji od proseka socijalnog kapitala u zemljama EU** (Navedeno prema : Mihailović, Vojislav, 2010 : 30 - 34).

4.4. (Ne) poverenje u Srbiji

Kao ilustraciju stanja Srbiji, krajnje sumarno će navesti nalaze Cesidovog istraživanja iz 2005 godine, koje, pošto se bavi kako nivoom poverenja u aktere i institucije, tako i u učesnike u interpersonalnoj komunikaciji, može dati dovoljno celovitu sliku formiranih odnosa (ne)moći i nepoverenja. Od 25 „objekata“ (ne)poverenja, građani u proseku imaju delimično poverenje u 10, a malo u 15 od njih. Od 10 „objekata“ u koje građani imaju znatno ili bar delimično poverenje, četiri su vezana za učesnike interpersonalnih odnosa (dobri poznanici, rođaci, ljudi iste nacionalnosti kao ispitanik, građani Srbije bez obzira na nacionalnost), tri za javne delatnosti (škole i fakulteti, lekari, SANU), dva za civilno društvo (za crkvu i sveštenike) i tek jedan na institucije vlasti (poverenje u vojsku u celini)

⁵ Svetska studija vrednosti... istraživački je poduhvat bez preanca u društvenim naukama. Reč je o komparativnom istraživanju sociokulturalnih i političkih promena, tj. bazičnih vrednosti i uverenja koje je sprovedeno na reprezentativnim uzorcima u više od 65 društava koja obuhvataju skoro 80% ukupne populacije na zemlji, na svih šest kontinenata, u trajanju od skoro četvrt veka. Počelo je sa Evropskom studijom vrednosti (EVS), prvi put 1981. godine, da bi potom bila pokrenuta čitava serija istraživanja (tzv. talasa). (Pavlović, Z., 2006: 1)

Tabela 4.1. Rang lista poverenja

Rang	„Objekt“ poverenja	Ima poverenje (%)	Nema poverenje (%)	Indeks poverenja
1	Dobri poznanici	84	12	3,36
2	Rodjaci	82	15	3,28
3	Crkva	68	27	2,97
4	Ljudi iste nacionalnosti kao ispitanik	68	18	2,94
5	Škole i fakulteti	66	26	2,91
6	Lekari	66	31	2,86
7	SANU	64	21	2,80
8	Građani Srbije bez obzira na nacionalnost	63	25	2,79
9	Sveštenici	59	34	2,73
10	Vojska u celini	52	39	2,64
11	Predsednik Srbije	42	50	2,33
12	Policajci	39	54	2,25
13	Novinari	38	53	2,22
14	Vojni vrh	36	53	2,22
15	Štampa	38	54	2,21
16	Sindikati	32	46	2,20
17	Televizija	39	57	2,19
18	NVO	32	46	2,18
19	Evropska unija	36	52	2,17
20	Predsednik vlade	35	57	2,13
21	Sudije	32	58	2,12
22	Vlada Srbije	30	62	2,01
23	Skupština Srbije	27	65	1,98
24	Političke stranke	26	64	1,92
25	Političari	20	74	1,78

Podatak da trećina stanovništva ima poverenja samo u svoju (širu) porodicu, a dve trećine samo u svoje prijatelje deluje zabrinjavajuće. Veze unutar porodice i među prijateljima jesu deo socijalnog kapitala – povezujućeg (*bonding*) socijalnog kapitala, koji može imati negativne spoljne efekte. Već je navedeno da su takve veze karakteristika postkomunističkih društava u kojima stvarane kao način prevazilaženja teških situacija, i da su društva u kojima prevlađuje takav tip veza pogodno tlo za korupciju. „Autoritarna vlast... izaziva nepovjerenje i povlačenje građana u relativnu sigurnost odnosa unutar primarnih društvenih skupina“ (Maldini, 2008: 185).

Dno rang liste - šest „šampiona nekredibilnosti“ - zauzimaju institucije izvršne, zakonodavne i sudske vlasti: političari, političke stranke, skupština, vlada, predsednik vlade i sudije.

Gledano po grupama najveće je interpersonalno poverenje (3,10), potom poverenje u javne delatnosti (2,86) u institucije civilnog društva (2,40), u represivne institucije (2,31) i na kraju u institucije vlasti (2,03). Poverenje u institucije javnih delatnosti i interpersonalno poverenje imaju karakter delimičnog poverenja, dok je malo poverenje u institucije civilnog društva, represivne institucije i institucije vlasti (Mihailović i drugi Cesid, 2005).

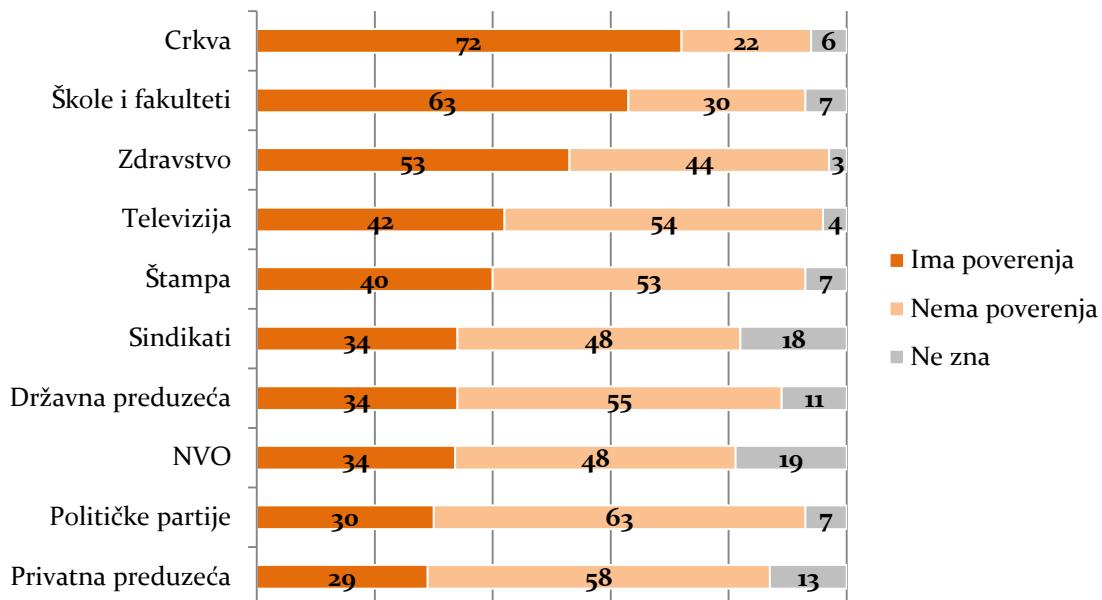
4.5. Poverenje u organizacije civilnog društva (OCD)

Razuđena mreža građanskih inicijativa, pokreta, interesnih asocijacija i građanskih ustanova koja čini civilno društvo, po svoj logici predstavlja prostor autonomije i samooraganizovanja građana, relativno nezavisno od države, ali i tržišno – privrednih organizacija. Njihova uloga se prvenstveno sastoji u kreiranju, širenju ili odbrani autonomnih vrednosti i kulture, definisanju i zastupanju interesa i stimulisanju građanske odgovornosti i aktivizma, usmernog delom i ka pokretanju inicijativa prema strukturama vlasti i njihovoj kontroli i kritici.

U ravni analize pojedinih društava otvaraju se, međutim, ne samo pitanja razvijenosti civilnog i političkog polja i aktera već i pitanja saznajnih kapaciteta građana - njihovog razumevanja složenog procesa promena, stava prema civilnim akterima i svetu politike i (ne) spremnosti da se uključi u aktivnosti OCD i političkih aktera.

Prethodno, sa stanovišta raspolaganja poverenjem, kao jednim od temeljnih organizacijskih resursa, analizirane, 2005. godine, organizacije civilnog društva mogu se podeliti u tri grupe.

Grafikon 4.1. Poverenje u organizacije civilnog društva i stranke (Cesid, 2005)

Prvu, čine posebno crkvene organizacije, pre svega SPC, koje uživaju puno (41%) ili bar delimično poverenje (30%) između dve trećine i tri četvrtine građana Srbije. Crkva je godinama već ustanova od najvećeg, gotovo nespornog moralnog i, istovremeno, nepolitičkog ili nadpolitičkog ugleda i autoriteta među građanima Srbije. Ni povremene, sporne „ekskurzije u politiku“ nisu bitnije ugrozile visok rejting i tretman crkve kao nacionalne institucije.

Prvoj grupi građanskih ustanova u koje građani imaju veliki stepen poverenja pripadaju i obrazovne institucije – škole i fakulteti. Obrazovnim ustanovama veruje dve trećine građana, odnosno poverenje u njih je dvostruko veće od nepoverenja.

Drugu grupu čine mediji, štampani i elektronski, koji uživaju poverenje približno dve petine građana, odnosno spadaju, zajedno sa zdravstvom, kao i vojskom i policijom, u organizacije i institucije prema kojima je odnos poverenja i nepoverenja relativno uravnotežen. Pri tom, udeo onih koji u medije imaju puno poverenje je samo 6%, što predstavlja jedan od najnižih zabeleženih procenata punog poverenja u sve analizirane organizacije i institucije. Na drugoj strani, apsolutno nepoverenje prema medijima iskazuje čak petinu građana. Svoj, nešto povoljniji rejting, u odnosu na sindikate i NVO, mediji mogu da zahvale daleko većem broju građana (35%) koji u njih imaju osrednje, delimično poverenje.

Očito, relativno visoko poverenje i, u još većoj meri, očekivanja od medija, rezultat su uverenja da njihov pluralizam – brojnost i konkurencija, jesu prepostavka i garant

kritičke informisanosti i smislenog angažovanja, daleko pre nego što se veruje u njihov pojedinačni profesionalizam i nepristrasnost.

Pritom, za položaj sredstava masovnih komunikacija od posebnog značaja je pojava interneta i socijalnih mreža koje doprinose demokratizaciji javnog prostora, ali i veze između vlada i medija, koja medijski prostor čini zavisnim i sve više nedemokratskim (Hejvud, 2004:392).

Mediji u javnom vlasništvu su više ili manje pod kontrolom institucija vlasti i vladajućih političkih partija, a privatni mediji su u vlasništvu ljudi bliskih određenim političkim partijama, pod kontrolom institucija vlasti ili su pod drugim uticajem i komercijalnom zavisnošću, koja ograničava njihovu slobodu i objektivnost.

Ne čudi zato, podatak da, prema istraživanjima Freedom house u prethodnih pet godina Srbija, ali i BiH, Crna Gora i Hrvatska imaju tek delimično slobodne medije.

Najzad, sindikati i NVO spadaju, zajedno sa političkim i privrednim akterima – parlamentom, Vladom, strankama i državnim i privatnim preduzećima, odnosno njihovim upravljačima i vlasnicima, u red organizacija i institucija prema kojima je nepoverenje osetno izraženije nego poverenje. Njima ne veruje, ili ne poznae njihov rad gotovo polovina anketiranih. Njima treba priključiti gotovo petinu anketiranih (18%), daleko više nego kod drugih organizacija i institucija, koja nema ni definisan stav o njima. Na drugoj strani, puno (9%) ili delimično i malo poverenje (25%) prema sindikatima i NVO iskazuje trećina građana, što je čak iznad vrednosti dobijenih drugim istraživanjima. Naime, nakon oktobarskih promena 2000-te, kada je poverenje u NVO nadmašilo nepoverenje, odnosno obuhvatilo više od trećine građana, ono se, nakon pada u 2001. godini, od sredine 2002 stabilizovalo na podršci četvrtine građana (CPIJM IDN,2004:19-20).

Mogli bi zaključiti , kada je o OCD reč, sa izuzetkom crkve i obrazovnih institucija, da značajno poverenje manje od petine građana, govori o oskudnom osnovnom resursu kojim raspolažu NVO i sindikati. Zabrinjavajući je i nizak nivo, posebno u slučaju NVO, njihovog poznavanja i razumevanja prirode njihovih aktivnosti.

Pred sindikatima i NVO očito stoe tri grupe problema: a) preciziranja svoje pozicije i uloge – svoje misije učešća u deblokiranju tranzicije u osiromašenom, traumatizovanom, postratnom društvu, b) ofanzivnijeg nastupa i akcionog objedinjavanja i umrežavanja, ali i c) medijske i marketinške aktivnosti na poboljšanju imidža i izmeni negativnih klišea i stereotipa koji o njima postoje u javnosti poput onog o «antiratnim profiterima» i zgrtanju novca od pomoći i donacija.

NVO sektor

Nevladine organizacije, pre svega moraju izaći iz zabrana oslanjanja na podršku stranih donatora i podrške ograničene na obrazovano, urbano i mlađe stanovništvo. Opšte mesto svih analiza i rasprava unutar nevladinog sektora čini potreba i nužnost samoodrživog razvoja, odnosno diversifikovanje izvora donacija i prihoda, pri čemu bi smanjenje stranih donacija bilo kompenzirano uvećanim prihodima od pružanja usluga korisnicima, saradnje sa privredom, državnih dotacija i donacija od domaćih fizičkih i pravnih lica. Ujedno, time bi se projekti i programi NVO, do sada pretežno uslovljeni prioritetima stranih donatora, u većoj meri vezali za prioritete samih korisnika usluga NVO sektora (NVO sektor, 2005:59-62; 80-82).

Nesporna potreba je da se aktivnosti NVO sektora sve više izvode i uz podršku državnog finansiranja, odnosno projektnih konkursa pojedinih ministarstava, gradova i opština, u meri u kojoj su programi NVO usklađeni sa nacionalnim strategijama ili novom koncepcijom socijalne politike društva u transformaciji. To, u uslovima opšteg siromaštva, odsustva odgovarajuće pravne regulative i stimulativne ekonomske politike i politike poreskih olakšica i oslobođanja, neće biti nimalo lak i izvestan posao.

Iako je, posebno nakon 2000-te, nevladin sektor uveliko demetropolizovan i decentralizovan, odnosno uspeo je da se proširi i na manja urbana središta i da se, taktikom širenja mrlja mastila, iz velikih gradova – polaznih uporišta proširi na gotovo čitavu teritoriju, on je još u velikoj meri socijalno getoiziran. Po rezultatima svih istraživanja, vršenih nakon 1999. godine (Institut društvenih nauka, CPA, CESID), pristalice i aktivisti NVO sektora dolaze iz redova stručnjaka, učenika i studenata, odnosno mlađih od 30-40 godina, koji se osećaju dobitnicima tranzicije. Indikativno je pri tom da se ne radi o najimućnijima već o osobama prosečnih prihoda.

Socijalno uska i relativno malobrojna osnovica (između 1% i najviše 5% aktivista i povremenih volontera prema nalazima istraživanja), kao i slabo prisustvo, sem u incidentnim situacijama, u medijima povratno osnažuju i održavaju nisko poverenje u NVO sektor.

I po nalazima istraživanja efekata tranzicije, iz 2010. godine, nepoznavanje rada NVO i nizak stepen građanskog aktivizma odražavaju se i nisko poverenje građana – ono se kreće u rasponu od 9% do 25% prema različitim vrstama NVO. Najveći stepen poverenja građani imaju u NVO koje se bave zaštitom životne sredine (25% građana ispoljava poverenje prema radu ovih organizacija) i NVO koje razvijaju programe za invalidna lica (24% ispoljava poverenje prema radu ovih organizacija). Znatno manje poverenje građani ispoljavaju prema drugim tipovima NVO kao što su organizacije

koje se bave promocijom ljudskih prava i razvojem demokratije. Samo po 13% ispitanika pokazuje poverenje u Helsinški odbor za ljudska prava i u Fond za humanitarno pravo kao NVO koje podstiču demokratsku tranziciju javnog života i suočavanje sa prošlošću. Građani imaju još manje poverenja u udruženja koja ulaze u tzv. „patriotski blok“, odnosno u one koje se zalažu za odbranu haških optuženika i relativizaciju odgovornosti za ratne zločine. Samo 9% građana iskazuje poverenje u „Obraz“ kao tipičnom primeru ovih organizacija, dok u udruženja za odbranu haških optuženika poverenje ima 13% građana. (Kolin, 2010: 44 - 46)

Tabela 4.2. Poverenje i nepoverenje u udruženja građana (u%)

	Ima poverenja	Neodlučan	Nema poverenja	Ne može da oceni
udruženja koja se bave zaštitom životne sredine	25	20	19	36
udruženja koja okupljaju, štite i zapošljavaju invalide	24	18	18	40
udruženja za odbranu haških optuženika	13	19	26	42
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji	13	17	27	43
Fond za humanitarno pravo	13	17	29	41
„Obraz“	9	16	28	47

Linije političkih podela dakle prolaze kroz civilni sektor, pre svega kada se radi o onim NVO koje se bave pitanjima koja se nalaze na političkoj agendi i izazivaju politička sporenja. Najveće razlike, u odnosu na stranačku pripadnost, postoje u pogledu (ne)poverenja prema Helsinškom odboru, Centru za ljudska prava ili YUKOM-u, na jednoj, odnosno Obrazu ili Udruženju za odbranu Haških optuženika, na drugoj strani.

„Politička kontaminiranost“ za konsekvencu ima činjenicu da rezultati istraživanja pokazuju da tek svaki šesti građanin u BiH, Srbiji i Hrvatskoj veruje nevladinim organizacijama, kao izvoru informacija o sadržaju i realizaciji izbornih programa političkih partija. Ako je to za utehu OCD, približno isti procenat građana veruje i analitičarima, odnosno gotovo polovina njih ne veruje ili nedovoljno veruje političkim partijama, medijima, nevladinim organizacijama i analitičarima (Dejanović, 2014).

Moglo bi se zaključiti da organizacije i ustanove civilnog društva, uz izuzetak crkve, kao i obrazovnih institucija, i delom medija u velikoj meri „pate“ od deficit-a

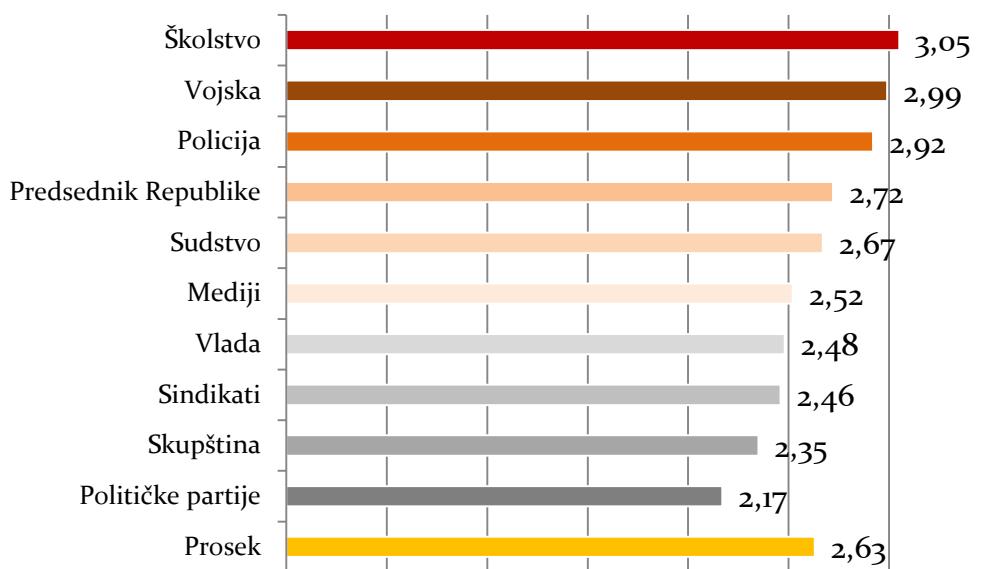
legitimnosti i poverenja. To svakako predstavlja značajno ograničenje njihovoj pretenziji da u tranzisionim promenama odigraju značajnu ulogu.

4.6. Poverenje i politika

U Srbiji, u poslednjih dvadesetak godina nepoverenje u institucije društva, pogotovu u one političke, je, uz retke i kratkotrajne izuzetke, toliko visoko da otvara pitanje opstanka države, pa i samog društva. Dakle, kako društvo može da funkcioniše ako niko nikom ne veruje, ako niko nema kredibilitet?

Primera radi, 2010. godine u sred ekonomске i socijalne krize, očekivano je ključna moneta poverenja građana i dalje oskudno raspodeljena na socijalne i političke aktere i institucije. I u ovom rangiranju nakon decenije od promena iz 2000-te, najgore su prošle političke institucije i akteri. Političke institucije suočavaju se očito sa dubokom krizom legitimite budući da je prema svima njima bez izuzetaka nepoverenje građana daleko izraženije nego poverenje, pa se stanje može uporediti jedino sa drugom polovinom devedesetih godina prošlog veka, odnosno sa vremenom potpune delegitimizacije Miloševićevog režima.

Grafikon 4.2. Rang institucija prema ponderu (ne)poverenja građana

Slična situacija je istini za volju i sa institucijama civilnog društva, budući da velika većina građana uopšte ne uočava aktivnost NVO i da nepoverenje u čitav niz konkretnih NVO, u sindikate ili medije daleko prevazilazi poverenje (Slavujević, 2010: 24-27).

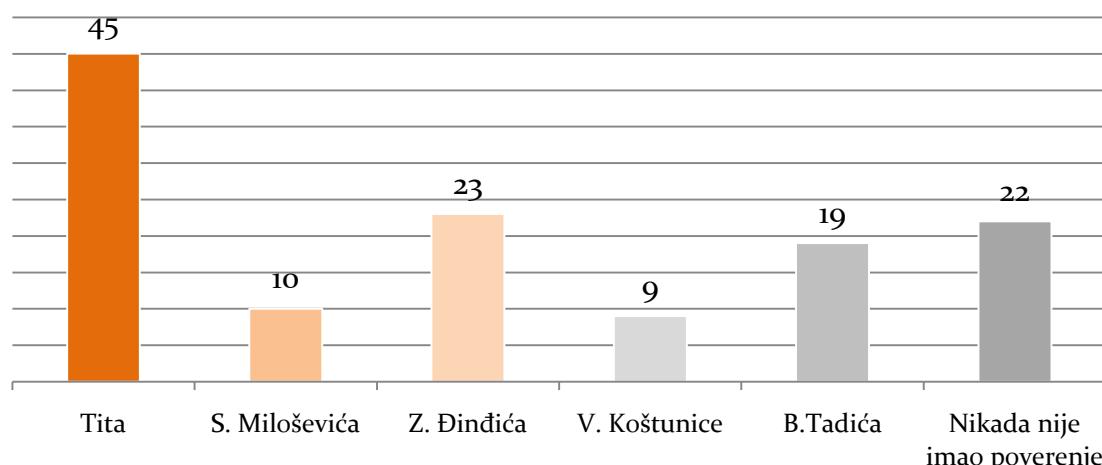
Drugi ključni podatak je da ni jedna od posmatranih institucija (izuzev školstva) ne uspeva da dosegne čak ni srednju vrednost 3, koja označava bar ambivalentan odnos građana prema njoj. Treći značajan podatak jeste da je poverenje u političke institucije – predsednika Republike, vladu, parlament i političke stranke, ukupno uzev, znatno niže (srednja vrednost 2,43) nego u institucije poretka - vojsku, policiju i sudstvo (srednja vrednost 2,86). Naoko paradoksalno, oni koji ne uživaju poverenje nastoje (ne)uspešno da reformišu one aktere (vojska, policija, sudstvo) kojima građani kako-tako veruju.

Kako je odnos gotovo trećine građana prema ovim političkim institucijama ambivalentan, broj građana koji im iskazuju poverenje je gotovo simboličan – **tek svaki peti građanin ima poverenje u vladu, svaki sedmi u parlament, a tek svaki deveti u političke partije.**

Ako je nepoverenje prema političkim strankama standardno visoko - doseže 60%, a poverenje nikada niže – 11%, odnosno ako je prema partijama, čijim se aktivnostima, oblikuju političke institucije, nepoverenje šest puta izraženije od poverenja, opravdano se otvara i pitanje zašto i sa kojom energijom većina, koja im ne veruje, ipak izlazi na izbore i glasa za određene partije?

Pri tome, kada građani porede vlastito poverenje u političke institucije u različitim periodima, odnosno sistemima, izrazito najviše njih ocenjuje da su imali najviše poverenja u političke institucije u vreme socijalizma, odnosno za vreme vladavine Josipa Broza – Tita, zatim u znatno manjoj meri u vreme Đinđića kao premijera Srbije, pa u vreme Borisa Tadića, dok je mali broj onih koji su imali najveće poverenje u institucije u vreme Miloševića i Koštunice. (Slavujić, 2010 : 63-66).

Grafikon 4.3. Najveće poverenje u institucije građani su imali u vreme...

Četiri godine kasnije, februara 2014. godine, iako je došlo do političkog prerazvrstavanja nije došlo do značajnije izmene rejtinga i kredibiliteta političkih aktera i institucija. I Nikolić, kao i svojevremeno Tadić, kao i jedna i druga vlada u kojima je u različitim rolama sedeo Dačić, imaju rejting koji bi se mogao školski zaokružiti na mršavu trojku.

Na drugoj strani, parlament, državna i lokalna administracija i posebno političke partije stoje kod građanki i građana Srbije nepromenjeno loše i jedva bi se provukli. Očekivano, stav prema političkim akterima i institucijama je u najvećoj meri uslovjen partijskom pripadnošću i identifikacijom. Koeficijent korelacije se čak kreće između 0,4 i 0,5. Po pravilu, građani podržavaju „svoje“ aktere i institucije, odnosno menjaju sa promenama garnitura na vlasti i svoj stav prema njima.

Tabela 4.3. Poverenje u institucije i aktere (Cesid, februar 2014)

Institucija	Broj odgovora	Min ocena	Max ocena	Srednja ocena
Predsednik Republike	559	1	5	2.73
Vlada Srbije	560	1	5	2.54
Skupština Srbije	561	1	5	2.37
Vojska Srbije	560	1	5	3.15
Policija	561	1	5	2.69
Sudovi	561	1	5	2.18
Škole i fakulteti	560	1	5	3.04
Političke partije	561	1	5	2
Mediji	560	1	5	2.28
Sindikati	559	1	5	2.33
Zdravstvene ustanove	560	1	5	2.71
Državna administracija	558	1	5	2.35
Lokalna administracija	560	1	5	2.29
Crkva	560	1	5	3.35
Nevladine organizacije	560	1	5	2.57

Primera radi, predsednika Nikolića očekivano nadprosečno podržavaju simpatizeri SNS (63% prema nezanemarljivih 16% koji nemaju poverenja u njega), na nivou proseka pristalice koalicije oko SPS i Dveri a ispod proseka pristalice drugih partija, pri čemu iz redova njegovih bivših radikala bukvalno niko. Sklonost podršci Nikoliću blago raste ($C=0,27$) i sa rastom prihvatanja nacionalizma što govori u prilog formiranoj oceni da je Nikolić nacionalno najtvrdi unutar aktuelnih evrocentričnih vlasti. Na drugoj strani, poverenje u Nikolića blago pada sa rastom obrazovanja ispitanika ($C=0,23$) tako da je među ispitanicima sa završenim fakultetom više nego dvostruko veći broj onih koji nemaju poverenja prema njemu (56% : 24%).

Predsednik Nikolić, međutim, u ovom pogledu nije nikakav izuzetak - sa rastom obrazovanja opada poverenje i u druge političke institucije i aktere. Tako, recimo, među fakultetski obrazovanim više nego trostruko je veći broj onih koji nemaju od onih koji imaju poverenja u Vladu Srbije (65% : 20%).

Na vrhu skale poverenja, tradicionalno, ocenu između dobre i vrlo dobre imaju tri figure organske, narodne ili „seljačke“ (Gramši) inteligencije - sveštenik, oficir i nastavnik, odnosno crkva (3,35), vojska (3, 15) i obrazovanje (3,04).

Crkvi kojoj se najviše veruje očekivano nadprosečno veruju ispitanici koje karakteriše protivljenje verskoj toleranciji kao i regionalizaciji, sklonost tradicionalizmu ($C= 0,35$) i u manjoj meri nacionalizmu ($C= 0, 23$). Kada je o odnosu partijske identifikacije i poverenja u Crkvu reč postoji takođe relativno značajna, sistematska veza ($C= 0,36$). Nadprosečno, poverenje u Crkvu imaju pristalice Dveri (77%), DSS (75%), koalicije oko SPS (66%) i SNS (64%), a najmanje iako i dalje nadpolovično pristalice DS (52%).

Kada je o školama i fakultetima reč, ispodprosečno im veruju pristalice „antisistemske“ vanparlamentarne opozicije - SRS i Dveri, ali u izvesnoj meri ($C=0,26$) i pripadnici nižih društvenih slojeva kojima je otežan pristup kvalitetnom obrazovanju.

Za razliku od crkvi, vojske i obrazovanja, sa produženom krizom opao je rejting policije (sa 2,92 na 2,69) i, posebno, sudstva (sa 2,67 na 2,18) koje je platilo punu cenu neuspelih reformi pravosuđa i nalazi se sa tradicionalnim „fenjerdžijom“ - političkim partijama na samom dnu liste.

Posebno je indikativan i relevantan ($C=0,39$) stav partijskih pristalica prema policiji. Nadprosečno poverenje prema policiji pokazuju jedino pristalice vladajućih naprednjaka dok je suprotno tome među socijalistima, čiji je predsednik Dačić u dva mandata bio ministar policije, čak više onih (43%: 32%) koji ne veruju od onih koji veruju policiji.

Na drugoj strani, i pored svih priča o nagriženošću korupcijom zdravstvo i lekari su daleko bliže solidnoj trojci nego utešnoj dvojci (2,71).

Kada je o organizacijama civilnog društva reč, nastavlja se i dalje pad ionako niskog poverenja u sindikate (sa 2,46 na 2,35) i još u većoj meri u tabloizirane medije (sa 2,52 na 2,28). Tek je nešto bolja ocena za nevladine organizacije (2,57).

Pritom, poverenje u NVO već „tradicionalno“ je najviše uslovljeno partijskom orijentacijom ($C=0,43$), odnosno pristalice ranije postoktobarske vlasti ih podržavaju natprosečno, podrška pristalica aktuelne vlasti se kreće oko (niskog) proseka, dok su protiv njih listom simpatizeri radikalni i Dverjani.

Zanimljiv je i slučaj sindikata. Partijska opredeljenost u najvećoj meri određuje i stav (ne)poverenja prema njima ($C=0,37$). Unutar ionako malog poverenja u sindikate još su nepoverljivije pristalice LDP, SRS i URS, kao i partijski neopredeljeni. Na drugoj strani, poverenje nešto iznad (niskog) proseka iskazuju pristalice DS (19%), SPS i SNS (17%). U pogledu klasne identifikacije anketiranih ($C=0,27$) sindikatima su nešto skloniji pripadnici radništva, ali i, indikativno, obrazovane više srednje klase. Na drugoj strani, sindikatima uopšte ne veruju vrh i dno socijalne piramide, odnosno elita i deklasirani pripadnici prekarijata koji sindikati nisu uspeli da zaštite.

4.7. Razlozi nepoverenja u aktere politike

Pitanje razloga poverenja (ili nepoverenja) je prilično složeno pitanje oko kojeg postoje brojne dileme i kontroverze. Dve teorijske tradicije različito objašnjavaju poreklo političkog poverenja i daju različite perspektive razvoja poverenja u demokratske institucije, njihov opstanak i efikasno delovanje u postkomunističkim društvima. Reč je o kulturnom i o institucionalnom pristupu objašnjenju nastajanja poverenja.

Kulturalni pristup prepostavlja da je poverenje u političke institucije egzogeno. Prema njemu, poverenje je dispozicija i ukorenjeno je u vrednosnim opredeljenjima onih koji ispoljavaju poverenje. Poverenje u političke institucije tako proističe uglavnom izvan političke sfere, u dugotrajnim i ukorenjenim verovanjima koja su zasnovana na kulturnim normama i prihvaćena kroz proces socijalizacije . **S kulturalnog stanovišta , političko poverenje je produžetak interpersonalnog poverenja, naučenog u ranoj životnoj dobi i kasnije projektovanog na političke institucije, zbog čega određujuće utiče na mogućnosti institucionalne performanse.**

Nasuprot tome, **institucionalni pristup prepostavlja da je političko poverenje politički endogeno zato što je rezultat političke i ekonomске performanse**

institucija i vlade, a ne ukorenjenih kulturnih normi. Poverenje u institucije je očekivano kad institucije deluju zadovoljavajuće, ono je posledica, a ne uzrok, institucionalne performanse. Institucije koje deluju dobro proizvode poverenje, dok nepouzdane institucije proizvode skepticizam i nepoverenje (Maldini, 2008: 11-12).

Kada je o poverenju reč, veoma je relevantan i **odnos građana prema najbitnijim političkim pitanjima** kao što su rešavanje statusa Kosova i odnos prema evrointegracijama Srbije. Na taj način dolazi se do podataka koji nagoveštavaju raspoloženje birača na izborima. Dobijeni podaci, međutim, pokazuju da poboljšanje životnog standarda, ekonomski razvoj, smanjenje nezaposlenosti i korupcije i kriminaliteta predstavljaju najvažnija pitanja za građane Srbije. Prevazilaženje ili pak produbljavanje ovih problema, utiče u velikoj meri na stepen (ne)poverenja građana prema političkim institucijama i akterima.

Pri tome verovanje i sklonost građana da se u instituciji vidi čovek, a ne institucija kao takva i uopšte svojevrsna nemoć da se razdvoji institucija od čoveka koji je vodi, najbolje se vidi na osnovu kretanja stepena poverenja u instituciju predsednika Republike.

Načelno posmatrano, **tri grupe razloga: loše privredne vesti, interni sukobi i lična ograničenja i propusti nosilaca vlasti vode gubitku poverenja.**

Dubinski niz razloga čini težina bremena nasleđa i njome uslovljena **gorčina „tranzisionih lekova“** koje izborni poraz prvih postkomunističkih vlada čine nekom vrstom nepisanog pravila.

„Konjunktturnu“ grupu razloga koja služi kao okidač čini proces delegitimiranja vlasti. Tačnije političkim ponašanjem i određenim konkretnim potezima послата je neskrivena poruka da se vlast neće pridržavati obećanja o svom jedinstvu, odgovornosti, kompetentnosti i spremnosti za obračun sa korupcijom i kriminalom.

Tako je, recimo, politička cena raznih afera, finansijskih skandala i uzajamnih optužbi u nizu, koji se ne razrešavaju logičnim sudskim raspletom, najviše išla na račun DS kao ključne stranke vlasti u prethodnom periodu.

Prezentovani nalazi ukazuju da su veze između organa vlasti i građana u opasnom prekidu. Izlazak iz postojećeg stanja razornog deficit-a i rast poverenja zahteva promenu ponašanja vlasti, ali i samih građana i građanskih asocijacija. Istraživanja pokazuju da građani slabo poznaju mogućnosti za uticanje na kreiranje javne politike a još ređe ih koriste.

Misija organizacija civilnog društva je da:

- Upoznaju građane sa mogućnostima učešća u odlučivanju koja imaju na raspolaganju u demokratskom društvu;
- Probude kod građana veru u efikasnost korišćenja ovakvih mehanizama;
- Otvore kanale komunikacije između izabranih predstavnika naroda i javnih službi, sa jedne, i birača (poreskih obveznika), sa druge strane.

Građani takođe treba da razumeju svoju ulogu – oni su poslednji garant da će se javna politika voditi u javnom interesu i njihovo delovanje je preduslov za pozitivne promene u zajednici (www.transparentnost.org.rs/arhiva).

Mogli bismo zaključiti da u dominantno podaničkim političkim kulturama posledično preovlađuje **odnos pretežnog nepoverenja prema nosiocima političkog imputa**: medijima, sindikatima i organizacijama poslodavaca, NVO i, posebno, političkim partijama. Poverenje u njih je čak niže od poverenja u tradicionalne državne institucije - subjekte outputa: vojsku, policiju, pa i vlade i upravu.

Jedan deo razloga je, dakle, istorijsko-kulturološke prirode i proizilazi iz kolektivne memorije u kojoj preovlađuje uverenje o potrebi jake države, a ne civilnog društva.

I pregled „grozda“ vrednosti za koje se zalažu građani i zaposleni pokazuje, takođe, zabrinjavajuće opadanje solidarističke orijentacije, kao i raširenu autoritarnost. Pitanje je i da li su i izraziti egalitarizam, tradicionalizam i konformizam poželjan stav?

Ovakav vrednosni sklop može, primera radi, predstavljati ozbiljne prepreke u funkcionisanju sindikalnih i civilnodruštvenih organizacija.

Neretko, socijalne odnose i političko ponašanje u ovim, u velikoj meri još tradicionalističkim društvima karakteriše stil ponašanja i vrednovanja koji društvene ciljeve, norme i institucije podređuje i posmatra kroz optiku familijarnih, prijateljskih i zavičajnih i etničkih veza i interesa: amoralni familizam (Banfield). **Amoralni familizam** se uspostavlja kao smetnja široj javnoj participaciji i predstavlja istovremeno osnov političkoj korupciji.

5. Civilna i politička participacija

Posledično, iako već četvrt veka postoji „obnovljeni“ politički pluralizam, društva poput srpskog su upravo zbog raširenog nepoverenja, nerazvijenog civilnog društva i niskog nivoa demokratske političke kulture i participacije najčešće plodno tlo za populizam, demagogiju, korupciju i koncentraciju moći u samom vrhu političke vlasti.

„Prelazničke“ političke mentalitete i kulture (Slobodan Jovanović) karakteriše velika distanciranost građana od politike i veoma nizak nivo političke participacije u periodu između izbora. Građani politički proces percipiraju kao sferu nadmetanja korumpiranih političkih elita, političare i institucije kao nesposobne da rade u opštem interesu, a državu kao slabu i neefikasnu. Smena na izborima ne znači i smenu politika, odnosno, partije se menjaju ali problemi ostaju isti.

Tezu o spoju i delovanju, po socijalni i politički kapital razorne većinske smeše, demokratski neuverljivih političara i, istovremeno, politički impotentnih građana potvrđuju i nalazi o socijalnom aktivizmu građana

Predkrizna 2007. godina

U istraživanju iz poslednje relativno uspešne i predkrizne 2007. godine, deset ponuđenih civilnih i političkih aktera, organizacija i institucija smo, sa stanovišta obima i intenziteta angažovanja građana u njima, podeli u tri grupe.

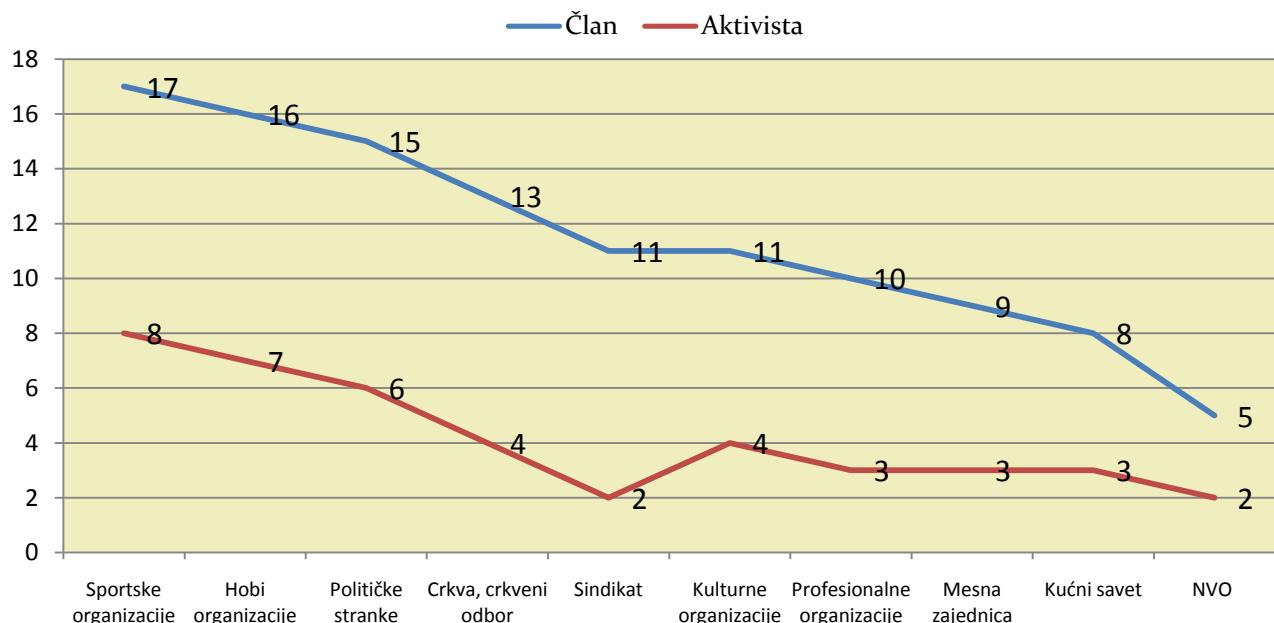
Prvu grupu, u kojoj članstvo i tvrdi simpatizeri čine znatnih 15-17%, a aktivističko jezgro (osrednje i veoma aktivni) nezanemarljivih 6-9% svih građana, činili su sportski klubovi i organizacije, hobi udruženja poput ribolovaca i numizmatičara, i političke stranke. **Sport, hobi i politika predstavljaju, dakle neku vrstu rekreativskog svetog trojstva naših građana. U njih u velikoj meri spada i (ritualizovana) sklonost i okupljanje oko crkvenih odbora i organizacija.⁶**

Narednu, drugu grupu sa respektabilnih 10-13% članstva i jezgrom od samo 2-4% aktivista činili su sindikati (11%) KUD i organizacije iz oblasti kulture (11%)

⁶ Daleko iznad proseka (17%) u sportskim organizacijama su angažovani očekivano mladi – učenici i studenti – njih svih 44%, ali i pripadnici nacionalnih manjina (35%), pa i pristalice LDP (25%) i DS i DSS (23%). U najužoj orbiti partija je 15% građana, pri čemu je njih 6%, u znatnoj meri (osrednje i mnogo) aktivno. „Gustina partijskog članstva“, odnosno ideo članstva u broju glasača je očekivano najveći kod malih partija – članstvo čini čak tri četvrtine glasača partija nacionalnih manjina, 40% glasača SPS i donosi 30% glasova Nove Srbije i LDP. Nadprosečno prisutni u partijama su pritom službenici (25%) i stručnjaci (20%), odnosno privatnici i zaposleni u državnom sektoru – svaki četvrti od njih.

profesionalna udruženja i proizvodne asocijacije i zadruge (10%). Praktično, na nivou Srbije radi se o po 600 000 – 700 000 građana i građanki.⁷

Grafikon 5.1. Socijalni i politički aktivizam građana (Cesid, 2007)

Posebno je taj broj značajan kada se radi o sindikatima, jer oni, po pravilu, okupljaju samo zaposlene, koji inače čine oko trećine ukupnog uzorka (31%). Stopa sindikalizovanosti, odnosno udeo sindikalnog članstva u ukupnom broju zaposlenih, iako konstantno opada, je dakle 2007. godine još uvek na zavidnoj trećini. U članstvu sindikata je, međutim, gotovo polovina (46%) zaposlenih u državnom i tek 11% zaposlenih u privatnom sektoru, dakle odnos je 4:1 u korist koncentrisanja u predimenzioniranom državnom sektoru. U sindikatima je, međutim, i 6% samozaposlenih i po 4% nezaposlenih i penzionera – znači ukupno još nekih 100 000 građana.

Treću grupu, instituciju i organizaciju u kojima je u članstvu manje od deset posto, a čije aktivističko jezgro ne prelazi 2-4% građana čine mesne zajednice i njihovi organi

⁷ Među članovima profesionalnih udruženja i proizvodnih i zadržnih organizacija (10%) su očekivano iznad proseka stručnjaci (30%), vlasnici (30%) i zaposleni u državnom sektoru (25%), odnosno simpatizeri LDP (25%), pa i DS (15%). I ovoga puta, međutim, kao i u slučaju sindikata i crkvenih odbora, daleko najviše je simpatizera manjinskih stranaka – njih čak 40% što rečito govori o relativno visokoj spremnosti na civilno-politički angažman. „Manjinci“ su procentualno gledano nadprosečno prisutni (31%), uz učenike i studente (21%) i pristalice DSS (22%) i u organizacijama iz oblasti kulture.

(9%), skupovi stanara i kućni saveti (8%) i još uvek relativno usko prihvaćene NVO (5%).⁸

Možemo zaključiti da pred eruptivno izbijanje krize značajni socijalni i politički kapital poseduje tek 5-6% politički uticajnih i socijalno i politički trajno angažovanih, a kakav-takav potencijal i resurse dalja četvrtina ili petina građana koji razumeju smisao političkih procesa, povremeno se angažuju i poseduju svest „da je lično istovremeno i političko“. Jaz između tek četvrtine koja poseduje kakve-takve resurse i polovine koja je spremna, bar na individualnom planu, na postignuća i promene može se, na osnovu iskaza samih ispitanika na organizovanim fokus grupama, objasniti nezadovoljstvom politikom i političarima. Oni se vide kao „polje prljavih igara u koje ulaze ljudi bez mnogo morala i obzira – koji menjaju partije i obećavaju bez namere da ispune data obećanja“.

Civilne organizacije se pritom vide kao nemoćni, do kraja nereformisani i u javnosti nedovoljno prisutni akteri. Prethodno, tokom devedesetih godina 20.veka nevladin sektor postojao je u Srbiji u obliku „underground“ pokreta i kao politička opozicija, dok se posle 2000. godine, u skladu sa izmenjenim zahtevima i novim društvenim okolnostima, preorijentisao na nove programe. To su uglavnom bili razni socijalni programi, implementacije dugoročnih reformskih projekata, pružanje usluga i saradnja sa državom. Već konstatovana činjenica da približna petina građana ima pozitivan odnos prema NVO i nije tako loš nalaz, međutim, tu sliku kvare brojne predrasude koje postoje o njima.⁹

⁸ NVO su pak, uz profesionalna udruženja, oblik civilnog samoorganizovanja kome nadprosečno teže pristalice stranaka reformsko-demokratskog bloka – LDP i DS pre svega. Na drugoj strani, među članovima i aktivistima NVO gotovo da nema pristalica radikalna, ali ni Nove Srbije i njenog lidera Velje Ilića, čija uporišta i okupljalista su crkveni odbori i (seoske) mesne zajednice. Činjenica da je gotovo dve petine pristalica stranaka nacionalnih manjina bar povremeno uključuje i u aktivnost NVO govori da su oni u daleko najvećoj meri skloni da u različitim oblicima kolektivnog civilnog samoorganizovanja vide način održanja i uvećanja socijalnog kapitala.

⁹ „Razlozi ovakvih predrasuda leže u **nedovoljnoj obaveštenosti građana o tome šta su NVO, u niskom nivou političke kulture u našem društvu i političkoj propagandi** koja je devedesetih godina koristila ovu neinformisanost i neznanje građana, a NVO proglašavala za antidržavne organizacije“ (Paunović, 2007 b : 9). U javnosti o NVO postoje brojne predrasude, a među najčešćim su one koje govore o tome da su to „antidržavne“ organizacije, da njih vode ljudi koji su „strani plaćenici“, da su pune para... Pokušavajući da afirmiše rad NVO sektora u Srbiji, Žarko Paunović na pitanje „da li su NVO antidržavne organizacije?“, odgovara da u svakom demokratskom poretku mogu postojati antivladine, nevladine ili provladine, ali nikako antidržavne NVO, jer je takvo delovanje ustavima zabranjeno u ovim državama. Zahvaljujući našoj političkoj nekulturi, veliko je nepoverenje struktura koje su na vlasti u udruženja građana i njihov strah da će NVO zloupotrebiti svoj položaj. Takođe, ne postoji dovoljna svest o tome da sami građani moraju da brinu o tome kakva će biti zajednica u kojoj žive (Paunović, 2007 b : 9).

Na angažman građana u ovim organizacijama u velikoj meri utiče i njihova **procena društvene moći NVO i njihovoj ulozi u izlasku iz krize**. Logično je da će građani, ako smatraju da je uticaj NVO veliki, više biti zainteresovani za učešće u njihovom radu. Istraživanja, međutim, pokazuju da građani misle da civilni sektor može da igra tek dopunsku i korektivnu pozitivnu ulogu (Mihailović, Stojiljković, Vuković, Mojsilović, Ivković, 2005: 19).

Krizna 2014. godina

Deceniju kasnije, u dubokoj postkriznoj 2014. godini, sem vladajuće političke garniture, ništa se nije bitnije promenilo. Krizom je, recimo, samo održan visok udeo (pragmatično) angažovanih u političkim partijama (15%) ili čak i dalje rastao broj učlanjenih (18%), pa i aktivnih u crkvenim odborima. Na drugoj strani, dalje je sužen ionako relativno skroman kadrovska potencijal sindikata (11% : 7%), profesionalnih udruženja (10% : 8%) i NVO (5% : 4%).

Grafikon 5.2. Socijalni i politički aktivizam građana (Cesid, 2014)

Primera radi, sudeći po nalazima istraživanja u sindikatima je ne više svaki treći već svaki četvrti zaposleni pri čemu se, zbog rasta nezaposlenosti, smanjio i apsolutni broj sindikalnog članstva i aktivista. Pritom aktivističko jezgro svih sindikata - petina njihovog članstva, ne čini više od 5% zaposlenih, odnosno ne više od osamdesetak hiljada ljudi.

Da su partije na drugoj strani, već maksimirale svoj uticaj i brojnost, posebno vladajuće i da, sem partijskih prebega, ne mogu računati na novo članstvo govore

nalazi da nema gotovo nikog iz redova neopredeljenih i izbornih apstinenata koji razmišlja o učlanjenju u patije.

Zanimljivo je takođe da su, svaki u „svojim“, u NVO iznad proseka angažovane pristalice polarno suprostavljenih stranaka - Dveri (15%) i LDP (12%).

Dverjani (54%) i radikali (50%) su daleko iznad proseka aktivni u crkvenim odborima i organizacijama u kojima su ređe od drugih pristalice SPS (7%) i DS (13%).

Profesionalna udruženja su pak primer da su viša primanja ($C=0,36$) i visoko obrazovanje neka vrsta ulaznice u članstvo.

5.1. Civilno društvo i politika u Srbiji : od sukoba ka (konfliktnoj) saradnji

Možemo zaključiti da je aktivnost civilnog društva u opadanju posle 2000. godine, u poređenju sa razgranatom mrežom građanskog otpora bivšem režimu. Sada se

kao ključno pitanje postavlja šta je delovalo na građane posle petooktobarskog prevrata da se povuku „u privatnost“. Zašto je nezadovoljstvo politikom demokratskih stranaka na vlasti dovelo baš do ovakve reakcije, tj. do pasivizacije, a ne do buđenja nove pozitivne energije i osećanja potrebe da se vlastitim aktiviranjem pokuša delovati na „pogrešne poteze“ vladajuće političke elite?

Svakako, jedna od osnovnih prepreka za razvoj civilnog sektora jeste **istorijsko nasleđe**. Naime, reč je o posledici dugoročne istorijske krize koja je zahvatala naše prostore i koja je vodila prirodnoj sklonosti ljudi da u državi vide rešenje. Ljudi su se više okretali državi, jer su smatrali da je država tu najodgovornija i da je to najbolji i najefikasniji instrument da se ozbiljni konflikti rešavaju. O tome govori i Zagorka Golubović konstatujući da je i danas „u građanstvu, i pored vidnog sazrevanja društvene svesti, još uvek jak uticaj nasleđa paternalističkog shvatanja, čiji je rezultat očekivanje građana da se sve rešava odozgo, u strukturama vlasti“ (Golubović, u :Lutovac, 2007: 72). Ono što karakteriše građane Srbije i danas jesu nedovoljno usvojene norme civilnog ponašanja, građanske svesti i kulture međusobnog poverenja i solidarnosti.

Međutim, **slabost civilnog društva ima više negativnih posledica po državu u postkomunističkim društvima**. Pre svega, nerazvijeno civilno društvo loša je osnova za stvaranje sposobnih i kompetentnih političkih elita u ovim društvima koja se suočavaju sa krizom rukovođenja. Zatim, ako civilno društvo ne ostvaruje svoju kritičku funkciju prema vlasti, dolazi do centralizacije državnog aparata i etatizacije društva. S druge strane, Vukašin Pavlović smatra da država radi protiv sebe ako

potiskuje civilno društvo, jer „temelji svakoj vlasti su utoliko stabilniji i trajniji ukoliko je njihova socijalna osnova šira, odnosno, ukoliko se država pored političkih, oslanja i na nepolitičke stubove poretka“ (Pavlović, 2007).

U raljama tranzicije i krize Srbiji danas očito nedostaju i preduzetnička znanja i veštine i finansijski kapital i investicije za ekonomski oporavak. Uveliko načeti i usitnjeni društveni kapital i energija nam još stoje na raspolaganju, ali i količina tog kapitala i način njegovog korišćenja, u velikoj meri zavise od razvoja civilnog društva i zrelosti političkog polja i države. Politički kapital staro-novih elita se, međutim, ubrzano i neproduktivno troši i rasipa. Do erozije političkog kapitala dolazi kad god i gde god se, izvan jasno uspostavljene zone odgovornosti, politička vlast doživljava kao individualni i grupni interesni kalkulus i tehnologija sticanja i odbrane pozicija koje se mogu prevesti u lični posed i unovčiti. Drugo lice takve politike čine odsustvo svake vizije, nastojanje da se izbegne svaki razvojni rizik i vlast održi proizvodnjom polureformi i paktiranjem i koruptivnim kupovanjem uzajamne podrške sa uticajnim interesnim grupama – pre svega lobijem moćnih biznismena novobogataša. Pri tome, rizici rastućeg socijalnog nezadovoljstva su se, do sada, dosta uspešno preusmeravali ka ranijim režimima i garniturama ili, kad god je to bilo moguće, u proizvodnju ksenofobije i međunacionalnih netrpeljivosti i sukoba.

Posle petooktobarskog prevrata očekivao se porast društvene svesti građana, sazrevanje i njihova politička aktivacija, odnosno želja za doprinosom ka što bržem izlasku iz takvog stanja društva. Nerazvijeno civilno društvo doprinosi i nerazvijenosti političkih elita, što dovodi i do „**krize rukovođenja**“. Tek sa društvenim promenama sazreće i potreba građana da rade na sebi, odnosno da se menjaju u skladu sa zahtevima demokratske transformacije. A u okolnostima koje odlikuje nedostatak vizije razvoja, građani Srbije za to nemaju podsticaj. „Demokratske institucije i procedure se ne mažu na hleb, niti se njima pokriva i štiti od hladnoće.“ (Stojiljković, 2007:41).

Istovremeno, današnje društvo u Srbiji izloženo je sve naglašenijoj konfuziji vrednosti, morala i političkih odluka. Po mišljenju Zorana Đindića „Odvajanje privatnog i javnog, ličnog i javnog, nije uspostavljeno, nego je kod nas javnost još uvek jedna pozornica privatnih egoizama, a u privatnom domenu još ima mnogo delova onog javnog diskursa koji remeti neku intimnost i neke lične vrednosti.“ (Paunović, 2007:19)

Sadašnjost je očito još uvek obeležena gubitkom energije za promene i poverenja u demokratiju, podeljenošću i dubokom zagledanošću u prošlost. „Demokratija još uvek ne stanuje ovde“ ili makar još nije postala „jedina igra u gradu“ (Linc, Stepan).

Izlaz iz ovog začaranog kruga predstavlja samo razvijena i operativna strategija reformi oslonjena na široko socijalno i političko partnerstvo i bar minimalni konsenzus oko sadržaja demokratskih promena. Civilno polje i akteri u ovom partnerstvu imaju mobilizirajuću, kontrolnu i integrativnu ulogu ali i značajnu inicijativnu funkciju. Društveni pokreti, a ne tek fragmentirana, nepovezana i često na pseudopartijske aranžmane i angažmane spremna nevladina scena, mogu biti medijator promena, akter nosilac dinamike društva – sredstvo ostvarivanja (poželjne) budućnosti.

Elementarnu pretpostavku emancipatorske uloge civilnih projekata i inicijativa čini, međutim, i njihova sopstvena programska i organizaciona evolucija i emancipovanje od svojevrsnog elitizma i ekskluzivizma, odnosno vezanosti isključivo za projekte i prioritete stranih donatora.

Samoodrživog civilnog sektora nema ni bez odgovarajućih institucionalnih i materijalnih predpostavki za njegovo delovanje formiranih unutar, kritičkog i konfliktnog partnerstva civilnog sektora sa državom i profitnim sektorom.

Drugu stranu ovog procesa čini nužna paralelna evolucija političkog polja – njegova institucionalizacija, praćena i povezana sa stabilizovanjem političkog tla i legitimiranjem političkih aktera. Uvećanje propusne moći za signale koji dolaze iz društva i povećanje upravljačkih kapaciteta doveće do veće kompleksnosti stranačke organizacije i nužnog rasta profesionalizacije rada unutar političkih partija. Time će ujedno konačno biti prevaziđene specifične tvorevine početne faze političke tranzicije poput proto-partija, odnosno partija–maketa ili partija–forum, odnosno nestrukturiranih partija – pokreta, na jednoj, i kombi-stranaka na drugoj strani.

Ipak, i potencijali civilnog i političkog društva i sADBINA reformi u krajnjoj liniji vezani su za masovno transformisanje podanika – njihove strukture svesti i mentaliteta, i nastanak „punoletnih i uspravnih“ građana. Mi se ne rađamo kao građani. Građanin se naime, postaje upornim radom na sebi (Fuko). Građani i građanke poseduju svest ne samo o svojim pravima već i o sopstvenim dužnostima i odgovornostima. Samopoštovanje, osećaj kompetentnosti za javno delovanje, samosvest o pravima koja država mora poštovati ali i razvijena svest o potrebi uravnoteženja privatnih motiva i interesa sa osećanjem zajedništva i solidarnosti, praktično razlikuju građane od podanika (Golubović, 2003:9-14).

Politička participacija ima dakle normativnu i intrinsičnu vrednost koja je sadržana u pojmu građanstva. Barber povlači jasnu razliku između „naroda“ i „mase“ sa jedne, i „građana“ sa druge strane. „**Mase prave buku, građani prosuđuju; mase se ponašaju, građani deluju; mase se sudaraju i presecaju, građani se angažuju i**

doprinose. U trenutku kada „mase“ krenu prosuđivati, delovati i doprinositi, one prestaju da budu mase i postaju građani. Jedino onda oni „participiraju“ (Patnam, 2003 : 154-155).

Praktikovanjem javne deliberacije i političke participacije, građani pored toga što imaju ulogu u kreiranju javne rasprave, takođe deluju kao akteri „društvenog monitoringa“ nad politikama koje sprovodi politička vlast.

Tek društvo odgovornih i kompetentnih elita i aktivnih, u dobrovoljne asocijacije udruženih, građana može na „smetlište istorije“ (Marks) poslati svoju autoritarnu prošlost.

6. Konfliktni potencijal i energija građana

Protestna participacija

Brojne i različite forme građanske neposlušnosti, protesta i ukupne nenasilne akcije, predstavljaju značajan deo participacije građana. Protestni potencijal iskazuje se organizovanjem i direktnim učešćem na mitinzima, demonstracijama, bojkotima i štrajkovima - u akcijama okupiranja prostora i objekata sa velikom praktičnom ulogom ili simboličnim značenjem. U poslednjoj deceniji u sve većoj meri radi se i o "tastatura aktivizmu", online protestima, odnosno upotrebi interneta i socijalnih mreža bez kojih bi li bili nemogući događaji poput „arapskog proleća“.

Zajedničko obeležje svih oblika protestne participacije čini njihovo relativno ograničeno trajanje uslovljeno neophodnošću postizanja brzog i adekvatnog odgovora na postojeći konkretni povod za izbijanje protesta“ (Stojiljković, 1998: 156).

Pritom, izlaskom na ulicu, građani najčešće žele skrenuti pažnju javnosti na neki problem za čije rešenje su se institucionalizovane procedure pokazale nedovoljnim. Protestnoj akciji je natprosečno sklono mlado, obrazovano i urbano stanovništvo, lišeno straha, preterane rutine i konvencionalnosti.

Protestni potencijal i energija podrazumevaju i spremnost da se podnesu i očekivani rizici i troškovi sukoba.

Analice i istraživanja protestnog potencijala u Srbiji

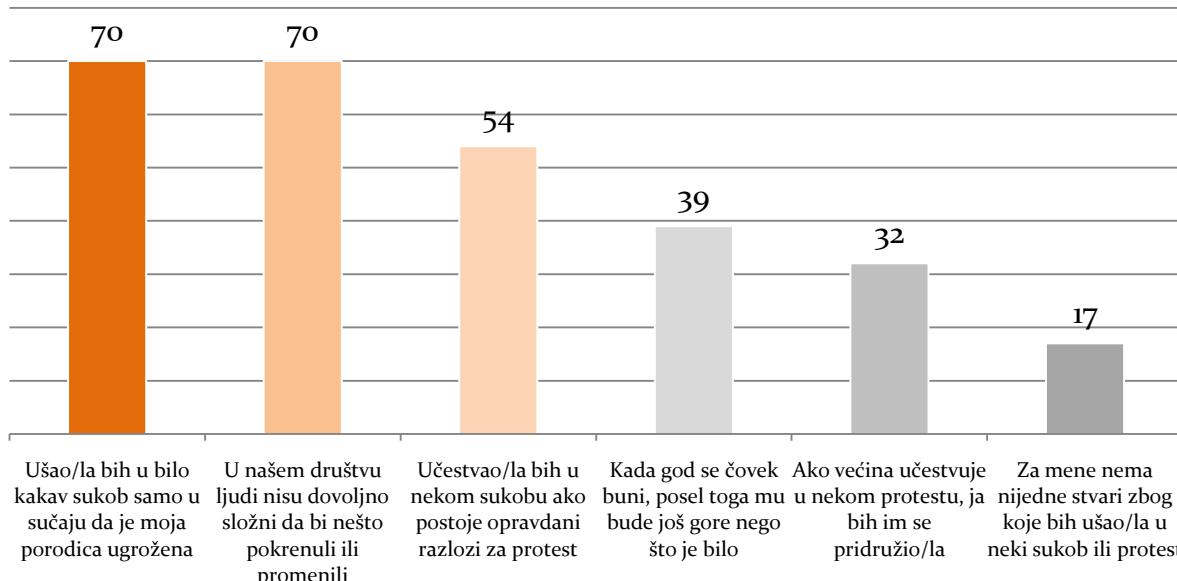
U Srbiji je, međutim, dominantan utisak, u velikoj meri empirijskim nalazima potvrđen, da je nakon petooktobarskih promena, prisutan fenomen povlačenja građana iz javne sfere što svakako limitira i njihov uticaj i dalju demokratsku transformaciju društva Razloge za pasivizaciju građana i odricanje od njihovih

građanskih prava treba tražiti, pre svega, u raširenom nezadovoljstvu tranzicionim promenama započetim 5. oktobra 2000. godine. Politički sukobi unutar reformskih političkih elita, kartelizacija politike i raširena raspodela političkog plena uz prateću korupciju, praćeni širim socijalnim razlozima - krizom i ponovnim uvećanjem siromaštva i socijalne isključenosti, u osnovi su anomije i stvorenog osećaja dezorientisanosti.

Posledica toga svakako je i shvatanje građana da je uključivanje u bilo kakve forme aktivnosti, sa delimičnim izuzetkom egzistencijalno isplativog članstva u partijama vlasti, beskorisno. Povlačenje građana nije, međutim, rešenje za društvenu i političku krizu u kojoj se danas Srbija nalazi. Da bi se, kao što je i Zoran Đindjić tvrdio, uspešno sproveo projekat demokratizacije, u vrednosnom sistemu jednog društva mora postojati norma da se demokratija živi kao oblik svakodnevnog života (Đindjić, u : Paunović 2007 : 17). Društveni sukobi, bar oni manifestni, zahtevaju međutim visok nivo mobilisanosti i opremljenosti resursima moći, uključiv i znanja o prirodi društvenih odnosa i snazi sukobljenih aktera i njihovim mogućim strategijama. Protestni potencijal i energija podrazumevaju i spremnost da se podnesu i očekivani rizici i troškovi sukoba.

U Srbiji je, međutim, još pre početka krize na delu bio ogroman jaz između preko polovine građana koji su spremni, bar na načelnoj ravni, da učestvuju u protestima i sukobima, ako za njih postoje opravdani razlozi, i tek desetine onih koji bi ušli u sukob iako nisu direktno ugroženi.

Grafikon 6.1 Spremnost na sukobe (Cesid, jesen 2007)

Dakle, preko polovine ispitanika pokazuje spremnost da protestuje kada su ugroženi njihovi interesi i osećaj za pravdu i istinu. Gotovo polovina ne prihvata ni suprotan stav: da ni zbog čega ne vredi ući u sukob. Na drugoj strani, rajinsku logiku i psihologiju povlačenja i nezameranja, odnosno izbegavanja svakog, pa i najbenignijeg sukoba prihvata manje od petine (17%) anketiranih građana. Indikativno je, da je među njima najviše poljoprivrednika – 29% odnosno starijih i manje obrazovanih građana. Veliki je, međutim, broj neodlučnih koji se, zavisno od formulacije pitanja, kreće između četvrtine i čak trećine.

Ako već postoji raširena svest o potrebi suprostavljanja nepravdi i poniženju, poput recimo krađe glasova ili imovine, logično se postavlja pitanje gde i zašto ponire protesna socijalna energija? **Protestnu energiju i potencijal građana Srbije zapravo bitno ograničava nedostatak socijalne empatije i solidarnosti, odnosno dva raširena uverenja koja imaju snagu društvenog stereotipa.**

Prvo, čini poslovična, gotovo mitska priča o neslozi kao razlogu odsustva pozitivnih ishoda i kvalitativnih promena. U našem istraživanju (Cesid, 2007) sedam puta je veći broj onih koji se slažu sa stavom da nesloga i svađa između aktera „koja nam je u krvi“ obesmišljava svaki protest i pobunu, od onih koji mu se suprostavljaju.

Drugi razlog čini veoma prisutna bojazan da će nakon protesta i sukoba stanje biti još gore. Gotovo dve petine ispitanika, uz više od trećine neodlučnih deli ovu vrstu rezervisanosti i straha. Na drugoj strani, tek četvrtina građana nalazi smisao i veruje u pozitivan ishod protesta i štrajkova. Indikativno je da su među uplašenima od nastanka još goreg stanja, nadprosečno tada bile zastupljene pristalice Nove Srbije (60%), SPS (52%), stranaka manjina (46%), pa i radikala (42%).

Opravdanih razloga za proteste i sukobe, po mišljenju većine građana ima – od niskog standarda, visoke nezaposlenosti, radne i egzistencijalne nesigurnosti do nacionalnih i političkih tenzija. Nedostajući resurs su solidarnost i poverenje u druge učesnike, pre svega vodeće aktere. Protesna energija je očito limitirana i strahom od nesloge i unošenja podela među učesnicima, odnosno nevericom u pozitivan ishod protesta i sukoba. Ne čudi zato veoma raširena rezervisanost prema svakom obliku kolektivne protestne akcije. Znatna većina građana orijentiše se na privatne strategije (samo)snalaženja. Svih 70% njih bi protestovalo i ušlo u sukob samo ako su neposredno ugroženi bezbednost i egzistencija njihove porodice. Posebno zabrinjava što takvo „egoistično“ uverenje, čak nadprosečno, dele učenici i studenti.

Izvesni optimizam budi ipak nalaz da bi se trećina ispitanika pridružila protestu ako proceni „da je uspešan, masovan i dobro vođen“. Iskustvo protesta i sukoba u Srbiji iz '90-tih godina prošlog veka, govori da bi uz kreativno i uporno jezgro pokreta, efektom pridruživanja i sinergije mogli biti ostvareni, bar kratkoročni, pozitivni efekti.

Verovatnoća i osnovi izbijanja sukoba

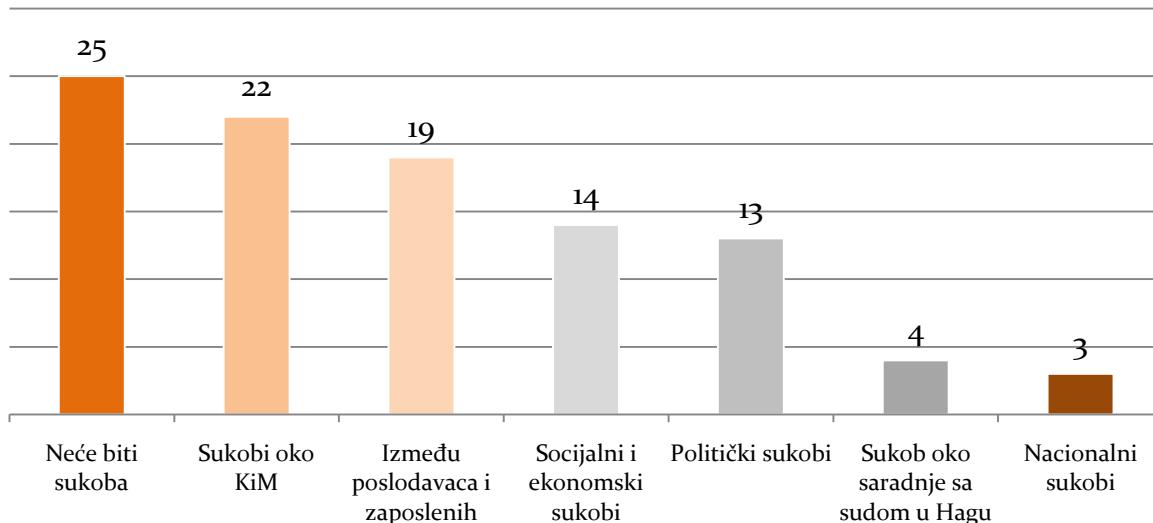
Prethodne analize jasno pokazuju da nema beskonfliktnih društava. Društva se između sebe u ovom pogledu razlikuju, pre svega, u odnosu na to koja vrsta sukoba je najaktuelnija, šta su im osnovi i na koji način se konflikti kanališu, ili pak rešavaju. Otvoreno ispoljavanje i regulisanje sukoba je i jedna od osnovnih razlika između nedemokratskih i demokratskih društava, odnosno onih u čijem okrilju sebe želi da vidi i Srbija. Činjenica da je Srbija (kao i čitav region u kom se ona nalazi) postratno i postkonfliktno područje, dodatno daje na značaju oprezu i strepnji, posebno od sukoba nacionalnih, verskih, političkih identiteta koji na ovom prostoru gotovo „sudbinski“ i tradicionalno postoje.

Pitanja percepcije potencijalnih sukoba je pitanje na kom se, između ostalih, vidi značajna razlika između percepcije određene pojave, odnosno iskazivanja stava prema toj pojavi i spremnosti za učešće u menjanju stanja. **Dok postoji percepcija da je Srbija potencijalno konfliktno područje (u različitim aspektima), istovremeno nema značajnog potencijala ljudi za učešće u tim konfliktima.**

U istraživanju iz 2007. godine čak 75% ispitanika smatra da će u Srbiji u narednom periodu doći do neke vrste sukoba. Međutim, očekivanja su disperzovana na različite vrste sukoba, odnosno ne postoji jedna vrsta sukoba koja se percipira kao dominantna pretnja. Tako, najviše ljudi tada strahuje zbog mogućih sukoba oko rešenja kosovskog problema (22%). Odmah nakon toga dolaze sukobi između zaposlenih i poslodavaca (19%). Na trećem mestu su sukobi između bogatih i siromašnih (socioekonomski sukobi). **Građani Srbije, dakle, više veruju u izbijanje sukoba između različitih socijalnih grupa (grupa koje se formiraju na liniji raspodele rada, kapitala i dobiti) nego od sukoba vezanih za pitanja državnog uređenja i pitanja međuetničkih konflikata** (koji su u prošlosti bili usko povezani). Tako, npr. samo 3% ispitanika smatra da su u Srbiji najizvesniji međunacionalni sukobi. Nisko se kotiraju i sukobi vezani sa saradnjom sa HAGOM. Kako god se ljudi vrednosno odnosili prema ovom pitanju, očigledno postoji stav da će te saradnje biti na ovaj ili onaj način i da tu mi kao zemlja ili naši političari nemaju mnogo uticaja.

Takođe, još 2007. godine relativno mali broj ljudi političke sukobe vidi kao najizvesnije – političke stranke su kompromisima (ma na čemu oni bili bazirani) ubedili javno mnenje da mogu, kada žele, da se slože oko važnih stvari (kao što su npr. donošenje Ustava, formiranje Vlade itd.). Zbog toga, **građani Srbije stranke često i ne doživljavaju kao istinske rivale, već često kao organizacije usmerene na postizanje dogovora oko podele „kolača vlasti“** (Cesid, jun 2007).

Grafikon 6.2. Koji će od sledećih sukoba najpre izbiti? (2007. godina)

Iz ovoga se može zaključiti da nema jedinstvenog „subjekta“ koji se vidi kao mogući generator konflikata; takođe, nema značajnijih faktora koji direktno utiču da se određene grupe usmere baš na određenu vrstu sukoba. Umerenu korelaciju pokazuje stranačka pripadnost ispitanika i to jedino u pogledu percepcije sukoba oko Kosova (tako, 33% onih kojima je bliska SRS i 32% DSS smatraju da su najizvesniji sukobi oko Kosova, dok to isto smatra 14% onih kojima je blizak G 17 Plus, 19% DS itd.)

Disperzija predmetne osnove sukoba, odnosno percepcije najizvesnjeg sukoba smanjuju koncentraciju energije i umanjuju izvesnost i realnog izbijanja određenog konflikta. Razlog za to delom može biti gorko iskustvo sa konfliktima u prošlosti, ali i **generalan stav da sukobi nisu funkcionalna pojava kako za društvo uopšte, tako (i posebno) za slabo društvo kao što je naše.** Da treba svaki pokušaj sukoba saseći u korenu smatra 28% ispitanika, a da svaka vrsta sukoba može ugroziti društvo kao što je naše smatra 33% ispitanika. Istovremeno svega 10% ispitanika tvrdi da društvo treba da omogući slobodno ispoljavanje sukoba, dok 30% nije znalo da izabere ni jednu tvrdnju u ovom pitanju.

Iako za gotovo polovinu građana nedovoljno legalne i legitimne, brojne i različite forme građanske neposlušnosti, protesta i ukupne nenasilne akcije i otpora, predstavljaju značajan, dugo zanemarivan i malo istraživan, deo političke participacije. U ovom istraživanju analizirali smo stavove građana o verovatnoći izbijanja masovnih protesta i nemira i njihovoj spremnosti da učestvuje u njima, globalno deleći proteste i sukobe na one sa pretežnom ekonomsko-socijalnom ili političkom sadržinom.

Pritom, nadprosečno, ali još uvek ispodpolovično, da će do njih doći drže očekivano pristalice tada opozicionih SRS (44%) i SPS (37%).

Ako bi do političkih protesta i nemira došlo u njima bi učešće uzeo sedmi građanin Srbije (16%). Politička identifikacija se pojavljuje u ovom slučaju tek kao slaba determinacija učešća u političkim protestima ($C_k=0,24$). U političkim protestima bi bile nadprosečno spremne da učestvuju pristalice opozicionih i vanparlamentarnih stranaka – približno njih trećina, odnosno oko 600 000 ljudi, i to kako stranaka bivšeg režima – SPS i SRS, tako i onih iz sastava demokratskog bloka – LDP i SPO.

U pogledu verovatnoće izbijanja protesta i nemira uslovjenih ekonomskim i socijalnim razlozima očekivanja građana su gotovo izjednačena (35%:33%).

Nadprosečno, proteste i nemire predviđaju ispitanici sa završenom školom za radnička zanimanja (45%), nezaposleni (43%) i penzioneri (39%), što bar posredno, govori o težini njihove pozicije.

U pogledu političke identifikacije ($C_k=0,25$) proteste očekivano više od drugih očekuju pristalice opozicionih partija SRS (54%) i SPS (43%).

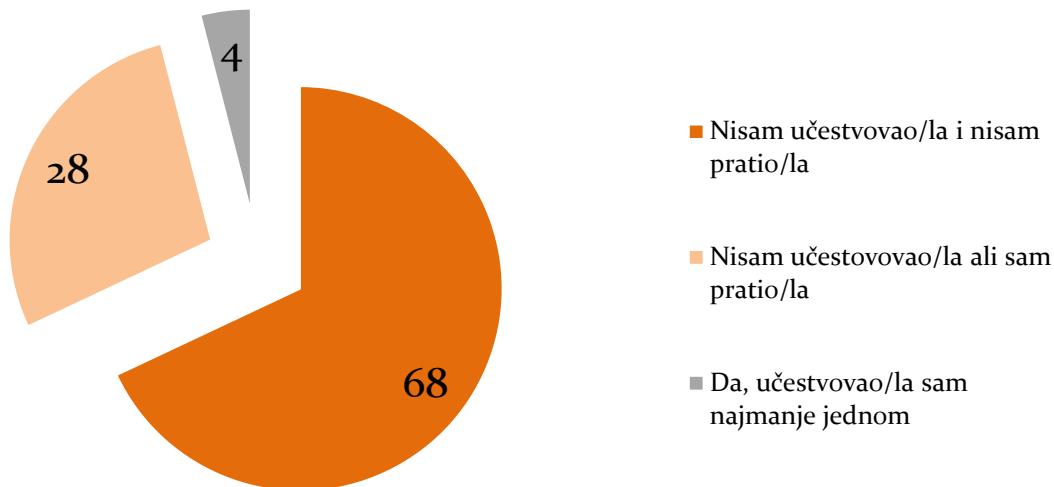
U socijalnim protestima je spremna da učestvuje nezanemarljiva četvrtina građana. Nadprosečno, među njima je (2007. godine) pristalica SRS (43%) i SPS (31%), odnosno iz posebno ugroženih grupa – nezaposlenih (37%), radno-aktivnih generacija između 30 i 55 godina, zaposlenih u državnom sektoru i protestima sve sklonijih poljoprivrednika.

Učešće u protestima

Posle talasa društvenih protesta i demonstracija koji su obeležili naše društvo devedesetih godina i nakon kulminacije socijalne energije 5. oktobra 2000. godine, izgleda da se socijalno tlo smiruje. I analize CeSID-ovih istraživanja iz 2008. godine pokazuju da manje od trećine građana Srbije prati rasprave i natpise o protestima i štrajkovima, a obaveštenost o ovim događajima je, naravno, osnovna prepostavka za učešće u njima (Mihailović, Stojiljković, Vuković, Mojsilović, Ivković: 2005: 17).

Sa druge strane, samo 4% ispitanika učestvovalo je bar jednom u nekom protestu, nije učestvovalo, ali je pratilo 28% ispitanika, dok gotovo dve trećine ispitanika niti je učestvovalo, niti prati oblike protestne participacije.

Grafikon 6.3. Protestna participacija (CeSID 2008. godine)

Kada je, međutim, u pitanju spremnost sindikata i zaposlenih na štrajk, koji je njihovo osnovno pravo, po sopstvenom iskazu, u poslednje tri godine u štrajkovima je učestvovala šestina zaposlenih, od kojih gotovo polovina dva i više puta (Stojiljković, 2008a : 276).

Osnovni motivi za učešće u štrajkovima bili su ugroženost prava i neodgovarajuće, male zarade. Relativno ograničeno učešće šestine, praćeno je, međutim, pozitivnim odnosom i stavom o opravdanosti štrajkova i protesta čak tri četvrtine zaposlenih. Pritom, šestina - 16 % anketiranih, štrajk uvek i unapred smatra opravdanim. Dalja trećina opravdanim smatra tek štrajkove sa dominantnim ekonomskim i socijalnim zahtevima.

Protesti su očito za veliku većinu zaposlenih opravdano i legitimno ali i praktično iznuđeno sredstvo koje se primenjuje tek kada se kroz dijalog nije moglo doći do, po zaposlene, prihvatljivog rešenja. Iako zaposleni izražavaju natpolovičnu spremnost podrške i učešća u štrajkovima, pa i onima koji sadrže direktne političke zahteve, uključujući čak i zahteve za smenu vlasti i raspisivanje izbora, rašireni rizik od gubitka posla svakako da ima na zaposlene i sindikate veliko disciplinujuće dejstvo, posebno intenzivirano u situacijama privredne recesije. Na drugoj strani, manje od četvrtine zaposlenih ili uopšte ne razmišlja o protestima i štrajkovima ili pak smatra da ih se, bez obzira na opravdanost, treba kloniti.

Globalno posmatrano unutar svih pitanja vezanih za verovatnoću izbijanja i lično učešće u socijalnim i političkim protestima manifestuje se blaga pravilnost da su očekivano protestima sklonije pristalice opozicionih partija. Na drugoj strani, simpatizeri stranaka aktuelne vlasti, nisu sklone protestovanju protiv „svojih vlasti“.

Aktuelni krizni socijalni kontekst

Sindikati i udruženja nisu, međutim, uspeli da koordiniraju, usaglase i kanališu i uzdignu iznad političke zloupotrebe ove, po svojoj prirodi veoma raznorodne zahteve i njihove nosioce.

Scenarije odvijanja i regulisanja ili preusmeravanja ekonomskih, socijalnih i političkih konflikata u neposrednoj budućnosti moguće je, bar delom, predvideti i analizom aktuelnih sporova i konflikata unutar procesa privatizacije, odnosno podela na bogate i siromašne, tranzicione dobitnike i gubitnike, kao i istraživanjem poverenja u kolektivne aktere i spremnosti da se prihvate demokratske institucije i procedure.

Nezaposlenost, siva ekonomija, korupcija do danas nisu obuzdane, i ove probleme su dugo presecale druge linije podela, pa one nisu doble političku artikulaciju kakvu zaslužuju, iako su paradoksalno, još istraživanja 2007. godine identifikovala da ove društvene ciljeve, pored životnog standarda, građani stavlju na čelo, nezavisno od političkih preferencija.¹⁰

Po mišljenju Dušana Vujovića, Srbija, međutim, neće moći da se izbori sa **odlivom kapitala, dubokom recesijom i kombinovanom fiskalnom, dužničkom i finansijskom krizom**. U kombinaciji sa sve nestabilnjim makroekonomskim okruženjem, nerazvijenim i skupim finansijskim posredovanjem, i lošim kvalitetom ključne fizičke infrastrukture, ovo daje dosta crnu sliku o stanju institucionalnih reformi i kvalitetu ekonomske politike u Srbiji posle globalne finansijske krize.

Sumirajući date kritičke uvide, mogli bismo konstatovati da postoje sledeći ključni razlozi za uzbunu (Vujović, 2012).

1. Realni efektivni devizni kurs (REDK) predstavlja stvarno ograničenje rasta pošto negativno deluje na operacije i rast preduzeća koja proizvode razmenljiva dobra, a ona su danas ključno usko grlo;

¹⁰ Srećko Mihailović, Zoran Stojiljković, Đorđe Vuković i Miloš Mojsilović, Istraživanje javnog mnenja Srbije, zima 2007/08. godine, Socijalni i politički milje predsedničkih izbora, Identifikacijom problema do njihovog rešenja – jačanje kapaciteta javnih institucija za prevenciju potencijalnih sukoba, str. 5-6.

2. Ograničena raspoloživost kredita i visoki troškovi finansiranja postali su jedno od najoštlijih ograničenja rasta u Srbiji, kako u obezbeđivanju tekuće proizvodnje i trgovine, tako i u finansiranju investicija. Srbija ima jedan od najnižih stepena monetizacije i najviše finansijske i kreditne marže što ozbiljno ograničava funkcionisanje privrede i ekonomski rast;

3. Skupa, velika i remetilačka uloga države postala je jedno od ključnih ograničenja rasta. Ona stvara neefikasno i skupo poslovno okruženje, neposredno podiže troškove funkcionisanja, ne obezbeđuje i ne promoviše konkurenčiju, i odvlači mlade obrazovane ljude sa produktivnih radnih mesta u privredi, narušava finansijsku disciplinu, istiskuje privatni sektor;

4. Neefikasno korporativno upravljanje i skupa radna snaga (koja se ispoljava kroz visoke jedinične troškove rada ili nisku produktivnost) odbijaju SDI i poslovnu saradnju, i erodiraju cenovnu konkurentnost preduzeća u mnogim sektorima. Neophodne su odlučne mere da bi se uklonile najvažnije barijere rasta produktivnosti (kroz programe obuke zaposlenih, bolje poslovne škole, istraživanje i inovacije za potrebe preduzeća).

Manevarski prostor je očito krajnje sužen. Siromašna Srbija ne može bez velikih rizika prihvatići, u uslovima kumuliranja visoke nezaposlenosti, velike sive ekonomije, viška zaposlenih i niskih zarada i penzija, primenu šok terapije i neoliberalnog koncepta, koji i na nešto gradualniji način vodi, poput prakse u SAD-u, Velikoj Britaniji, Irskoj, Španiji i Portugalu, svođenju javne potrošnje na trećinu društvenog proizvoda. Ostaje opcija (redukovanih) kontinentalno-evropskog modela socijalnih transfera usmerenih, pre svega, na podizanje prilagodljivosti i produktivnosti radne snage „fleksigurnosti“, odnosno, zalaganje za državu socijalnog ulaganja.

Ponovo sve učestaliji protesti su jedan od pouzdanih pokazatelja da se Srbija, sem u krizi, nalazi i u stanju gotovo permanentne predizborne političke groznice. Zajedničko svim ovim protestima je to što njihovi učesnici upućuju svoje zahteve Vladi Srbije i resornim ministarstvima procenjujući da oni još imaju moći i razloga da im bar delimično izađu u susret. U situaciji raširenog političkog cinизма i nepoverenja, razumljivo je nastojanje da se, kada se već dijalogom nije došlo do zadovoljavajućih rešenja, pritiskom iznude ustupci i ranije data obećanja. Iza ove logike стоји naučena lekcija da su političari pred izbore, vodeći računa o rejtinzima, skloniji da prihvate zahteve.

U prilog im idu i neporecive činjenice da je zaposlenost dramatično niska, da su i inače preskrome plate i penzije na silaznoj putanji, da ponovo raste siromaštvo. Od oko pet miliona radno sposobnih, ekonomski nije aktivna ni polovina.¹¹

Poslednju deceniju suštinski određuju **dva procesa: deindustrijalizacija i rast uslužnog sektora i transfer zaposlenih iz javnog u privatni sektor.**

Pri tome, privatni sektor nije imao kapacitete da primi ni polovinu onih koji su izgubili posao u javnom sektoru, što je za posledicu imalo pad broja zaposlenih sa 2,2 miliona na 1,75 miliona. Završetak privatizacije velikih sistema i lokalnih preduzeća nosi realnu opasnost daljeg otpuštanja. Dodatno, mala preduzeća, izuzetno osetljiva na oscilacije na tržištu i neoslonjena na saradnju sa velikim sistemima su u znatnoj meri koncentrisana na nekada propulzivne delatnosti poput poslova sa nekretninama, osiguranja i pružanja ličnih usluga oštro pogodenih krizom. Ako, dalje, od 2,2 miliona radno aktivnih oduzmemu poljoprivrednike, vlasnike i (loše i nekvalitetno) samozaposlene, potencijalnu sindikalnu klijentelu čini tek 1,3 miliona zaposlenih. U najtežem položaju u pogledu uslova rada, sigurnosti posla i isplata zarada su zaposleni kod malih preduzetnika, kao i angažovani u neformalnom sektoru i firmama pod stečajem. Društvena kontramoć zaposlenih i sindikata dodatno je limitirana preteranom deindustrijalizacijom, kao i partijskom kontrolom i patronatom nad zapošljavanjem u javnom sektoru. U situaciji deinvestiranja i rada na tehnološki izraubovanim mašinama te rezultirajuće niske produktivnosti i profitabilnosti, i sami zaposleni i industrijski sindikati samoograničavaju svoje zahteve na minimalne standarde jer znaju da nemaju dovoljno argumentacijski zasnovanu pregovaračku poziciju.

Njihovi protesti, ma kako bili radikalni i uporni, uključujući i štrajk glađu, nisu ofanzivni, odnosno klasični štrajkovi kojima se, prekidom rada, želi proširiti prostor sloboda i prava, već tek defanzivna odbrana i apel za očuvanje egzistencijalnog minimuma.

¹¹ Unutar zaposlenih, njih oko 450.000 radi kod privatnih lica, pri čemu 200.000 vlasnika zapošjava tek neznatno veći broj radnika. Od 1 360 000 onih koji rade kod pravnih lica, gotovo pola miliona (470.000) radi za državu, a njih oko 900.000 u privatnom sektoru (Musić, 2010: 44–46). Oficijelna stopa nezaposlenosti je prešla 25%, ali ako armiji od 720.000 ljudi priključimo one koji su, izgubivši nadu, prestali da tragaju za posлом, kao i desetinu zaposlenih koji odlaze na posao u firme u stečaju a da za to ne primaju platu, radi se faktički o gotovo milion nezaposlenih. Istovremeno, među gotovo 600.000 onih koji egzistenciju održavaju radom u neformalnom sektoru najviše je upravo zaposlenih, pre svega, onih preko 600.000 koji neredovno primaju platu i tako dopunjaju svoje nedovoljne zarade. Posledično, broj penzionera (1,7 miliona) gotovo se izjednačio sa brojem (formalno) zaposlenih (1,75 miliona). Ako se ostvare prognoze Unije poslodavaca Srbije da će u narednom periodu bez posla ostati još 100.000 zaposlenih, ovi brojevi će se i izjednačiti, što dovoljno ilustruje dubinu izazova sa kojima je suočena Srbija.

Četvrt veka dugo posrtanje privrede, uz ratnu avanturu i sankcije i frustrirajuća iskustva rezultirali su i padom stope sindikalizovanosti na približnu četvrtinu zaposlenih i niskim poverenjem u sindikate. Razjedinjeni ili bar nedovoljno koordinirani sindikati, lišeni tradicije autonomnih borbi jednostavno nisu uspeli da urade ni ono što se moglo (Stojiljković, 2011: 442–445).

U poređenju sa širinom i radikalnošću protesta u okruženju, građanstvo i njegove asocijacije i zaposleni i sindikati u Srbiji teško da bi se mogli optužiti za odsustvo svesti o težini situacije.¹²

Začeci njihovog autonomnog, ali nedovoljno profilisanog i koordiniranog protesta i otpora znače za sada tek da oni ne mogu i neće više da plaćaju cenu decenijskog tranzicionog tumaranja i propuštanja prilika. Radi se i o efektu i uticaju talasa radničkih i građanskih protesta širom Evrope i raširenoj svesti da je unutar poslednje tri decenije razvoja neoliberalnog koncepta globalizacije došlo do visokog rasta nejednakosti. Svaka kriza, uključujući i poslednju krizu hipotekarnih dugova i bankarskih plasmana, korišćena je za preraspodelu u korist najbogatijih. Brojni ekonomisti smatraju da u osnovi aktuelne krize stoji nastojanje države da izgladi posledice krize na tržištu nekretnina i novca, što je preambicioznim programima spasavanja banaka i podsticanja konjukture dovelo do opšte dužničke krize

Predizborna atmosfera 2014. godine

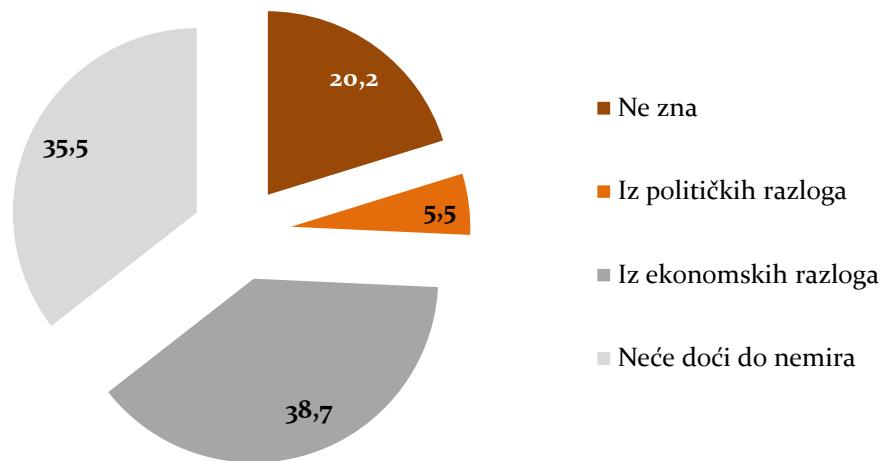
Sedam godina nakon prvog talasa istraživanja protesta i protesne energije, u rano proleće 2014. godine, naoko paradoksalno u daleko goroj socijalnoj situaciji daleko je manji broj onih koji očekuju nemire i proteste (44% : 74%), odnosno njih je tek nešto više od udela onih - nešto više od trećine ispitanih (35,5%) koji ne smatraju da je konfliktni scenario izgledan.

Pritom, približno dve petine (38,7%) ispitanika smatra da bi u skorijoj budućnosti moglo doći do nemira i protesta u Srbiji, i to iz isključivo ekonomskih razloga. Simboličan je gotovo ideo onih koji drže da bi sukobe mogli uzrokovati politički razlozi (5,5%). I ovoga puta na vizuru (ne)očekivanosti protesta najviše utiče „partijski razlog“ ($C=0,32$). Očekivano manje verovatnim se čine vladajućim nego opozicionim

¹² Prateća privredna recesija pogoda, međutim, pre svega omladinu. Primera radi, u Španiji se širi protestni pokret Indignados (Ozlojeđeni) koji pre svega okuplja mlade besne zbog krize, nezaposlenosti i rigidnih mera štednje vlade koja ih ostavlja i bez već stečenih prava. Nezadovoljni u Španiji, Italiji ili Grčkoj traže korenite reforme, ali ih (zavisne) vlade zemalja upućenih na intervencije evropskih finansijskih institucija, naravno, ne mogu preduzeti. Postavljanje tehnokratskih vlada bez izbora u Grčkoj i Italiji je dovoljna ilustracija.

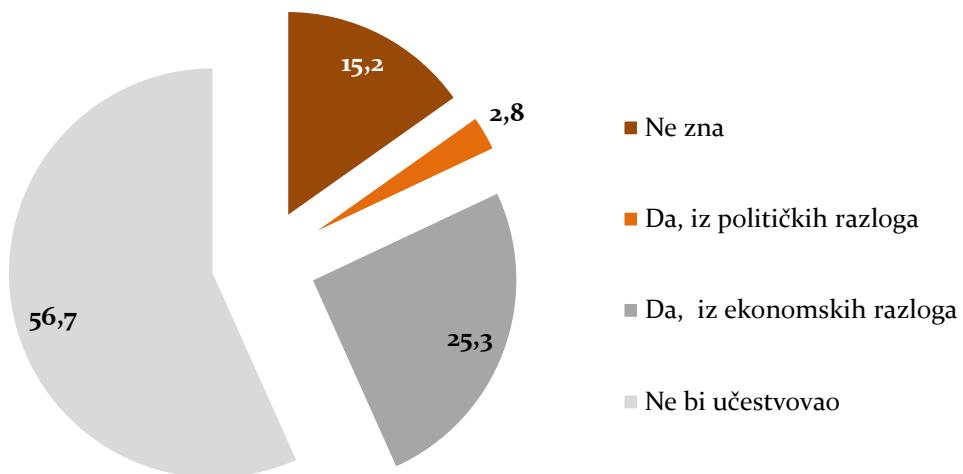
strankama.

Grafikon 6.4. Da li će u skoroj budućnosti doći do većih protesta i nemira u Srbiji?

Ako je situacija još gora a očekivanja da će doći do nemira nisu narasla čak ni u pogledu njihovih ekonomskih i socijalnih razloga i motiva logično se postavlja pitanje da li se, i kojoj meri, radi o disciplinijućem delovanju krize, gubitku nade i poverenja u solidarnost drugih ili pak davanju vremena i pružanju šanse novoj vlasti predvođenom Vučićem i SNS ?

Grafikon 6.5. Spremnost na učešće u protestima

Upitani da li bi učestvovali u protestima, ispitanici - njih više od polovine (56,7%) odgovaraju odrečno, dok bi četvrtina (25,3%) uzela učešća u njima, ukoliko bi nezadovoljstvo proisteklo iz ekonomskih razloga.

Na drugoj strani, tek bi svaki trideset peti participirao u politički motivisanim protestima (2,8%). Mogli bismo konstatovati da je, u odnosu na vreme od pre sedam godina, radikalno opala spremnost na učešće u političkim protestima i demonstracijama a da bi socijalni protesti imali približno isti krug potencijalnih učesnika. I ovoga puta u protestima bi daleko pre učestvovale pristalice opozicije, pa i neopredeljeni, nego simpatizeri vlasti ($C=0,44$). Svako iz svojih razloga, u protestima iz ekonomskih, ali i političkih razloga bi daleko pre od drugih učestvovale pristalice Dveri (83%), LDP (53%) i DSS (50%). Na drugoj strani, u protestima će se kako sada stvari stoje, teže od drugih naći pristalice SNS, SPS, ali zanimljivo i NDS i radikala. Očekivano, i sa rastom konformizma (blago) opada sklonost ka učešću u strajkovima, protestima i demonstracijama ($C=0,23$).

Prethodno pitanje: Protesti i razumevanje ekonomskih funkcija države

Kada su u pitanju relativno široko pihvaćeni ekonomski, odnosno socijalni razlozi protesta, nevolja je međutim u tome što većina građana nema dovoljno znanja i informacija o samom funkcionisanju ekonomije.

Tržište ili državni plan

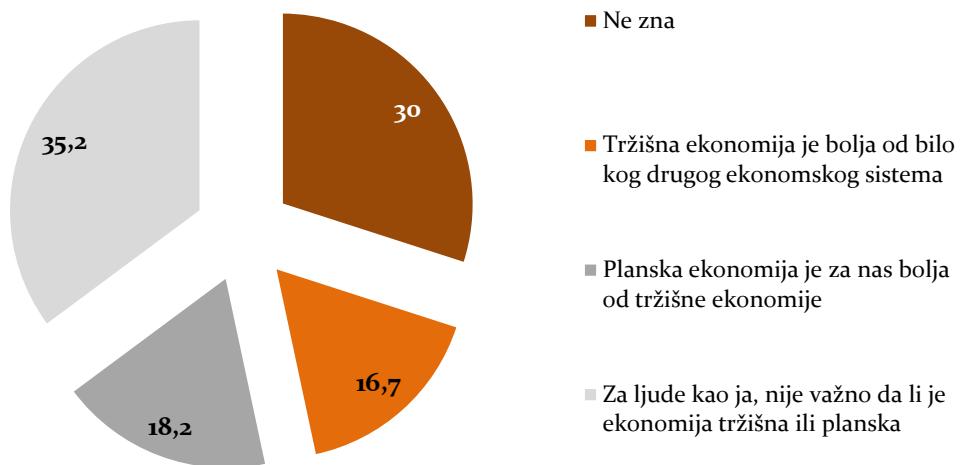
U februaru 2014. godine ni trećina (30%) ispitanika nije u stanju da odgovori na pitanje da li je bolji planski ili tržišni sistem, a najveći broj je onih (35,2%) koji drže da za njih nije ni važno u kakvom sistemu žive, što je ukupno čak 65,2% ispitanih.

Pritom, nešto više građanki i građana se izjasnilo za planski (18,2%) nego tržišni sistem (16,7%), što je svakako otežavajuće za proces ekonomske tranzicije u Srbiji. Primera radi, kada je o uticaju različite partijske identifikacije reč ($C=0,34$.) među simpatizerima SNS - stranke koja se najglasnije zalagala za reforme, tržišna privreda zapravo ima duplo manju podršku od planske (11,8 prema 22,7%) uz naravno najveći broj onih kojima je svejedno.

U koaliciji oko SPS podrška tržišnoj ekonomiji je ravna nuli, dok plansku podržava nezanemarljivih 29%. Ništa povoljnije ekonomske slobode se ne kotiraju čak ni u URS i LDP gde planska privreda ima veću podršku, doduše u ovoj drugoj stranci jedva nešto veću od tržišnog sistema. Jedino u DS i NDS pristalice se većinski opredeljuju za tržišnu privredu. Jasno je da tek treba da se uspostavi valjana usklađenost ponude i

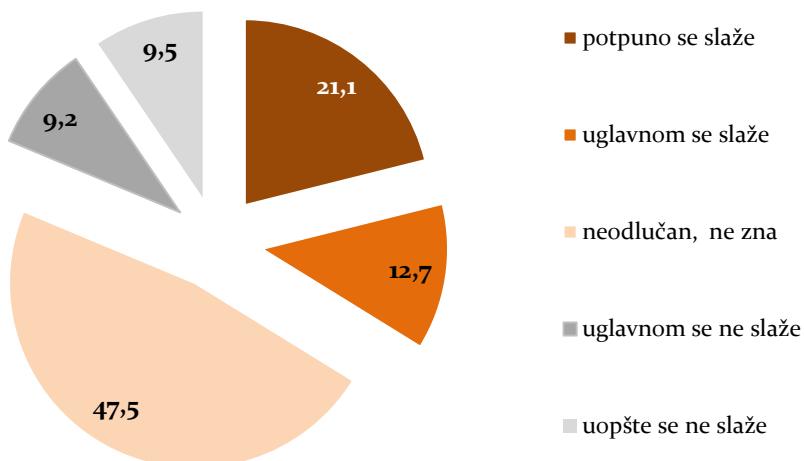
tražnje kada je reč o ekonomskoj politici, a do tada će biti moguće stalne manipulacije i populističko ponašanje elite.

Grafikon 6.6. Tržišna ili planska ekonomija

Na konkretnim pitanjima prihvatanje tržišne opcije varira, zavisno od negativne ili pozitivne formulacije pitanja između 18 i 28 posto. Primera radi, tvrdnju da je slobodno tržište samo mit i da država treba da reguliše privredu odbacuje manje od petine anketiranih, uz trećinu koji je prihvataju i najviše - gotovo polovinu neodlučnih.

Grafikon 6.7. Postoji mit o slobodnom tržištu, država je ta koja treba planski da ga reguliše (slaganje sa tvrdnjom, da ili ne?)

Na osnovu nalaza istraživanja, moglo bi se zaključiti da u prilog prihvatanja tržišne logike i zakonitosti mogu, istina u relativno slaboj meri, ići i jačanje demokratske orijentacije ($C=0,35$), kao i rastuća primanja ($C=0,32$), obrazovanje ($C=0,28$) i identifikovanje sa srednjom i višom klasom.

Privatizacija

U javnosti i među istraživačima i analitičarima raširena je ocena da je jedan od ključnih razloga protesta i socijalnog nezadovoljstva neuspešna privatizacija koja je za posledicu imala visok rast nezaposlenosti, uz istovremeno odsustvo razvojnih ekonomskih efekata. Stavovi o već obavljenoj privatizaciji imaju značajnu predikcijsku vrednost u situaciji kada se najavljuju okončanje restrukturiranja i smanjenje zaposlenosti u politički prezaposlenom javnom sektoru.

Grafikon 6.8. Kakav je Vaš odnos prema privatizaciji društvene imovine u Srbiji?

Uz petinu koja ne može da definiše svoj stav o privatizaciji, više od dve petine ispitanika (42%) smatra da je bolje da i nije bilo privatizacije jer su ta preduzeća najbolje vođena od države. Indikativno je da ovaj stav nadprosečno prihvataju ne samo pristalice SPS (63%), nego i dominantnog SNS (47%).

Približna trećina (34%) smatra da je privatizacija istina bila nužna ali da nije izvedena po prihvatljivom modelu i na transparentan način.

Na drugoj strani, tek svaki dvadeseti (5%) smatra da je ona i bila nužna i sprovedena na u datim okolnostima jedino mogući način.

Pored partiskske pripadnosti na stav o privatizaciji u značajnoj meri utiče i obrazovanje ispitanika ($C=0,34$). Do srednjeg i, posebno, visokog obrazovanja nadpolovično dominira stav da je bolje da privatizacije i nije bilo. Kod fakultetski obrazovanih predominantan je stav da je privatizacija bila nužna, ali je i među njima daleko veći ideo onih koji smatraju da je ona izvedena pogrešno od onih koji misle da je ona korektno sprovedena (26%: 4%).

Tržište i zapošljavanje

Interesantno je i da ispitanici ne vide kao suprostavljene stavove tvrdnju da zapošljavanje treba prepustiti tržištu na kome vladaju zakoni ponude i tražnje, na jednoj i stava da država treba da brine za otvaranje radnih mesta i pomoć nezaposlenima, na drugoj strani. Država, po anketiranim, treba da stvara okvir i prepostavke za zapošljavanje i brine oko nezaposlenih, ali ne treba da i dalje ona, u logici političkog zapošljavanja, bude i najveći poslodavac. Pritom državnu intervenciju dosledno odbija četvrtina liberala, za nju je uvek trećina etatista, dok su ostali neopredeljeni ili su na „mekoj“, socijalliberalnoj ili socijaldemokratskoj poziciji.

Sličnu distibuciju i razloge imaju i odgovori na pitanje da li je bolji siguran, ali loše plaćen rad (62%) koji očito sabira etatiste i umerenjake, ili bolje plaćen ali nesiguran posao (27%) koji uglavnom prihvataju pristalice tržišta.

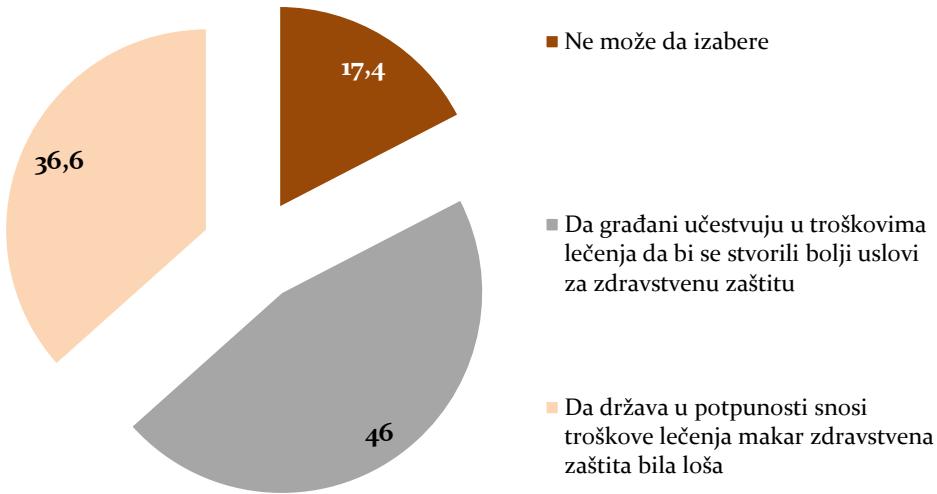
Grafikon 6.9. Izbor posla

Na drugoj strani, da država treba da snosi sve troškove zdravstvenih usluga, makar one bile i loše, misli nešto više od trećine (siromašnih) etatista (36%), dok se u gotovo

polovini (46%), onih građana koji misle da u troškovima (pristojnog) lečenja, pored liberala nalazi i deo kako tako situiranih umerenjaka.

Grafikon 6.10. Ko treba da snosi troškove lečenja?

Uz sva pojednostavljinja moglo bi se, na osnovu odgovora na pitanja vezana za poželjan obim ekonomskih i socijalnih funkcija države, zaključiti da udeo tržišnih liberala, zavisno od pozitivne ili negativnog usmerenja formulacije pitanja, varira negde oko petine ispitanika. Toliko je onih kojima je najbolja tržišna ekonomija (17%), koji se u potpunosti slažu sa tvrdnjom da samo najsiromašniji treba da dobiju pomoć (20%), da država ne sme da se dalje zadužuje da bi svima pomogla (29%), da zapošljavanje treba prepustiti tržištu i zakonu ponude i potražnje (16%), odnosno da država ne sme da se stara oko otvaranja radnih mesta i pomoći nezaposlenima (19%).

Na drugoj strani približno isti - petina, udeo je i (neo)komunističkih jednačara i etatista koji su za plansku ekonomiju (18%), bezrezervno za pomoći svima, dalje zaduživanje, odlučno protiv zakona ponude i tražnje (17%) i za državno planiranje a protiv mita o slobodnom tržištu (21%).

Udeo onih koji ne znaju ili ne mogu da definišu svoj stav kreće se oko trećine, odnosno zavisno od pitanja od nešto manje od petine do čak polovine anketiranih.

Najzad, tek relativnu većinu čini trećina građanki i građana koji zauzimaju umerenu socijaldemokratsku, ili još pre socijal-liberalnu poziciju.

Tabela 6.1. Prosečna ocena slaganja sa navedenim tvrdnjama

Tvrdnje	Broj odgovora	Minimum	Maximum	Prosečna ocena
Samo najsironašniji treba da dobiju pomoć, ostali treba sami da se snalaze?	561	1	5	3,11
Država treba da pomaže svima, čak i po cenu da se dodatno zadužujemo	561	1	5	3,32
Problem zapošljavanja treba prepustiti tržištu, tu važi zakon ponude i potražnje	561	1	5	3,05
Država treba da brine o otvaranju radnih mesta i pomoći nezaposlenima	559	1	5	2,33
Najbolje je slobodno tržište u koje se država meša samo kada mora	561	1	5	2,94
Postoji mit o slobodnom tržištu, država je ta koja treba planski da ga reguliše	561	1	5	2,73

Ciljevi antikriznog menadžmenta

Dobijeni rezultati odlično ilustruju teškoće postizanja socijalnog i političkog konsenzusa u izuzetno teškoj ekonomskoj i socijalnoj situaciji.

Strategija izlaska iz dvostrukе, interne i eksterne krize, vezana je, međutim, za umeće koherentnog uvezivanja niza reformskih koraka i građenja razvojno produktivnih socijalnih i političkih koalicija.

Na dnevnom redu je prethodno pitanje stabilizovanja i konsolidovanja demokratije, odnosno, građenja Srbije kao pravne, demokratske, evropske i socijalno odgovorne države i društva te postizanja efektivnog, relativno većinskog konsenzusa o ovim ciljevima.

Bazični socijalni konsenzus i kvalitativan društveni rast mogući su samo harmonizovanjem i optimalizovanjem principa i vrednosti tri strane **socijalnog trougla** koji čine (1) ekonomski rast, (2) socijalna pravičnost i (3) socijalna i ekološka održivost.

Ekonomski „magični četvorougao“ čine: privredni rast, uz nisku inflaciju i nezaposlenost i budžetsku i spoljno-trgovinsku ravnotežu.

Socijalna pravičnost temelji na socijalnoj sigurnosti i solidarnosti kroz učešće zaposlenih u saodlučivanju i socijalno odgovorno „vezano“ preuzetništvo.

Socijalna održivost predstavlja konstrukt čiji su elementi socijalna integracija, kulturna i politička participacija na bazi otvorenog pristupa obrazovanju i ukupnoj razvijenoj javnoj infrastrukturi i očuvanje eko –ravnoteže (Faut, 2012: 66-78).

Srbija je suočena sa imperativom povećanja proizvodnje i kapitalnih investicija uz paralelno smanjivanje tekuće potrošnje. Trebalo bi stvoriti efikasnu demonopolizovanu ekonomiju, sa stabilnim pravnim sistemom, lakim izdavanjem gradjevinskih dozvola, poreskim sistemom stimulativnim za ulaganja i opterećenjima na zarade koji su slični onima u EU. Fiskalna i monetarna politika, moraju po svaku cenu da ostanu što dalje od volontarističke intervencije politike. Najbolji test za spremnost političara da prihvate tako nešto jeste njihovo pristajanje na oporezivanje bogatih progresivnim stopama, smanjenje poreskih opterećenja za radna mesta, za otvaranje i pokretanje malih i srednjih preduzeća, selektivni PDV, potpuno oslobođanje od poreza određenih kategorija stanovništva.

Istovremeno, motivacija za priključivanje EU ne treba da bude samo participiranje u distribuciji javnih fondova već, pre svega, institucionalno sređivanje i dalekosežno preoblikovanje državne administracije i celog javnog sektora. Time bi se najzad otklonile brojne štete koje svojim razobručenim volontarizmom izaziva pravoj kontroli izmakla i na mahove podiviljala država (Madžar,2012:47-49)

Drugo veliko polje reformi čine **socijalno i ekološki održiv razvoj**. Politička nestabilnost, česti izbori i nakon 2000. vodili su odsustvu razvijene koherentne i celovite razvojne strategije i pored usvajanja na desetine strategija za reformu pojedinih privrednih i socijalnih oblasti.

Posledično, u uslovima aktuelne krize planetarnih razmera Srbija mora napustiti dosadašnji model razvoja zasnovan na pregrejanoj tražnji i uvozu, prenaduvanoj i javnoj i privatnoj potrošnji i, posledično, stvorenim spoljnim i unutrašnjim deficitima i neravnotežama. Sledeći razvojnu logiku i strategiju EU Evropa 2020, novi model razvoja bi se, sasvim suprotno, bazirao na štednji, ulaganjima, proizvodnji i povećanju izvoza. Ključni, finalni cilj strategije bi trebalo da bude uvećanje zaposlenosti i blagostanja stanovništva.

Prelazak na novi razvojni model ne ide, međutim, bez bar kratkoročnih odricanja, gubitaka i redistribucije u kojoj neko dobija ako neko drugi gubi. U zaoštrenom, kriznom okviru u kome budžetski deficit treba da padne na gotovo simboličkih 1% -

3%, javna potrošnja mora biti svedena na dve petine BDP-a, uz promenu njene strukture tako da relativni rast učešća javnih investicija prati smanjenje finalne potrošnje. Cena će biti plaćena smanjenim učešćem penzija u BDP-u sa 13 % na 10%, kao i izdataka za plate zaposlenih u javnom sektoru sa 10% na 8%. Time bi bila pogodjena brojna distributivna koalicija budžetskih korisnika od preko dva miliona ljudi. Među gubitnicima se mogu naći i izuzetno moćne grupe političke u slučaju da dođe do delimičnog gubitka kontrole nad javnim resursima i onog dela privredne elite koja se prezadužila preinvestiranjem u sektore koji više neće uživati prioritetu podršku. Privremeno, padom standarda i potrošnje, izgubiće i deo srednjih slojeva.

Na drugoj strani, dobitnici pre svega treba da budu, kroz uvećane redistributivne transfere usmerene ka socijalnoj pomoći i aktivnim politikama tržišta rada, ali i kroz progresivno oporezivanje visokih dohodata, siromašni i nezaposleni, dakle, grupe lišene ključnih resursa moći. Koliko je u takvoj situaciji uopšte moguće i realno očekivati da će novi model razvoja biti realizovan, sem u krajnje iznuđenoj i socijalno razvodnjenoj varijanti? (Arandarenko, 2010).

Istovremeno, javni sektor, za razliku od privatnog ne mora da bude samo profitonosan. On treba da zadovolji neke javne interese, da obezbedi javno dobro, obezbedi kvalitet pristojnog života za sve građane. On naravno mora da bude konkurentan, održiv, odnosno mora da se utvrdi šta je u javnom sektoru svrsishodno i racionalno. Od načina kako se biraju vodeći ljudi - da to nije logika postavljanja partijskih komesara bez kvalifikacija na rukovodeća mesta, do toga da to ne može biti prilika za političko prezapošljavanje niti za neracionalnu potrošnju.

Šta može dakle da bude izlaz iz situacije kumuliranja ekonomске i socijalne krize, slabe države i manjkave „defektne“ demokratije? Izlaz je načelno gledano u nečemu što bih nazvao globalizovana ili evropeizirana preventivna socijalna država. Ne možemo se vratiti krećući se u krug, na nacionalnu državu blagostanja, ali spiralno možemo da dođemo u tačku onog što je takozvana globalizovana preventivna socijalna država ili društvo blagostanja. Država ne sme da bude opterećena svojim aparatom koji troši više nego što su korisnici dobili, nego mora da bude racionalna, efikasna i da preventivno deluje. Ona ne treba da leči posledice, nego da preventivno deluje tako što će širiti prostor socijalne jednakosti i prava time što će obezrediti kvalitetno obrazovanje, zdravstvene i socijalne usluge.

U mesto zaključka: Gde su građani Srbije?

U Srbiji je, nakon petooktobarskih promena, prisutan fenomen povlačenja građana iz javne sfere što svakako limitira i njihov uticaj i dalju demokratsku transformaciju društva. Stoga se prirodno nametnulo pitanje: zašto nezadovoljavajuća situacija nije podstakla novi građanski otpor? Jedan od mogućih odgovora na ovo pitanje, prema rečima Zagorke Golubović, jeste činjenica da je „motivacija za otpor diktatorskim režimima podsticajnija za populaciju koja je demokratski orijentisana i logičnija je nego kada je u pitanju poredak koji se deklariše kao demokratski, a služi se populističkom retorikom koja je zavodljiva i odvraća od pobune. Povezano sa tim, devedesetih godina nastalo je očajanje iz osećanja da je „došlo do dna i morali smo reći dosta“, dok je sada situacija ipak drugačija, jer „uprkos sve izraženijem nezadovoljstvu građana učincima „demokratske tranzicije“ u Srbiji, čini se da nije pređen onaj prag trpeljivosti koji bi mobilisao građane za masovniji organizovani otpor“ (Golubović, u: Lutovac, 2007:72-73).

Po mome sudu, razloge za pasivizaciju građana i odricanje od njihovih građanskih prava treba tražiti, pre svega, u raširenom nezadovoljstvu tranzisionim promenama započetim 5. oktobra 2000. godine. Politički sukobi unutar „reformskih“ političkih elita, kartelizacija politike i raširena raspodela političkog plena uz prateću korupciju, praćeni širim socijalnim razlozima - krizom i ponovnim uvećanjem siromaštva, nezaposlenosti i socijalne isključenosti u osnovi su anomije i stvorenog osećaja dezorientisanosti.

Posledica toga svakako je i shvatanje građana da je uključivanje u bilo kakve forme aktivnosti beskorisno.

Reduciranje socijalne energije građana nije samo rezultat krajnje limitiranog poverenja u političke i socijalne aktere i institucije, ili pak siromaštva i socijalne izolovanosti, već i delovanja širih socijalnih procesa.

Kao i u razvijenom svetu, tako i u (urbanoj) Srbiji danas je na delu proces stvaranja „postgrađanske generacije“. Faktori poput pritiska vremena i novca, kako u slučaju nezaposlenosti, tako i prezaposlenosti, promene posla i mesta boravka, uticaj pasivne zabave, ili ograničeni efekti širenja još relativno slabih, virtuelnih internet mreža, su na delu i u Srbiji.

Kumuliranje ovih razloga, uz prateće slabljenje solidarističkih uverenja i prakse, kao i demokratskih političkih vrednosti, vodi dominantnom stanju duha po kome

solidarnost, javni interes i dobro i filantropija čine u aktuelnom kontekstu „burazerskog ili tajkunskog“ kapitalizma tek romantičarsku iluziju i „žvaku za naivce“.

Stompka navodi veći broj mogućih empirijskih pokazatelja nepoverenja : *kockanje* - popularnost igara na sreću , pojava kazino lanaca; **širenje korupcije**, nepotizma, favorizovanja; **žudnja za paternalističkom negom** - jak vladar i jednostavna rešenja ekonomskih problema, što sve otvara vrata za sve vrste populista i demagoga. Još uvek postoje očekivanja tipična za stari režim, da je država odgovorna za sve aspekte ekonomskog i društvenog života i, stoga, bi trebalo da reši sve naše probleme.

Primera radi, gotovo endemski raširena **korupcija je, po Rouz Ekerman, strategija preživljavanja u situaciji kada se u zvaničnike nema poverenja i kada se zna da su nepošteni**. Paradoksalno, duboko korumpirani režim obično funkcioniše u situaciji visokog stepena recipročnog poverenja na bazi afekta. Pošto podmićivači i podmićeni rade van zakona, oni moraju imati poverenja jedni u druge u cilju održavanja njihovih odnosa. Korumpirani funkcijer je nepouzdan i nepošteni zastupnik javnog interesa, ali pouzdan prijatelj i rođak. Veze mogu da pomognu ljudima u teškim periodima njihovog svakodnevnog života, ali ne mogu doprineti dugoročnim reformama državne uprave ili konsolidaciji demokratskih struktura (Rouz-Ekerman ,2001:48)

Možda najjači znak opšteg nepoverenja u održivost sopstvenog društva, jeste odluka da se emigrira. **Fenomen srođan emigraciji , je povlačenje iz učešća u javnom životu (interna emigracija)**. Ivan Krastev, u zbirci eseja sa indikativnim naslovom i podnaslovom Sa verom u nepoverenje: Može li demokratija da opstane kada ne verujemo svojim liderima, konstatuje da interna i eksterna emigracija nisu produktivna alternativa za čin glasanja kao ipak minimalni oblik prihvatanja društvenog okvira i angažovanja (Krastev, 2013).

Na drugoj strani, Stompka navodi sedam kontekstualnih uslova za koje prepostavlja da mogu da proizvesti generalizovano, difuzno poverenje. Prvi uslov je **normativna sigurnost**, a njegova suprotnost - normativni haos, ili anomija. Drugi uslov je **transparentnost** društvenih organizacija, a njegova suprotnost - neprozirnost i tajnost. Treći uslov je **stabilnost društvenog poretku**, a njegova suprotnost je fluidnost. Četvrti uslov je **odgovornost vlasti**, a njegova suprotnost – proizvoljnosti i neodgovornost. Peti uslov je donošenje (**ozakonjenje**) **prava i obaveza**, kao i njegova suprotnost - bespomoćnosti. Šesti uslov je **izvršenje dužnosti i odgovornosti**, a suprotno - popustljivost. Sedmi, **ključni faktor je priznanje i očuvanje**

dostojanstva, integriteta i autonomije svakog člana društva.(Sztompka,1997: 12-13).

To bi istovremeno značilo da se mora stvoriti društvena klima i kultura u kojoj mreže kontakata, aktivnosti i uticaja-socijalni kapital,ne bi bili privilegija tek desetine stanovništva iz redova tranzisionih dobitnika. Skandinavske zemlje u kojima razvijen socijalni kapital i generalizovano poverenje u ljude idu ruku pod ruku sa blagostanjem i visokim nivoom jednakosti su možda najbolji primer i ilustracija.

U današnjem svetu, a pogotovo za zemlje i narode koji su ga sa strašću i neumorno traćile, vreme je veoma zgušnuto, a „Srbija je zemlja koja sve manje ima povesnog, a i hronološkog vremena“ (Vidojević, 2006:25).

Iako su potencijalno razorni temeljni socijalni rascepi pod proceduralno-demokratskim okvirom, a demokratija polako postaje „jedina igra u gradu“, ona se i dalje igra prilično podmuklo, uz učešće veto igrača iz senke i neformalnih zona moći.

Najzad pronađeno evropejstvo bivših radikala ih je konačno dovelo na vlast i učinilo prihvatljivijim širim društvenim slojevima, uključujući i mlade i obrazovane. Činjenica da su se pregovori sa Prištinom i Briselom pomerili sa mrtve tačke, pojačali su uverenje da će nova vlast imati rezultate. Ova vera, pomešana sa na borbi protiv korupcije izraslim kultom Aleksandra Vučića daje trenutnoj vlasti rezervoar velikog poverenja ali se on lako može isprazniti budu li artikulacije i zadovoljenje bazičnih interesa (siromašnih) građana zapostavljene.

Zagovornici nedemokratskih i izolacionističkih rešenja su ipak potisnuti iz parlamentarnog političkog polja. **Populizam je istina još uvek jeftin, i biće sve dok suočavanje sa surovom stvarnošću postane neizbežno.** Jedno je sigurno - kada se demokratija konsoliduje i institucije, funkcionišući sопственом logikom i voljom, očvrsnu, one dobijaju sopstvenu moć, a sistem osnovu za ubrzanje daljeg demokratskog razvoja. Svojevrsna je ironija i čud političke *fortune* da će stišavanju politike znamenja i artikulaciji „normalnih“ socioekonomskih rascepa morati da se posvete stranke starog režima.

Javnu scenu i dominantan društveni diskurs karakteriše nakon izbora 2014. godine opšte prihvaćen narativ o neodložnosti reformi. Bar deo odgovora na složene izazove neodložnih reformi leži u opredeljenju da se, naravno uz izmenjeni kontekst i samu demokratsku praksu, promovišu i šire i bazične demokratske vrednosti. Programatsku osnovu, kao i metodsko uporište za ovu prosvetiteljsku poziciju pruža uverenje da u političkoj kulturi i njenim osnovnim vrednosnim sadržajima, valja tražiti same

osnovne podsticaje civilnog i političkog delovanja građana, u čemu se ogleda njen neprocenjiv značaj za ukupne političke i društvene procese.

Za oblast političkog obrazovanja, ključne su tri dimenzije politike: 1. odnos politike i demokratije, 2. odnos građanstva i (pluralnih) identiteta i 3. shvatanje odnosa kohezije i različitosti u društvu (Vujčić, 2001).

Samo utemeljenjem i razvojom demokratskog, dijaloškog diskursa i pluralnog građanskog identiteta i kulture, kao i kritičkom renesansom i obnovom duha solidarnosti i socijalne kohezije Srbija i njeni građani i politički akteri sebi otvaraju šansu da izađu iz stanja letargije i duhovne, pa i političko-ideološke provincije.

Četiri osnovna identifikacijska cilja strategije demokratskog delovanja pritom čine : (1) dosledna, „ljubomorna“ odbrana korpusa ljudskih prava pred izazovima njihove „fleksibilizacije“, (2) ekonomski i ekološki održiv razvoj sa solidarnošću i kohezijom kao ključnim razvojnim socijalnim ciljevima, (3) podruštvljavanje predstavničke demokratije i participacija u odlučivanju o sopstvenoj sudbini i, posebno (4) rektifikacija (ispravljanje) neopravdanih društvenih nejednakosti.

U tom kontekstu, nacionalna država se batrga između bankrota i pokušaja da očuva minimum legitimnosti kod svojih građana kojima treba da obezbedi pristojan život i normalno društvo. Veliki uticaj na konačni rezultat ima sloboda „EU eksperimenta“, odnosno privlačnost EU kao imitativnog uzora i obrasca.

Evropska unija, sa svojim imidžom uređenog prostora i visokih standarda - sa svojim (istina sa aktuelnom krizom uveliko demontiranim) modelom socijalno- tržišne privrede , sa demokratskom kredibilnom tradicijom i snagom uzora svojih političkih aktera i institucija i, još konkretnije, sa svojim *acquis communautaire*, vrši na zemlje Jugoistočne Evrope uticaj „kome se ne može odoleti“. Od svih vrsta moći koje su testirane u našoj regiji čini se da za sada ova vrsta soft power, odnosno „strategije zavođenja“ , koja onda (povremeno) zadobije oblike obavezivanja, ima najdugotrajniji uticaj.

Na drugoj strani, aktuelne evrokompabilne elite u regionu se boje pokreta kao što je bila studentska pobuna protiv komercijalizacije obrazovanja u Hrvatskoj, kao što su bili ulični protesti – „ustanci“ protiv korupcije u Sloveniji, kao što su protesti protiv neodgovornosti političara u Sarajevu ili Podgorici. **U svim zemljama balkanskog regiona, zapravo, postoji kriza reprezentativne demokratije.** Dakle, i ono što se događa oko gašenja grčke javne televizije, pa i ono što se događa u Turskoj - svi ti događaji, ma koliko bili različiti, imaju zajednički nazivnik, a to je borba protiv

političkih elita koje već decenijama određuju smer zemalja ovog regiona. U tom smislu, po mišljenju Srećka Horvata, svi ti pokreti imaju isti zajednički nazivnik, **a to je borba za javna dobra, za očuvanje onoga što je ostalo od nekadašnjeg društvenog vlasništva koje je pretvoreno u državno, pa onda u privatno vlasništvo.** Kako su sada na meti privatizacije i obrazovanje, i zdravstvo, i energetika, i voda, čini se da upravo to postaje novo područje borbe. Ono što se dogodilo u Grčkoj sa privatizacijom željezničkog sektora ili sa postepenom privatizacijom vode je nešto sa čim ćemo se i mi suočiti. „Kada je prije godinu dana u Rumunjskoj tamošnja vlada htjela privatizirati sustav hitne pomoći i kada je došlo do velikih protesta. Elite se boje organizovanja odozdo i ujedinjavanja na idejama demokratske levice.“ (Horvat, Štiks, 2012) .

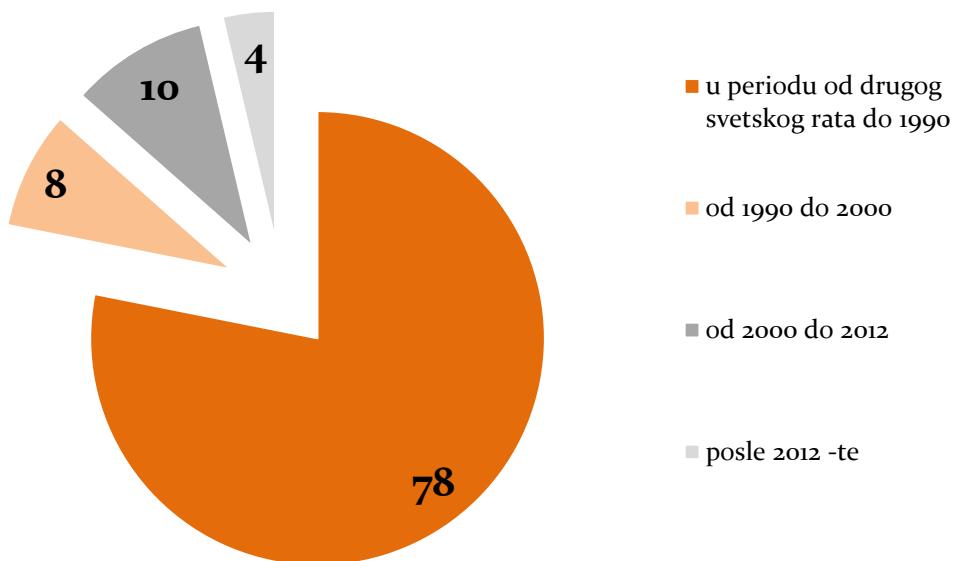
Iako raspoloženje građanki i građana karakteriše zamor od protesta nakon kojih nije bilo boljiteka i vera da će nova vlast i lider konačno napraviti preokret, budu li vlasti ignorisale njihove interese i zahteve ni Srbija neće u ovom pogledu predstavljati izuzetak.

7. Percepcija političke i društvene istorije u Srbiji

„Takvim sjajem može sjati ono što je prošlost sad...“
A. Dedić

Građani Srbije državu u kojoj žive smatraju gubitnikom istorijskih bitaka koje su vođene od 1990. godine do danas. Sebe vide kao kolateralnu štetu, nikako kao krivca ovakvog spleta događaja, a 1990. godinu kao prekretnicu u kojoj je došlo do pada kvaliteta njihovog života. Za zlatno doba življenja u Srbiji većina ispitanika smatra period između 1945 i 1990. godine. U ovom trenutku u Srbiji dominira mišljenje prema kome se u Srbiji najbolje živilo upravo u periodu komunizma, od okončanja II svetskog rata pa do 1990. godine i uvođenja višestранačkog sistema.

Grafikon 7.1. Kada je u Srbiji bilo najbolje?

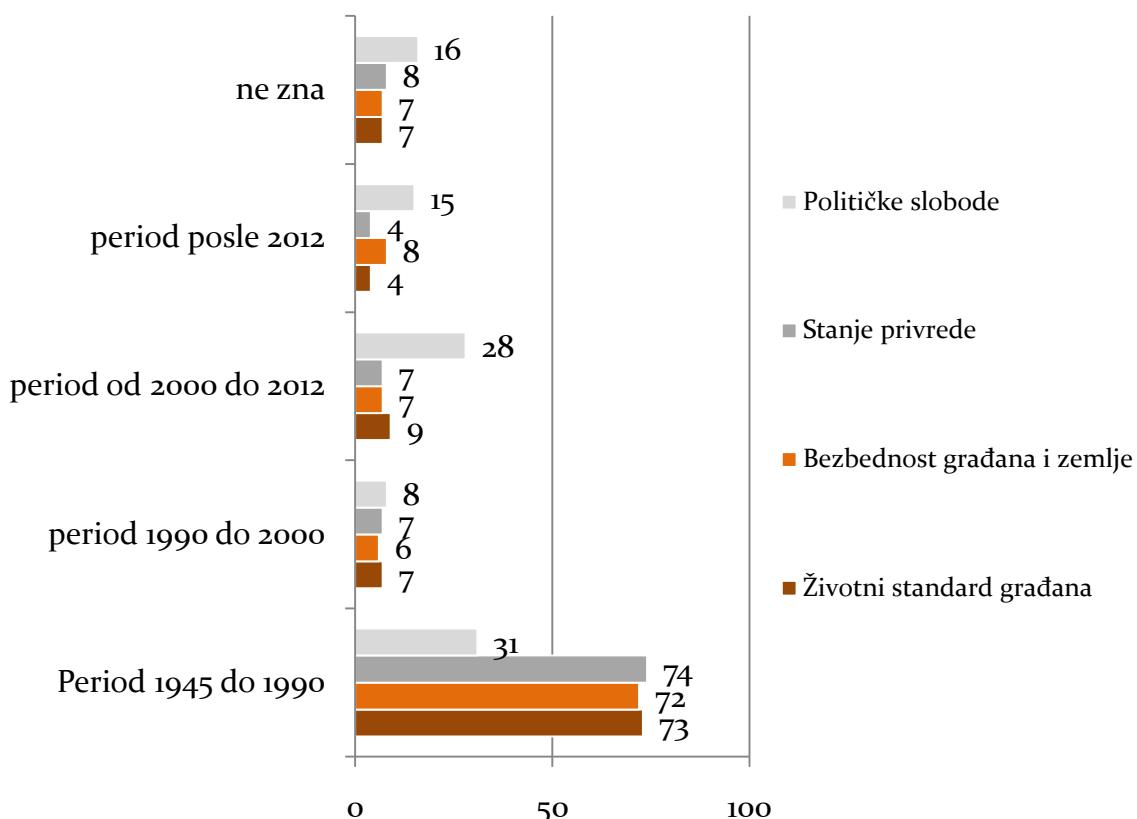

Kada pojedinačno seciramo četiri elementa kojima merimo kvalitet života: životni standard, bezbednost građana, stanje privrede i političke slobode, lako možemo zaključiti da građani vide bivšu Jugoslaviju kao zemlju koja je pred svoje sukcesore (SR Jugoslaviju, Srbiju i Crnu Goru i samu Srbiju) postavila standarde koje je veoma teško dostići.

Dvadeset godina posle raspada SFRJ, građani Srbije bivšu državu smatraju privrednim čudom koje je prosečnom građaninu omogućavalo pristojan život, miran san i sigurno radno mesto. Jedino merilo funkcionisanja prema kome je SFRJ nešto lošije ocenjena jeste nivo političkih sloboda koje je omogućavala svojim građanima. Mada, opšti je

zaključak da je klima među građanima u ovom trenutku takva da bi većina rado menjala političke slobode koje danas ima za deo životnog standarda koji oni smatraju da su imali u bivšoj državi.

Grafikon 7.2. Procena kvaliteta životnog standarda, stanja privrede, bezbednosti i političkih sloboda od II svetskog rata do današnjih dana

Čak su i političke slobode, tako netipične za period komunizma, prema mišljenju većine građana ipak najizraženije bile upravo u periodu između 1945 i 1990. godine! Nešto manje od trećine ispitanika smatra da je stanje u oblasti političkih sloboda bilo najbolje upravo za vreme jednostranačkog sistema i jedini period koji se da meriti sa komunizmom po ovom pitanju jeste razdoblje između 2000 i 2012. godine.

Stiče se utisak da su građani veoma oprezni u ocenjivanju rezultata ostvarenih u periodu posle 2012. godine. Kao da još uvek čekaju konkretne poteze i rezultate kako bi bili u mogućnosti da se odrede o kvalitetu svog života pod novim vlastima koje od 2012. godine vode Srbiju.

Razloge za ovakav odnos prema SFRJ nasleđu treba tražiti u činjenici da je prosečni građanin Srbije na pragu šeste decenije i da ima završenu srednju školu, a većinu

svojih najlepših sećanja i najvećih uspeha iz mladosti vezuje upravo za državu u kojoj se rodio.

Tabela 7.1. Kada je u Srbiji bilo najbolje i godine ispitanika

	u periodu od 1945 do 1990	od 1990 do 2000	od 2000 do 2012	posle 2012 - te
18-29 god.	55%	15%	21%	9%
30-39 god.	65%	14%	18%	3%
40-49 god.	82%	11%	6%	0%
50-59 god.	90%	3%	4%	3%
60 i više	89%	3%	4%	4%
Prosek	78%	8%	10%	4%

Što su ispitanici mlađi, to je njihovo vrednovanje kvaliteta života u SFRJ slabije, ali treba istaći da je legenda o kvalitetu života u bivšoj nam državi toliko jaka da čak i u grupi ispitanika koji nisu ni rođeni za vreme njenog postojanja ili su je upamtili kao polaznici osnovne škole, više od polovine ispitanika (55%) tvrdi da je upravo u tome periodu u Srbiji bilo najbolje!

Tabela 7.2. Kada je u Srbiji bilo najbolje i obrazovanje ispitanika

	u periodu od 1945 do 1990	od 1990 do 2000	od 2000 do 2012	posle 2012 - te
Nema završenu osmogodišnju osnovnu školu	86%	5%	0%	10%
Završena osnovna škola	84%	11%	4%	2%
Škola za radnička zanimanja (II/III stepen)	86%	6%	8%	1%
Završena četvorogodišnja srednja škola	75%	12%	9%	5%
Završena viša škola/fakultet	70%	4%	21%	4%
Prosek	78%	8%	10%	4%

Stepen obrazovanja takođe utiče na stav ispitanika prema kvalitetu života u bivšoj Jugoslaviji. Obrnutim reciprocitetom, što su građani više obrazovani, to su manje oduševljeni životom u bivšoj Jugoslaviji. Ipak, čak i među fakultetski obrazovanim ispitanicima 70% smatra da je Srbija bila najbolje mesto za život u periodu između 1945 i 1990. godine.

Tabela 7.3. Kada je u Srbiji bilo najbolje i nacionalnost ispitanika

	ne zna	u periodu od 1945 do 1990	od 90-tih do 2000-te	od 2000-te do 2012-te	posle 2012 -te
srpska	7%	73%	6%	8%	7%
muslimanska/bošnjačka	0%	50%	0%	7%	43%
mađarska	18%	73%	0%	0%	9%
romska	0%	50%	30%	10%	10%
hrvatska	40%	40%	20%	0%	0%
ostali	18%	77%	0%	0%	5%
ne želi da kaže	25%	63%	13%	0%	0%
Prosek	8%	72%	6%	7%	8%

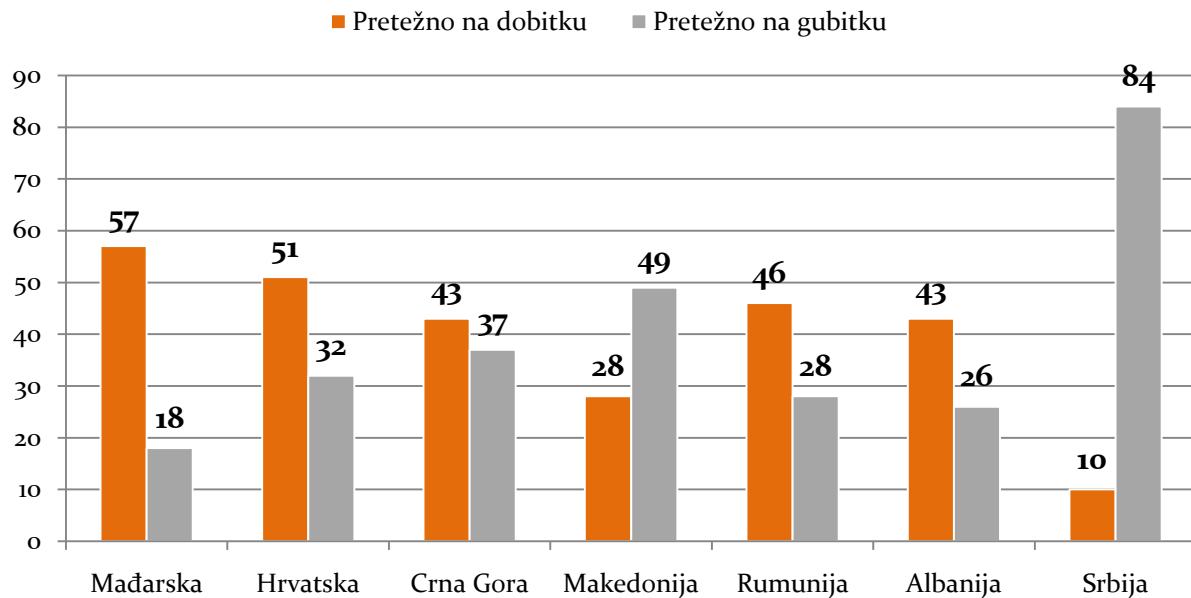
Zanimljivo je da građani srpske nacionalnosti u značajno većoj meri imaju pozitivan odnos prema životu u SFRJ. U ovom stavu ih jedino prate pripadnici mađarske nacionalne manjine. Među Srbima i Mađarima nalazimo 73% ispitanika koji smatraju da je u Srbiji bilo najbolje u periodu između 1945 i 1990. godine.

Nasuprot jugonostalgiji koju pokazuju propadnici srpske i mađarske nacionalne manjine, Bošnjaci i Hrvati su u znatno manjoj meri oduševljeni kvalitetom života u bivšoj Jugoslaviji. Uzveši u obzir činjenicu da je raspad Jugoslavije propraćen sukobima u kojima su učestvovala ova tri naroda, donekle različit pogled na život u tadašnjoj državi ne treba da čudi.

Treba imati u vidu i činjenicu da Srbi, Bošnjaci i Hrvati različito gledaju i na uzrok raspada nekadašnje zajedničke države kao i na to ko je glavni krivac za ratne sukobe na njenoj teritoriji ali čemo se ovom temom baviti nešto više u nastavku teksta.

Promene koje su usledile od 1990. godine na ovamo a koje se pre svega odnose na menjaje državnog okvira u kome su građani živeli, krvave ratove i gubljenje teritorija koji su usledili u razdoblju od narednih dvadeset godina su itekako ostavili trag na stavovima građana posebno kada je u pitanju položaj Srbije u odnosu na susedne zemlje.

Grafikon 7.3. Ko su dobitnici, a ko gubitnici u poslednje dve decenije?

Prethodnih dvadeset godina, koje su značajno izmenile mapu Balkana i Evrope, su Srbiji donele status gubitnika i sa ovim se slaže čak 84% ispitanika obuhvaćenih istraživanjem.

Od republika koje su činile bivšu Jugoslaviju građani Srbije gubitnikom smatraju još jedino Makedoniju, dok su ostale zemlje, kako one koje su pripadale jugosferi, tako i one van nje, u najvećoj meri izašle kao dobitnici iz promena koje su se desile u poslednjih dvadeset godina.

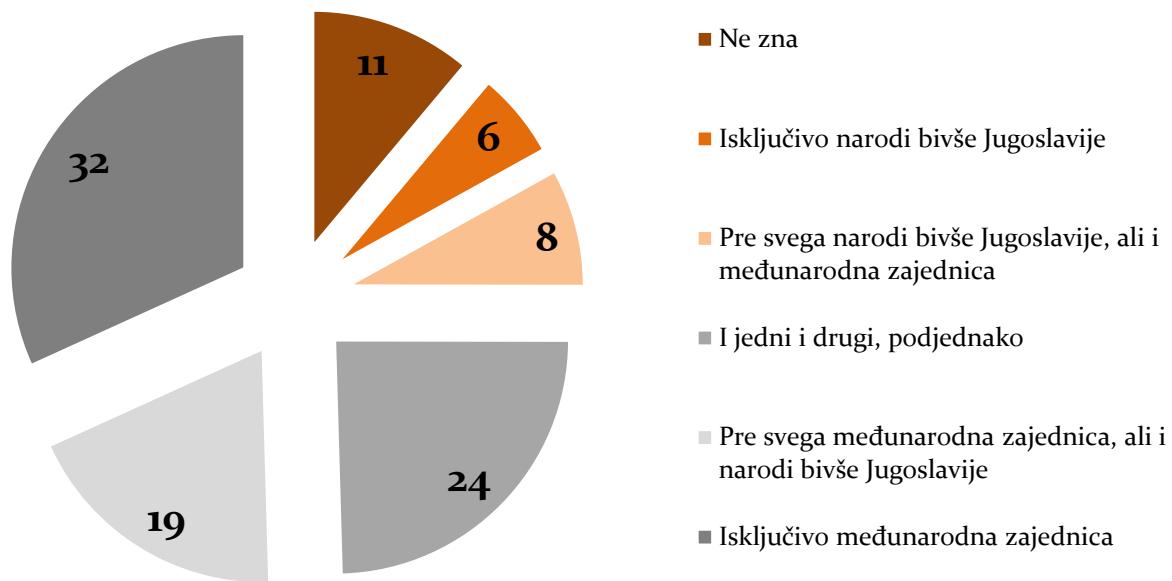
Građani Srbije posebno „zavide“ zemljama koje su postale članice Evropske unije poput Mađarske, Hrvatske i Rumunije, koje vide kao dobitnike turbulentnog tradicionalnog perioda u kome se našla jugoistočna Evropa.

Podjednak broj ispitanika, nešto iznad dve petine, smatra da su Crna Gora i Albanija u poslednje dve decenije, od momenta rapada Jugoslavije na ovomo dobole više nego što su izgubile.

Istoriju balkanskih prostora u poslednje dve decenije su obeležili sukobi u kojima su učestvovale sve republike bivše nam zajedničke države. U zavisnosti od strane na kojoj su se nalazile u ratnom sukobu, države nastale rapadom SFRJ imaju različit odnos prema ulozi međunarodne zajednice u konfliktu kao i o tome ko je glavni krivac za započinjanje istog.

Trećina građana Srbije smatra da je za ratove na našim prostorima isključivi krivac međunarodna zajednica – grafikon 4.

Grafikon 7.4. Koliko su za ratove u devedesetim odgovorni narodi ondašnje Jugoslavije - Srbi, Hrvati, Muslimani, Albanci, Slovenci - a koliko međunarodna zajednica?

Generalni stav većine naših građana jeste da je krivica naroda koji su živeli u bivšoj Jugoslaviji praktično i ne postoji i da je međunarodna zajednica, u manjoj ili većoj meri započela sukob radi svojih interesa.

Svega 14% ispitanika¹³ pokazuje određenu dozu samokritike i spremnost da priznaju da bi do sukoba teško došlo bez elana i spremnosti za rat koji su pokazali narodi koji su nekada živeli u Jugoslaviji.

Očekivano, što je veći stepen obrazovanja ispitanika, to je i nešto veći pocenat onih koji smatraju da su narodi Jugoslavije odgovorni za ono što ih je snašlo u toku 90-ih godina prošlog veka. Ipak, čak i u grupi visokoobrazovanih, iako je nivo samokritike nešto veći, on ne odstupa drastično od trenda po kome se najveća odgovornost za rat prebacuje na međunarodnu zajednicu. Međutim, kada se ovo pitanje posmatra iz prizme nacionalne pripadnosti ispitanika, stvari stoje nešto drugačije.

Dok Srbi čine gro onih koji krivicu prebacuju na međunarodnu zajednicu (u ovome ih prate još jedino pripadnici romske nacionalne manjine), Bošnjaci, i ponajviše Hrvati,

¹³ Oni koji smatraju da su islučivi krivci za sukob narodi bivše Jugoslavije i oni koji ih smatraju krivcima u najvećoj meri

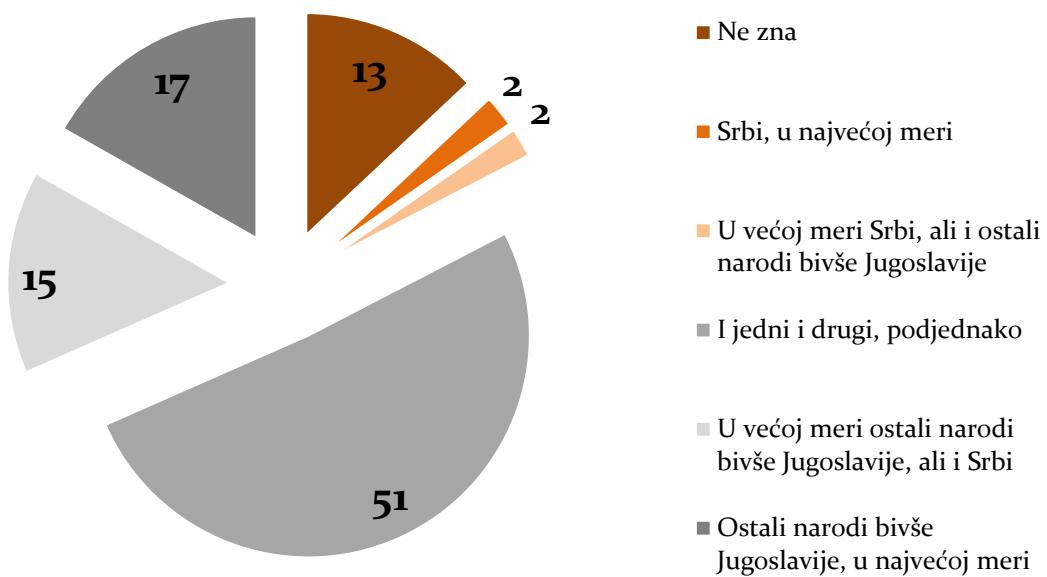
smatraju da su narodi bivše Jugoslavije u najvećoj meri odgovorni za ono što im se desilo.

Tabela 7.4. Ko je odgovoran za ratne sukobe u Jugoslaviji i nacionalnost ispitanika

	Ne zna	Isključivo narodi bivše Jugoslavije	Pre svega narodi bivše Jugoslavije, ali i međunarodna zajednica	I jedni i drugi, podjednako	Pre svega međunarodna zajednica, ali i narodi bivše Jugoslavije	Isključivo međunarodna zajednica
srpska	10%	6%	7%	25%	19%	34%
bošnjačka	29%	0%	36%	21%	7%	7%
mađarska	9%	18%	9%	46%	18%	0%
romska	44%	0%	0%	0%	22%	33%
hrvatska	20%	60%	20%	0%	0%	0%
ostali	23%	0%	9%	27%	14%	27%
ne želi da kaže	14%	14%	0%	29%	29%	14%
Prosek	12%	6%	8%	24%	19%	32%

Kod Hrvata, čak 80% ispitanika odgovornost traži u ponašanju naroda bivše Jugoslavije, dok je kod Bošnjaka u nešto većoj meri izražen procenat onih koji pokušavaju da podele odgovornost na obe strane.

Grafikon 7.5. Koliko su za ratove u devedesetim odgovorni Srbi, a koliko drugi narodi ondašnje Jugoslavije - Hrvati, Muslimani, Albanci, Slovenci...?

Sa druge strane, kada se fokus usmeri na ličnu odgovornost naroda koji su naseljavali bivšu Jugoslaviju, svaki drugi ispitanik smatra da odgovornost treba podeliti kako na Srbe, tako i na ostale narode koji su učestvovali u ratnom sukobu.

Svega 2% ispitanika smatra Srbe glavnim krivcima, dok je 4% ukupno onih koji Srbe vide kao kolovođe u ratu koji je izbio u bivšoj Jugoslaviji.

Kod gotovo trećine građana Srbije je veoma izražen stav da krivica za ratne sukobe leži na ostalim narodima bivše Jugoslavije u većoj meri nego na Srbima. Malo veći stepen samokritike, ali tek za nijansu nalazimo među visokoobrazovanim građanima naše zemlje.

Tabela 7.5. Koliko su za ratove u devedesetim odgovorni Srbi, a koliko drugi narodi ondašnje Jugoslavije i nacionalnost ispitanika

	Ne zna	Srbi, u najvećoj meri	U većoj meri Srbi, ali i ostali narodi bivše Jugoslavije	I jedni i drugi, podjednako	U većoj meri ostali narodi bivše Jugoslavije, ali i Srbi	Ostali narodi bivše Jugoslavije, u najvećoj meri
srpska	11%	1%	2%	54%	16%	18%
bošnjačka	21%	43%	21%	14%	0%	0%
mađarska	18%	9%	9%	55%	9%	0%
romska	67%	0%	0%	0%	11%	22%
hrvatska	60%	40%	0%	0%	0%	0%
ostali	27%	5%	5%	41%	18%	5%
ne želi da kaže	13%	0%	0%	50%	0%	38%
Prosek	13%	2%	2%	51%	15%	17%

Naspram Srba koji odgovornost za sukobe u poslednjoj deceniji XX veka prebacuju na druge narode, Hrvati i Bošnjaci koji žive u Srbiji smatraju da upravo Srbi snose najveću odgovornost za ratna zbivanja na prostoru bivše Jugoslavije.

Ovaj podatak ne treba da čudi obzirom da su matične države i Hrvata i Bošnjaka bile direktno uključene u ratna zbivanja u kojima su naspram sebe imali upravo Srbe.

Rekapitulaciju istorijskih događaja sa kraja XX veka završavamo odnosom građana prema 5. oktobru. Ovaj datum i sada u Srbiji budi određene kontroverze, posebno zbog toga što je dobar deo građana promene koje su se tada desile video kao šansu za novi početak Srbije.

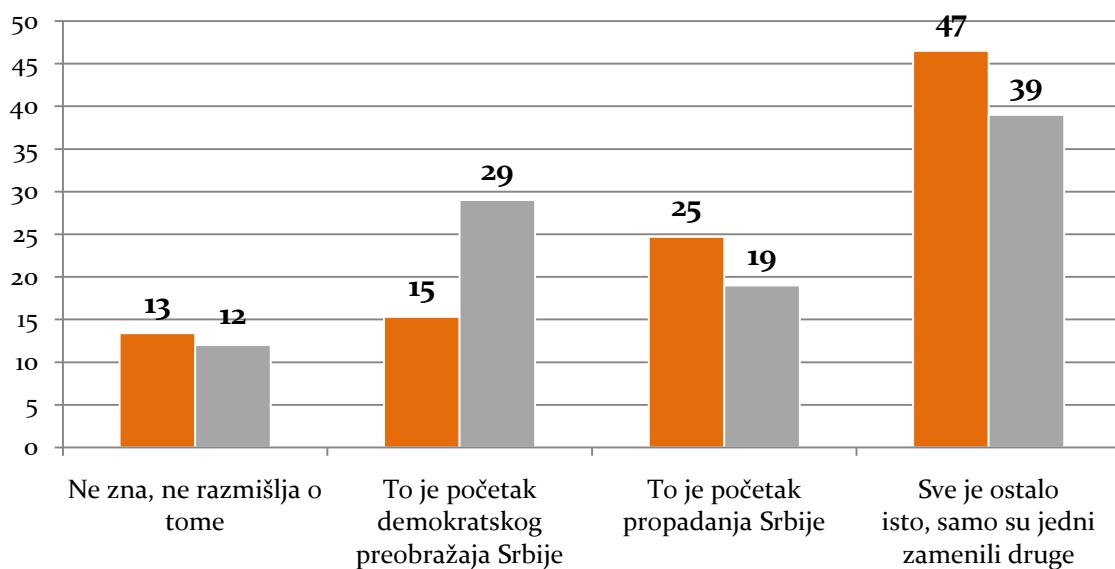
Od 5. oktobra 2000. godine je prošlo nešto više od 13 godina i u međuvremenu je Kosovo proglašilo nezavisnost, Crna Gora se odvojila, a posloviočno loša ekonomска

situacija je „krunisana“ svetskom ekonomskom krizom iz 2009. godine kojom je urušen ionako loš standard građana Srbije.

Srbija je od te 2000-te godine birala novu Vladu čak šest puta i stiče se utisak da nijedan od izbora nije ispunio očekivanja građana. Ovo je dovelo do toga da građani Srbije vremenom revidiraju svoj stav prema dometima 5. oktobra.

Grafikon 7.6. Koliki je domet promena koje su izvršene 5. oktobra 2000. godine?

■ 2014. godina ■ 2007. godina

U odnosu na 2007. godinu, procenat ispitanika koji smatraju da je 5. oktobar početak demokratskog preobražaja Srbije je smanjen za polovinu!

Takođe, pronalazimo 10% građana više u grupi onih koji smatraju da je sa ovim datumom došlo do propadanja Srbije, a porastao je i procenat onih građana koji smatraju da je sve ostalo isto i da su jedni zamenili druge.

Ko su ljudi koji brane „tekovine“ 5. oktobra?

Ovde je reč o ljudima koji sada imaju između 40 i 49 godina, a koji su u vreme oktobarskih promena imali između 25 i 35 godina i koji su veliki deo svoje energije izgubili u pokušaj da menjanjem tadašnjih vlasti promene i stvari u Srbiji. Ispitanici stariji od 50 godina dominiraju u grupi onih koji imaju negativan stav prema ovom datumu, dok su mlađi ispitanici prilično indiferntni prema istom.

Među onima koji smatraju da je 5. oktobar bio početak demokratskog preobražaja nalazimo iznad proseka obrazovane građane koji su pristalice Demokratske stranke i Liberalno demokratske partije.

Tabela 7.6. Odnos prema 5. oktobru i stranačka pripadnost ispitanika

	Ne zna, ne razmišlja o tome	To je početak demokratskog preobražaja Srbije	To je početak propadanja Srbije	Sve je ostalo isto, samo su jedni zamenili druge
SNS, NS - Aleksandar Vučić	12%	16%	25%	47%
DS - Dragan Đilas	0%	53%	13%	34%
SPS/PUPS/JŠ - Ivica Dačić	5%	10%	51%	34%
DSS - Vojislav Koštunica	20%	0%	35%	45%
NDS - Boris Tadić	0%	37%	13%	50%
LDP - Čedomir Jovanović	11%	72%	0%	17%
SRS - Vojislav Šešelj	0%	0%	50%	50%
Dveri	0%	0%	39%	62%

Zanimljivo je da među pristalicama Nove demokratske stranke pobornici petooktobarskih promena čine tek nešto više od trećine, a najviše je onih koji relativizuju domete 5. oktobra kroz stav da su samo jedni zamenili druge.

Najviše građana koji se negativno određuju prema ovom datumu i smatraju ga početkom propadanja Srbije, nalazimo među pristalicama Socijalističke partije Srbije i Srpske radikalne stranke. Pristalice DVERI smatraju da je situacija pre i posle 5. oktobra ostala ista i da je jedina razlika u imenima političara koji su posle ovog datuma došli na čelo zemlje.

Pristalice SNS-a se prema 5. oktobru odnose na nivou srpskog proseka. Svaki drugi glasač trenutno prve političke opcije u građana Srbije je uveren da ovaj datum nije doneo nikakvu promenu u samoj Srbiji.

Tabela 7.7. Odnos prema 5. oktobru kroz odnos prema demokratiji

	Ne zna, ne razmišlja o tome	To je početak demokratskog preobražaja Srbije	To je početak propadanja Srbije	Sve je ostalo isto, samo su jedni zamenili druge
Oštar nedemokrata	5%	2%	43%	50%
Blag nedemokrata	7%	7%	31%	55%
Neutralan	15%	11%	26%	48%
Blag demokrata	20%	32%	11%	37%
Oštar demokrata	13%	44%	6%	37%
Prosek	13%	15%	25%	47%

Među građanima Srbije koji su naklonjeni demokratiji i demokratskim procesima, 5. oktobar je, i pored neispunjene očekivanja, datum koji slovi za početak demokratskog preobražaja Srbije.

Više od dve petine građana Srbije koje svrstavamo u red istaknutih pobornika demokratije (indeks formiran prema njihovim stavovima o demokratiji) smatra da je 5. oktobar početak demokratskog preobražaja Srbije. Među, prema stavovima, nešto blažim demokratama svaki treći ispitanik smatra to isto.

Zanimljivo je da tek svaki deveti „blagi“ demokrata i tek 6% onih koje smo svrstali u „oštре“ demokrate smatraju 5. oktobar datumom propadanja Srbije.

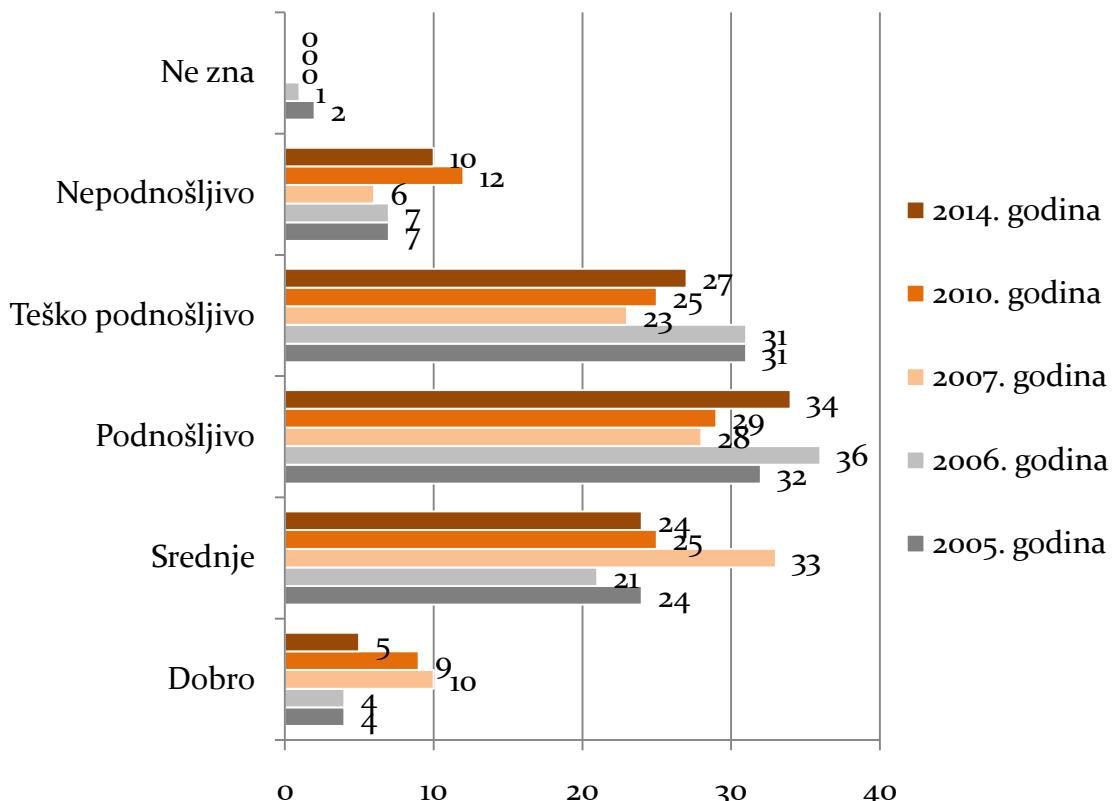
Dijametralno suprotne stavove dobijamo kod ispitanika koji nisu pobornici demokratije. Među onim koji su blago nedemokratski orijentisani i onima koji su u potpunoj koliziji sa demokratskim vrednostima nalazimo 31% i 43% onih koji smatraju da je 5. oktobar datum početka propadanja Srbije.

Ovo je još jedan pokazatelj da 5. oktobar i dalje predstavlja oštru liniju razdvajanja demokrata i nedemokrata u Srbiji, kao i činjenicu da je trenutna klima u društvu naklonjenija rastu ovih drugih.

8. Materijalni i socijalni status građana Srbije

Istraživanja pokazuju da od 2005. godine na ovomo građani Srbije žive sve teže i da je njihov subjektivni osećaj kvaliteta života je sve lošiji.

Grafikon 8.1. Kako živite Vi i Vaša porodica – pregled po istraživačkim ciklusima

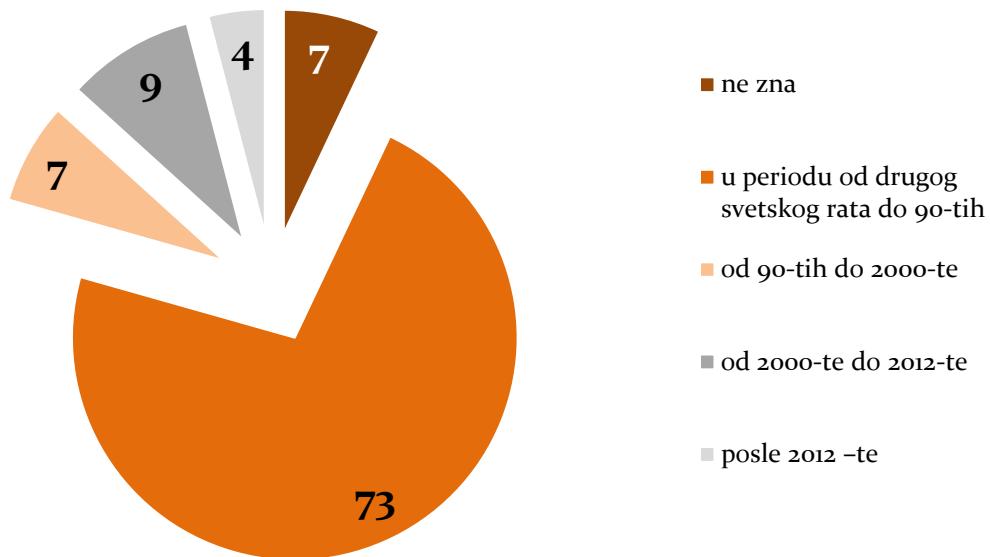
U ovom trenutku, u Srbiji čak 37% ispitanika tvrdi da živi teško podnošljivo (27%) ili nepodnošljivo (10%). Blagi rast zadovoljstva kvalitetom života među građanima Srbije je zabeležen u periodu između 2000 i 2009. godine posle koje, pod uticajem svetske ekonomske krize, dolazi do pada u percepciji kvaliteta života.

Poređenjem ovogodišnjih nalaza sa 2010. godinom, u kojoj su se prvo osetile posledice ekonomske krize, nalazimo skoro istovetan procenat građana koji žive na granici podnošljivog. Zabrinjava sve manji procenat ispitanika koji smatraju da žive srednje ili dobro, pa je tako tek svaki dvadeseti građanin izjavio da sa svojom porodicom u Srbiji živi dobro.

U kategoriji građana koji smatraju da žive srednje i koja je svoj pik imala u toku 2007. godine (33%), takođe beležimo konstantan pad. U odnosu na pomenutu 2007. godinu, broj ispitanika u ovoj kategoriji je manji za skoro celih 10% !

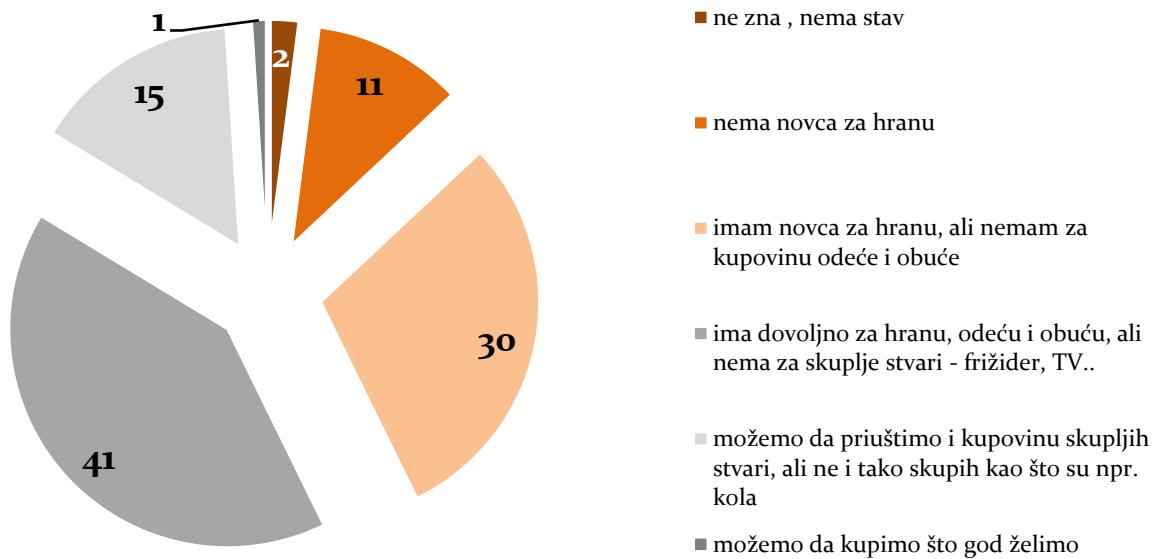
Koliko je loša percepcija životnog standarda u ovom trenutku najbolje svedoči činjenica da pronalazimo više građana koji tvrde da je životni standard u Srbiji bio bolji u toku ratnih 90-ih nego u periodu posle 2012. godine!

Grafikon 8.2. Kada je u Srbiji bio najbolji životni standard?

Loša percpecija životnog standarda je umnogome uslovljena niskom kupovnom moći građana. Manje od jedne petine ispitanika (16%) tvrdi da sebi i svojoj porodici može da priušti nešto više od pukog preživljavanja – tj. hrane, odeće i obuće.

Grafikon 8.3. Kakva je finansijska situacija Vašeg domaćinstva?

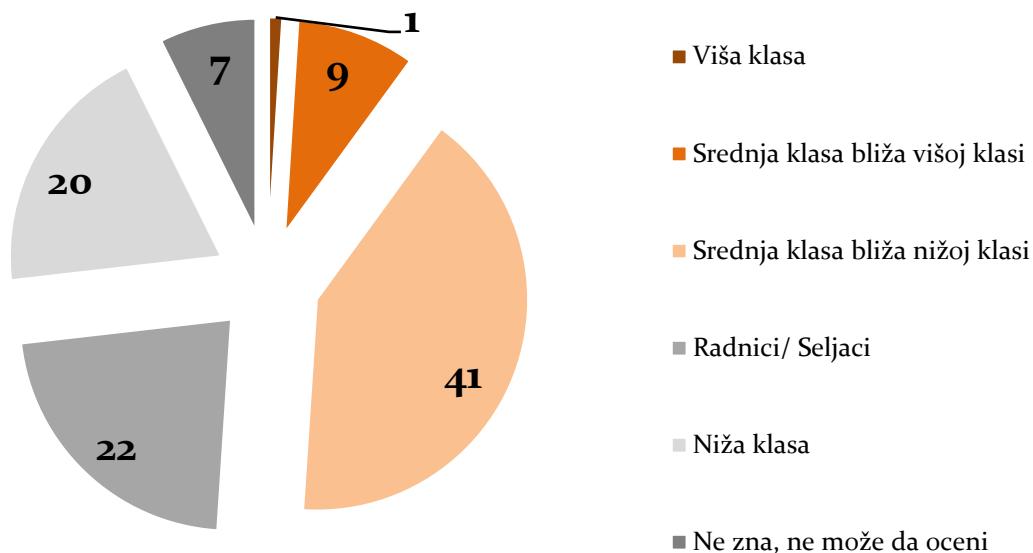

Svako deveto domaćinstvo u Srbiji nema dovoljno novca za hranu, a svako treće osim hrane nije u stanju da kupi bilo šta drugo.

Koliko je realna ova percepcija finansijskih mogućnosti naših građana najbolje potvrđuje podatak da su prosečna mesečna primanja po članu domaćinstva, uključujući sve prihode domaćinstva, u Srbiji u ovom trenutku negde oko **16 360,00** dinara.

Najbrojniju kategoriju ispitanika (dve petine) čine građani koji su u mogućnosti da sebi i svojima priuštite hranu, odeću i obuću ali ne i nešto više od toga. Izuzetkom možemo smatrati onih 1% građana koji tvrde da nogu da kupe šta god požele.

Grafikon 8.4. U koju od sledećih društvenih klasa biste svrstali sebe i svoju porodicu?

Klasna samoidentifikacija u trenutnom srpskom ekonomskom okruženju je dovela do toga da je svaki peti ispitanik sebe i svoju familiju svrstao u nižu klasu. Naspram njih, svako jedanesto domaćinstvo spada u srednju klasu bližu višoj, dok broj onih koji sebe smatraju višom klasom ostaje na već pomenutih 1%.

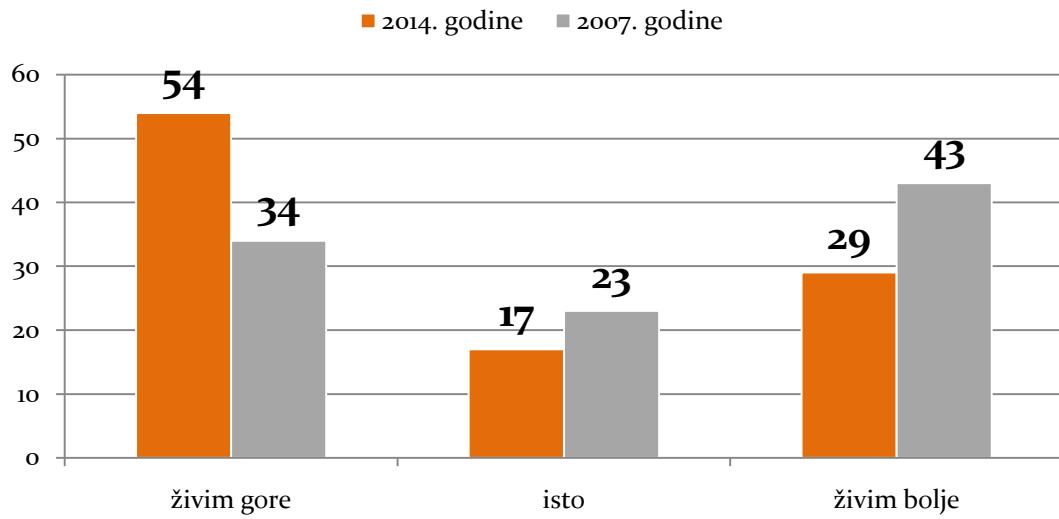
Oni koji su u stanju da kupe hranu, obuću i odeću i ništa više od toga, a kojih je najviše u ovoj zemlji, sebe i svoje porodice su svrstali u srednju klasu koja je bliža nižoj i time na neki način redefinisali pojam srednje klase u novom srpskom društvu.¹⁴

¹⁴ Više od polovine (58%) ispitanika koji tvrde da sebi i svojoj porodici mogu da priuštite hranu, odeću i obuću i ništa preko toga su sebe svrstali u srednju klasu, bližu nižoj.

Kakva su očekivanja građana od budućnosti i da li će se poboljšati kvalitet života koji žive, ako ne za njih a ono barem za njihovu decu?

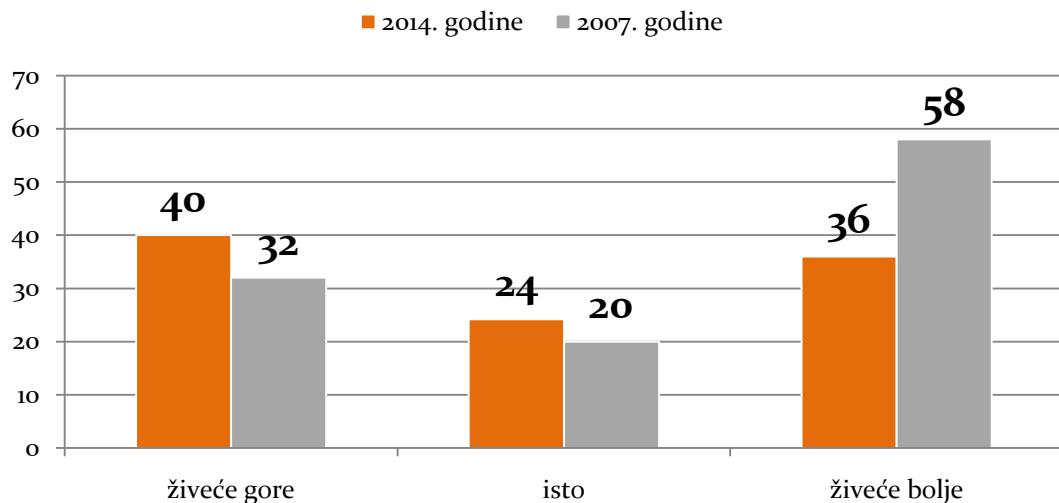
Trendovi koje beležimo poređenjem istraživačkih nalaza iz 2007 i ove godine nam potvrđuju da su „godine lošeg življenja“ ostavile traga na građanima Srbije i da je u porastu osećanje pesimizma.

Grafikon 8.5. Da li vi živate lošije, isto ili bolje u odnosu na Vaše roditelje?

Građani su u 2007. godini smatrali da žive bolje u odnosu na svoje roditelje i da će njihova deca živeti boljim i kvalitetnijim životom u odnosu na njih.

Grafikon 8.6. Da li će vaša deca živeti lošije, isto ili bolje u odnosu na Vas?

Nešto više od dve petine građana je u 2007. godini smatralo da živi bolje od svojih roditelja, dok je jedna trećina smatrala da živi lošije.

Sedam godina kasnije, slika je potpuno drugačija. Više od polovine ispitanika (54%) tvrdi da živi lošije, a manje od jedne trećine (29%) smatra da vode kvalitetniji život u odnosu na svoje roditelje.

Proporcionalno rastu zadovoljstva kvalitetom sopstvenog života, raste i optimizam koji ispitanici gaje spram budućnosti svoje dece. Tako je u 2007. godini čak 58% ispitanika smatralo da će njihova deca u budućnosti živeti bolje od njih. Procenat pesimista u tom momentu je iznosio oko jedne trećine.

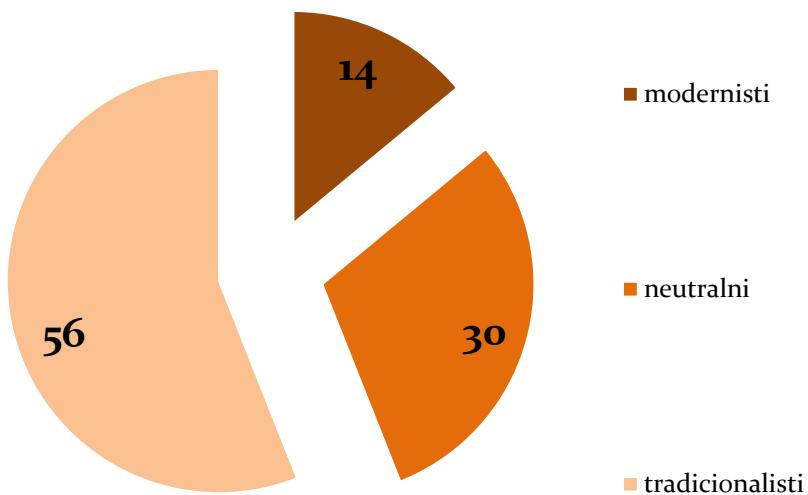
U međuvremenu, broj optimista je drastično smanjen sa 58% na svega 36%, dok je u 2014. godini broj pesimista porastao (mada ne tako dramatično) i iznosi dve petine od ukupnog broja ispitanika.

9. Vrednosne orientacije građana Srbije

Podaci iz višegodišnjih istraživanja, kao i istraživačko iskustvo pokazali su da demografske karakteristike ispitanika (pol, starost, obrazovanje i sl.) diferenciraju određene delove populacije prema važnim pitanjima. Osim demografskih obeležja, vrednosti u koje veruju ispitanici, odnosno stavovi o pojedinim važnim temama, čine još značajniji okvir razlikovanja ispitanika koji im pripadaju. Stoga smo u ovom istraživačkom projektu pokušali da kroz odgovore na pojedine tvrdnje identifikujemo vrednosne i stavovske pozicije ispitanika. Način na koji smo to uradili, što za posledicu ima formiranje različitih grupa ispitanika po tom osnovu, prikazaćemo u daljem tekstu.

Tradicionalizam je prvi vrednosni aspekt kojim smo se bavili. Stav ispitanika o ovoj vrednosnoj matrici pokušali smo da saznamo postavljanjem dve izjave: *Treba se čvrsto držati narodnih običaja i tradicije* i *Treba se držati onog morala koji propoveda moja verska zajednica*. Za svaku od ovih tvrdnji ispitanik je imao mogućnost potpunog i delimičnog slaganja, zauzimanje neutralne pozicije, kao i delimično i potpuno odbijanje ponuđenih tvrdnji. Na osnovu odgovora na obe tvrdnje formirali smo pokazatelj koji prikazuje zbirni stav ispitanika prema tradicionalizmu.

Grafikon 9.1. Modernizam vs tradicionalizam (u %)

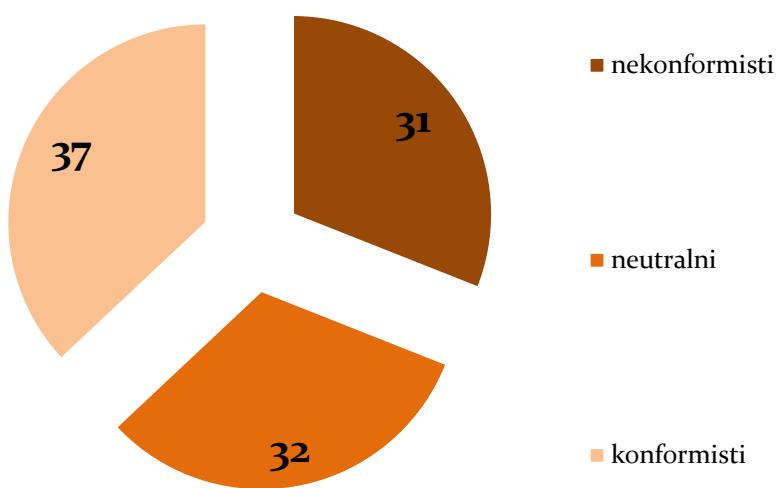

Natpolovična većina ispitanika, njih 56% na osnovu iznetih kriterijuma, svrstana je u kategoriju tradicionalizma. To znači da su se sa dve unapred iznete tvrdnje delimično ili u potpunosti složili. Najmanji je broj onih koji su opovrgli, bilo delimično ili

potpuno obe tvrdnje - 14%, a takvu kategoriju ispitanika smo definisali kao moderniste. Neutralnih je 30% i oni se najčešće nisu ni slagali niti su se protivili datim tvrdnjama, mada u njihovom skoru učestvuju i oni koji su se na jednu tvrdnju izjasnili kao neutralni, a na drugu kao oni koji imaju blago slaganje ili blago oponiranje iznetim tvrdnjama. Demografske razlike shodno vrednosnom profilu ispitanika primetne su kod nivoa obrazovanja. Niži stepen obrazovanja, konkretno onih koji imaju osnovnu školu ili su bez ikakvog stepena obrazovanja, isključuje prisustvo ispitanika koje smo definisali kao moderniste, dok je kod visokoobrazovanih ispitanika skoro duplo više modernista od proseka koji iznosi 23%.

Sledeća vrednost koju smo istraživački pokušali da saznamo jeste konformizam, odnosno takav tip vrednosti koji podrazumeva ponašanje pojedinaca koje se trudi da ne odudara od proseka ili od većine koja ga okružuje. Ova vrednost je važna jer ukazuje na potencijalno ponašanje ispitanika u situaciji kada imaju drugačije mišljenje koliko su spremni da istraju, a koliko su skloni prilagođavanju i formirajući socijalno poželjnih ponašanja u okruženju u kome žive. Formiranje vrednosne matrice konformizma zasnovano je na dve tvrdnje: *Ne volim da se raspravljam sa nekim ako imam različito mišljenje* i *Ne volim da iznosim svoje stavove ako znam da će se razlikovati od drugih*. Po istom principu kao i u slučaju tradicionalizma, od odnosa ispitanika prema dve date tvrdnje formirali smo sintetički pokazatelj konformizma.

Grafikon 9.2. Indeks konformizma (u %)

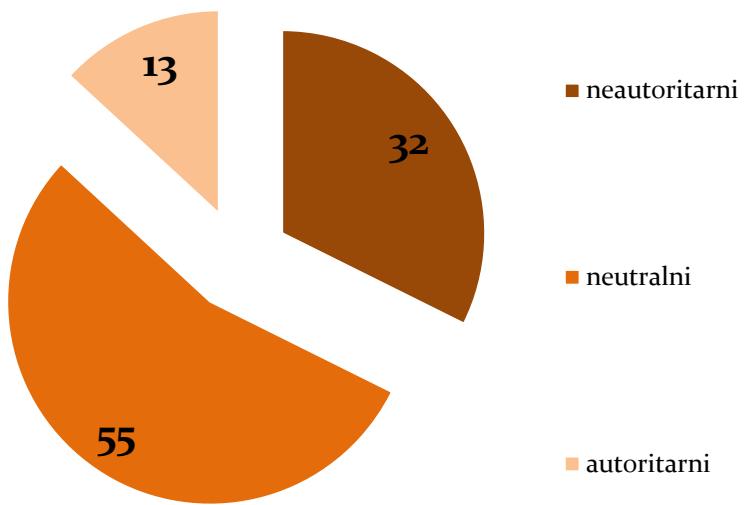
Za razliku od tradicionalizma, gde su oni ispitanici sa tradicionalnim vrednosnim utemeljenjem dominantni, kod konformizma postoji izvesna ravnoteža između polova

i stava koji definišemo kao neutralni. Nešto je iznad jedne trećine, tačnije 37% ispitanika, onih čije stavove definišemo kao konformističke, dok je na drugoj strani nešto ispod jedne trećine onih za koje po osnovu formiranog indeksa možemo da kažemo da su nekonformisti – 31%. Preostaje tik ispod trećine (tačnije 32%), onih koji na osnovu stavova prema navedenim tvrdnjama bivaju svrstavani u kategoriju neutralni. Mogli bismo da kažemo da se populacija podelila u tri približno jednakе skupine konformista, neutralnih i nekonformista.

Kada su u pitanju demografska obeležja ispitanika shodno njihovom stavu prema konformizmu pojavljuju se značajna odstupanja u vezi sa dva demografska obeležja. Najpre, kada su u pitanju godine, ispitanici u uzrastu od 18 do 29 godina mnogo su manje skloni konformizmu i kod njih je ovaj vrednosni stav zastupljen u udelu od 22%, dok njegova zastupljenost raste shodno godinama. Tako se u grupi ispitanika starosne dobi preko 60 godina nalazi 45% onih koje definišemo kao konformiste. Kod obrazovanja postoji još značajnija korelacija, osobe sa najnižim stepenom obrazovanja (osnovna škola ili bez ikakvog stepena obrazovanja) imamo 71% onih koji se mogu definisati kao konformisti, dok je u kategoriji grupa sa višim i visokim obrazovanjem ovaj procenat pao na 30%.

Autoritarnost je sledeća vrednost koju smo istraživali. U formiraju ovog indeksa koristili smo dve tvrdnje koje se odnose na različite tipove autoritarnosti. Prva se odnosi na ličnu ili porodičnu autoritarnost i glasi: *Decu treba vaspitavati u strogoj disciplini i sa fizičkim kažnjavanjem*. Druga tvrdnja se tiče koncepta autoritarnosti na širem društvenom i političkom planu i ona glasi *Ovoj državi je potreban jak vođa koga će narod slediti bez pogovora*. Ukoliko posmatramo distribuciju odgovora za svaku tvrdnju pojedinačno primetno je da se autoritarnost drugaćije gleda na ličnom planu u odnosu na društveni nivo. U vaspitavanju dece, odnosno u porodičnom okruženju, ispitanici su manje skloni autoritarnim oblicima ponašanja u odnosu na društveno okruženje. Fizičko kažnjavanje dece i odrastanja u strogoj disciplini prihvatljivo je za 14% ispitanika, dok je s druge strane postojanje bespogovornog vođe prihvatljivo za polovicu populacije. Stoga je indeks autoritarnosti dobijen na osnovu oba parametra, donekle uravnoteženje ova dva stava. Koliko god da je ovakav koncept izrade indeksa moguće izložiti ozbiljnim kritikama, zbog spajanja dimenzije ličnog i opšteg doživljaja autoritarnosti, to mu je istovremeno i prednost jer ukazuje na očekivano ponašanje pojedinca shodno njegovoj ne/autoritarnoj prirodi.

Grafikon 9.3. Indeks autoritarnosti (u %)

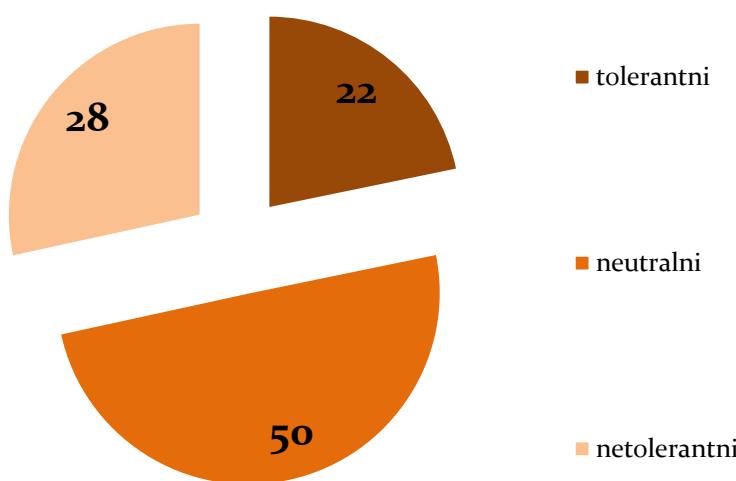

Imajući u vidu pojedinačne odgovore na iznete tvrdnje, kao i način na koji se prave dobijene skupine ispitanika (opisan u delu o tradicionalizmu) nije neočekivano da je najveća skupina ispitanika u kategoriji neutralnih. U toj kategoriji od 55% ispitanika, nalazi se veliki broj onih koji su se složili sa tvrdnjom o autoritarnosti na društvenom nivou, ali su se protivili tvrdnji o autoritarnosti na porodičnom nivou. S druge strane, samo 13% je onih koje možemo i na ličnom i na društvenom planu definisati kao autoritarne, što se u velikoj meri poklapa sa procentom onih koji su pokazali autoritarnost na ličnom nivou. Sa minimumom odstupanja, oni koji su skloni autoritarnosti na ličnom planu zakonomerno su skloni ovoj vrednosnoj matrici i na društvenom nivou. Preostala trećina ispitanika (tačnije 32% ispitanika) nije sklona autoritarnosti niti na ličnom niti na društvenom nivou.

Kada su u pitanju demografska obeležja ispitanika, opet beležimo značajniju razliku kod ispitanika sa niskim stepenom obrazovanja koji su duplo autoritarniji od proseka. Jedna od važnih dimenzija koju smo tretirali u ovom istraživanju odnosi se na stav ispitanika o verskoj toleranciji. Ovu dimenziju smo pokušali da spoznamo kroz dve tvrdnje koje se odnose na dva različita potencijalna objekta verske netrpeljivosti. Tako smo tvrdnju *Muslim da je moja vera najispravnija* definisali kao odnos koji pripadnici jedne verske zajednice imaju prema drugim verskim zajednicama. Dok smo tvrdnju *Više volim pripadnike drugih verskih zajednica, nego nevernike (ateiste)* uspostavili radi saznanja odnosa vernika koji postoji prema onima koji ne pripadaju ni jednoj verskoj grupi, odnosno nereligiозni su.

Kao i slučaju autoritarnosti postoje razlike u verskoj netoleranciji prema drugim religijama i prema ateistima. Skoro polovina ispitanika (49%) smatra da je religija u koju oni veruju najispravnija, dok negativan odnos prema ateistima ima 30% ispitanika. U odnosu na prethodnu vrednost autoritarnosti, razlike koje sada imamo su značajno manje. Kada je u pitanju odnos prema ateistima, njega u značajnoj meri treba pripisati i postojanju kolektivnog iskustva komunizma, gde je najveći deo sadašnjih vernika imao ateističke poglede na svet. Stoga je osuda stava koji ste sami nekada zastupali manje verovatna i vidi se promena u smanjenju broja onih koji su skloni takvom ponašanju.

Grafikon 9.4. Odnos prema verskoj toleranciji (u %)

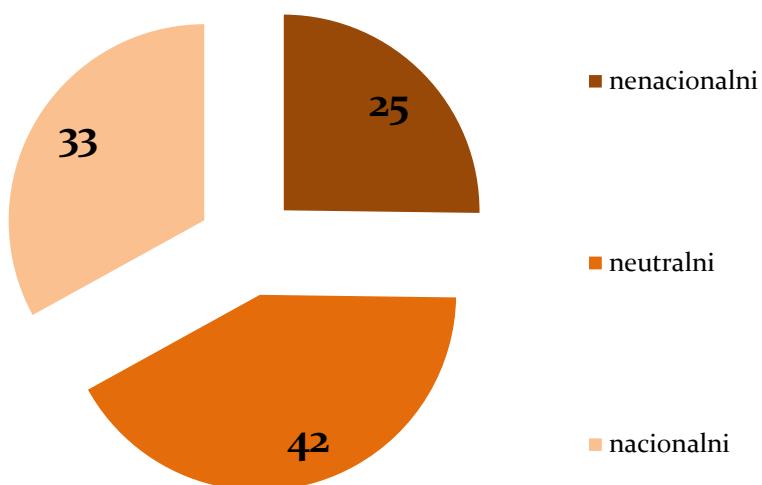

Formiranje sintetičkog pokazatelja o stavu građana prema verskoj toleranciji pokazalo je da polovina ispitanika ne zastupa niti tolerantan niti netolerantan stav prema verskoj toleranciji. Ovakav podatak jeste, pre svega posledica činjenice da ispitanici nisu verski isključivi prema ateistima. Preostala polovina ispitanika se nalazi na polovima ove vrednosne matrice, gde odstupanje od jedne četvrtine u oba smera ide za po tri procenta. Tako je verski tolerantnih 22% ispitanika, dok je onih koji su verski isključivi i prema pripadnicima drugih religijskih grupa i prema pripadnicima ateistički nastrojenih ispitanika 28%.

Kao i kod svih dosadašnjih vrednosnih matrica obrazovanje ispitanika je ključna linija podele, pa je tako u kategoriji onih koji imaju nivo obrazovanja do osnovne škole 48% verski netolerantnih. Interesantno je da se značajnije korelacije javljaju u kategoriji nacionalne pripadnosti, gde se kod Bošnjaka pojavljuje 43% onih koji se na osnovu izloženih kriterijuma mogu definisati kao verski netolerantni.

Sledeća vrednost kojom smo se u istraživanju bavili jeste nacionalizam. Sa ovom dimenzijom završavamo krug od pet vrednosti koje su bile u fokusu istraživanja. Nacionalizam smo tretirali kroz dve tvrdnje: *Spreman sam da se žrtvujem za interes moga naroda i Zbog mešanja različitih kultura, preti nam opasnost da izgubimo identitet.* Frekvencije odgovora na oba pitanja ne odstupaju značajnije jedna od druge, niti se mogu praviti razlike koje su postojale u tri predhodno ispitivane vrednosti.

Grafikon 9.5. Nacionalisti vs nenacionalisti (u %)

Trećinu ispitanika shodno njihovim izjavama u povodu datih tvrdnji možemo okarakterisati kao nacionaliste. U tu skupinu pripadaju svi ispitanici koji su se složili delimično ili potpuno sa obe iznete tvrdnje. Četvrtinu ispitanika možemo klasifikovati kao nenacionalne, jer su na iznete tvrdnje pokazali delimično ili potpuno odbijanje. Preostalih 42% ispitanika klasifikujemo u kategoriju neutralnih, jer na obe tvrdnje pokazuju stav koji je jednakо udaljen, bilo da se radi o nacionalizmu bilo o nenacionalizmu.

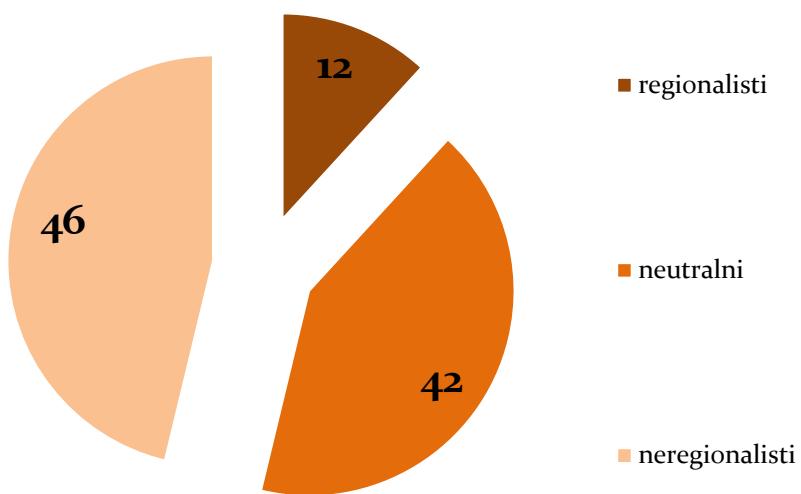
Kada su u pitanju različite demografske varijable i njihova distribucija prema ovom pitanju osim u slučaju obrazovanja ne pojavljuju se značajnija odstupanja. Čak i kada je u pitanju obrazovanje, razlike koje se pojavljuju su manje nego kod četiri prethodno ispitivane vrednosti. Istini za volju kod onih koji imaju obrazovnu strukturu osnovna škola ili manje nema ispitanika koje možemo definisati kao nenacionalne, ali u istoj kategoriji nema ni značajnog odstupanja od proseka nacionalista. To što ima manje nenacionalista kompenzovano je većim porastom udela neutralnih (71%) u ovoj

skupini. Stoga i razlikovanja prema demografskim karakteristikama koja su postojala u prethodnim vrednostima nisu tako značajna kod nacionalizma.

Sledeće dve teme prema svom karakteru ne pripadaju vrednostima, ali su značajna dimenzija u procesu kreiranja političkih i državnih odnosa. Stoga kada govorimo o regionalizaciji i decentralizaciji mi govorimo o stavu ispitanika prema ovim idejama. I jedna i druga dimenzija imaju važne uticaje na proces formiranja društvenih i političkih institucija. Prihvatanje, odnosno neprihvatanje regionalizacije ili decentralizacije važno je kao deo demokratske političke kulture, a samim tim i za proces stabilizacije demokratije.

Prva stavovska tema je vezana za regionalizaciju, a stavove ispitanika o ovom pitanju smo definisali kroz dve sledeće tvrdnje: *Podela Srbije na regione vodi u dalje rasparčavanje i cepanje Srbije i Treba dozvoliti mogućnost formiranja novih pokrajina ili regiona u srpskoj*. Sa prvom tvrdnjom se složilo 56% ispitanika, što dozvoljava donošenje zaključka da se regionalizacija gleda kao negativan proces. I kod druge tvrdnje, koja ukazuje na mogućnosti pojavljivanja novih modela regiona 51% ispitanika je pokazalo svoje protivljenje. Kada se ovi podaci tumače u vidu treba imati i činjenicu da je većina ispitanika bila svedok ili ima saznanja od svojih roditelja o regionalizaciji bivše zemlje, koja je bila pravni osnov za uvod u njen raspad. Stoga i ne čude njihovi negativni stavovi prema ovoj pojavi.

Grafikon 9.6. Odnos prema regionalizaciji (u %)

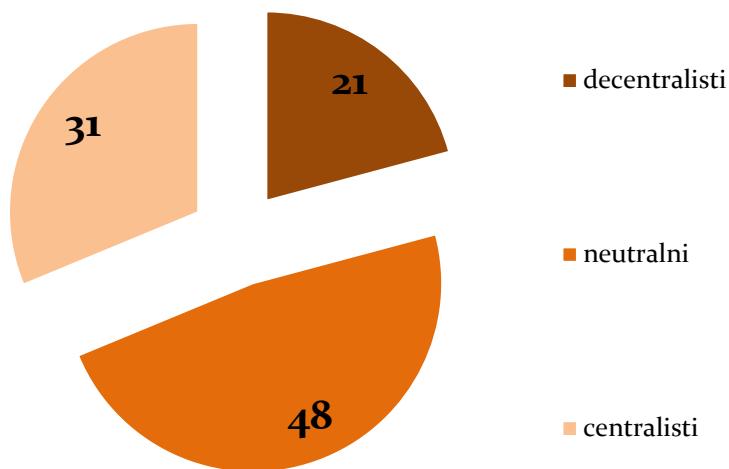

U zbirnom indeksu dobijamo da je 12% ispitanika sklonih regionalizaciji, dok je skoro četiri puta više onih koji joj nisu skloni 46%. Skoro polovina ispitanika pokazuje jasno negativan stav prema bilo kakvom proširenju postojećih oblika regionalizacije, a još manje prema ideji uvođenja novih oblika regionalne autonomije. Značajnu skupinu čine i oni ispitanici koje definišemo kao neutralne, a njih je 42%. Iz obe tvrdnje i složenog pokazatelja koji smo dobili možemo zaključiti da je većina neutralnih ustvari protiv bilo kakvog daljeg koncepta jačanja regionalizacije, ali istovremeno nisu skloni da pod znak pitanja dovode postojeći nivo autonomija u Srbiji.

Kada su u pitanju druga demografska i socijalna obeležja ispitanika jedina značajna odstupanja prema ovom zbirnom pokazatelu pojавljuju se shodno etničkoj pripadnosti ispitanika. Tako je samo 7% Bošnjaka i 18% Mađara definisano kao neregionalisti, dok je kod Srba taj procenat iznad proseka 48%.

Koncept regionalizacije je istovremeno različit od koncepta decentralizacije, ali se i ova dva koncepta po značajnom broju elemenata međusobno prožimaju. Kada je u pitanju formiranje indeksa decentralizacije, odnosno stava ispitanika o ovom pitanju, koristili smo sledeće dve tvrdnje: *Političku vlast treba urediti davanjem više vlasti pokrajinama i opštinama i Povećanje nadležnosti opština je opasno, jer će opštine raditi šta hoće.*

Grafikon 9.7. Odnos prema decentralizaciji (u %)

Naročito je indikativno slaganje ispitanika sa drugom tvrdnjom, gde 42% njih misli da je opasno prenositi više nadležnosti na opštine jer mogu da rade šta god požele. I kod prve tvrdnje skoro trećina ispitanika je protiv stava da se politički sistem treba urediti povećanjem nadležnosti opština. Međutim, protivljenja decentralizaciji nisu tako oštra

kao protivljenja regionalizaciji, pa se i distribucija odgovora u najvećoj meri koncentrisala u kategoriji neutralnih, kada je u pitanju indeks odnosa prema decentralizaciji. Tu je skoro polovina ispitanika, tačnije njih 48%. S druge strane, odnos centralista prema decentralistima je 31% prema 21%, u korist centralista.

Kada su u pitanju demografska obeležja ispitanika nema značajnijih odstupanja shodno ovom stavu ni po jednom demografskom kriterijumu.

Svaka od vrednosnih matrica i stavova koje imaju ispitanici do sada je prikazana pojedinačno. Sledeći nivo analize je usmeren na pokušaj grupisanja ispitanika shodno zbiru njihovih ključnih vrednosnih pozicija i postojanju stavova koje su izneli. Formirali smo pet grupa (klastera) ispitanika shodno razlikama koje su daju uočiti u odnosu na svih sedam ispitivanih celina. Ključna obeležja ovih ispitanika nalaze se u sledećoj tabeli.

Tabela 9.1. Profilisanje vrednosnih grupa građana Srbije

		1 Neutral ni nekonfo rmisti	2 Neutra lni tradiči onalisti	3 Verski netoler antni nacion alisti	4 Konfor mističk i nereg ionalisti	5 Tolera ntni moder nisti	Prosek
Tradicija	modernisti	10%			3%	52%	14%
	neutralni	49%	13%	4%	34%	45%	31%
	tradicionalisti	41%	87%	96%	63%	3%	55%
Konformizam	nekonformisti	67%	1%	7%		51%	31%
	neutralni	33%	37%	19%	41%	34%	32%
	konformisti		62%	73%	59%	14%	37%
Autoritarnost	neautoritarni	26%	21%	2%	43%	73%	33%
	neutralni	63%	62%	65%	55%	26%	54%
	autoritarni	12%	17%	33%	1%	1%	13%
Verska tolerancija	tolerantni	12%	7%		21%	68%	22%
	neutralni	66%	64%	24%	69%	29%	50%
	netolerantni	22%	29%	76%	10%	3%	28%
Nacionalizam	nacionalni	11%	21%		22%	74%	25%
	neutralni	56%	64%	11%	60%	21%	42%
	nacionalni	33%	16%	89%	18%	5%	33%
Stav o regionalizaciji	regionalisti	1%	21%			35%	12%
	neutralni	48%	63%	21%	4%	56%	42%
	neregionalisti	51%	16%	79%	96%	8%	46%
Stav o decentralizaciji	decentralisti	12%	3%	9%	10%	18%	11%
	neutralni	75%	79%	63%	82%	69%	73%
	centralisti	14%	18%	28%	7%	13%	16%

Ovih pet grupa ispitanika čine celinu populacije, a podela koja je napravljena treba da bude shvaćena kao idealtipska podela. Karakteristike grupa govore o dominantnim vrednosnim i stavovskim odnosima njenih pripadnika i mogu da posluže kao osnov da se razumeju njihovi stavovi.

Prvo počinjemo sa dve grupe čije se stavovi razlikuju po svim temama, do te mere da se po svakoj vrednosnoj matrici ili izrečenom stavu nalaze na suprotnim stranama. One karakteristike koje imaju pripadnici treće grupe omogućavaju nam da ih nazovemo VERSKI NETOLERANTNI NACIONALISTI. Pripadnici ove grupe su po skoro svim ispitivanim aspektima zauzeli negativan pol vrednosti ili neprihvatanja datih koncepata. Tako su skoro bez izuzetka vrlo tradicionalistički orijentisani (96%),

od svih grupa poseduju najveći stepen konformizma (73% njih se identifikovalo kao konformisti), autoritarizam je visoko izražen u ovoj grupi (samo 2% onih koje definišemo kao neautoritarni), imaju dominantno izražen negativan stav o regionalizaciji (protiv ovog procesa je 79% ispitanika iz ove grupe), dok je decentralizacija najmanje prihvaćena u ovoj u odnosu na sve druge formirane grupe. Dve ključne razlike u odnosu na druge grupe omogućile su da formiramo ime za ovu grupu. Naime, ispitanici iz ove grupe pokazuju izrazito visok stepen verske netolerancije (76% u odnosu na 28% koliko iznosi prosek populacije), kao i izrazito visok stepen nacionalizma (koji doseže skoro do četiri petine ispitanika iz ove grupe, tačnije ovakav stav ima 79% članova ove grupe).

Nasuprot vrednosti koje imaju i stavova koje zastupaju pripadnici trećeg klastera, stoji ona grupa ispitanika od kojih se formira peti klaster. Shodno predominantnim osobinama u odnosu na druge grupe nazivamo ih TOLERANTNI MODERNISTI. Kada su upitanju članovi ove grupe kod njih je konformizam relativno nisko zastupljen (samo 14% konformista nasuprot 51% onih koji to nisu), autoritarnost takođe nije njihova osobina jer je u njihovoј strukturi 73% neautoritarnih pripadnika, dok im je nacionalizam dosta stran (74% onih koje definišemo kao nenacionalne). Kada su u pitanju stavovi o regionalizaciji i decentralizaciji, ova grupa u svojim redovima ima članove koji se najviše zalažu za funkcionisanje ova dva koncepta (tako je tri puta više onih koji zastupaju regionalizam od proseka 35% prema 12%, dok je decentralista 18% što je najviše od svih grupa i značajno više od proseka od 11%). Ono po čemu smo im dali i ime jeste činjenica da su izrazito moderniji od proseka populacije (52% prema 14%), dok im je verska tolerancija iskazana kod 68% pripadnika, što je preko tri puta više od proseka od 22% u čitavoj populaciji.

Između ove dve grupe se nalazi grupa broj 4, koju shodno dominantim stavovima nazivamo KONFORMISTIČKI NEREGIONALISTI. Ova grupa pokazuje nešto tradicionalnije ponašanje od proseka populacije, kada je u pitanju autoritarnost onda možemo reći da su nešto manje skloni ovom vrednosnom obrascu od proseka populacije. Kada je u pitanju verska tolerancija i nacionalizam minimalno se razlikuju po podatku da imaju nešto ispod proseka verski netolerantnih i nationalisti nastrojenih pripadnika. U odnosu prema decentralizaciji situacija je slična kao i kod dve prethodne vrednosti, nešto ispod proseka u strukturi svojih članova imaju one ispitanike koje definišemo kao centraliste. Dve ključne dimenzije po kojima se razlikuju u odnosu na ostale grupe tiču se visokog stepena konformizma koji imaju njeni članovi, a pre svega isključiv stav prema bilo kakvim oblicima regionalizacije i proširenja ovog koncepta u političkoj i državnoj praksi. Onih koje definišemo kao neregionalisti ima čak 96% što je i najznačajnije obeležje čitave grupe.

U klasteru broj 2 nalazimo ispitanike sa ključnim obeležjima po kojima ih nazivamo NEUTRALNI TRADICIONALISTI. Prema ovim vrednosnim matricama nazivamo ih tradicionalisti jer 87% pripadnika ovog klastera ima takav vrednosni stav prema tradiciji. S druge strane, konformizam je takođe njihovo obeležje jer 62% pripadnike ove grupe možemo okarakterisati kao zagovornike ove vrednosne matrice. Kod svih drugih vrednosnih matrica kao i kod stavova prema ponuđenim temama ključni nalaz je da najveći deo pripadnika ove grupe ima neutralan stav. Kod autoritarnosti, verske tolerancije, nacionalizma, odnosa prema regionalizacije i decentralizaciji najveći deo ispitanika je neutralan. Odstupanja koja postoje na bilo koju stranu vrednosnih matrica ili stavova ne menjaju značajnije karakteristike ove grupe. Stoga je jasno zašto prvi deo naziva ove grupe ispitanika glasi neutralni.

Preostala je grupa pod rednim brojem 1, koju shodno njihovim karakteristikama nazivamo NEUTRALNI NEKONFORMISTI. Iako se shodno njihovim odgovorima može reći da im je ključni vrednosni stav nekonformizam, teško se može naći tema prema kojoj se oni izdvajaju i brane svoj stav u bilo kojoj vrednosnoj matrici ili stavu. U svim distribucijama odgovora provlađuje stav neutralnosti, a pozitivne ili negativne vrednosne matrice ne odstupaju bitnije od proseka populacije.

Ako pogledamo veličinu svake od navedenih grupa u ukupnom obimu ispitanika dobijamo da je Neutralnih konformista 27%, Neutralnih tradicionalista 19%, Tolerantnih modernista 20%, Konformističkih neregionalista 12% i Netolerantnih nacionalista 22%. Prvih pet vrednosnih matrica jasnije diferencira navedene grupe, dok je stavovski odnos, pre svega onaj prema decentralizaciji onaj koji najmanje čini razlike po grupama.

10. Izborni sistem u Srbiji

Od 2000. godine svi izborni procesi za predstavnička tela¹⁵ se odigravaju po proporcionalnom izbornom sistemu, gde postoji samo jedna izborna jedinica, a minimalan prag da bi izborne liste ušle u raspodelu mandata iznosi 5% od ukupnog broja glasalih birača. Ključni aspekt ovih izbornih rešenja definisan je činjenicom da birači nemaju nikakvih mogućnosti da znaju konkretnog odbornika ili poslanika za koga glasaju i ni na koji način ne mogu da utiču niti na proces kandidovanja niti na proces izbora kandidata u predstavnička tela. Ova činjenica bila je značajna kao okvir koji smo hteli detaljnije da ispitamo u ovom javnomnenjskom istraživanju.

Tabela 10.1. Odnos građana prema zatvorenim izbornim listama

1- Uopšte se neslaže; 2- Uglavnom se ne slaže; 3- Niti se slaže, niti se ne slaže; 4- Uglavnom se slaže; 5- Potpuno se slaže	1	2	3	4	5
Kada glasam na izborima opredeljujem se prema lideru stranke, a najčešće ne znam ko je odbornik ili poslanik za koga glasam	16%	6%	26%	19%	33%
Uvek znam ime odbornika ili poslanika za koga glasam na lokalnim ili republičkim izborima	29%	15%	29%	11%	15%
Najbolji način selekcije i odabira kandidata za odbornike ili poslanike imaju političke stranke	21%	11%	47%	11%	10%
Bolje bi bilo da postoji neki drugi mehanizam za odabir kandidata na izborima, nego da to čine političke partije	5%	5%	42%	18%	29%
Bolje bi bilo da građani imaju mogućnost da glasaju pojedinačno za odbornike ili poslanike, nego da glasaju isključivo za stranačke liste	3%	4%	37%	14%	41%
Svejedno je da li građani glasaju za pojedinačne kandidate za odbornike/poslanike ili za liste, stranke ionako predlažu i jedne i druge	10%	7%	50%	13%	19%

Šest navedenih tvrdnjija daje detaljniju sliku o stavu građana o ovom problemu. Prve dve tvrdnje govore o percepciji ispitanika da li oni zaista na bilo koji način poznaju predstavnike koje biraju u samom izbornom procesu. Realno stanje je da izborni sistem ne omogućava ovakav proces, ali s druge strane postoji percepcija jednog broja građana da bez obzira na tu činjenicu znaju pojedinačno predstavnike koje biraju u predstavnička tela. Tako je na tvrdnju *Uvek znam ime odbornika ili poslanika za koga glasam na republičkim ili lokalnim izborima* saglasnost sa ovom tvrdnjom imalo 26% ispitanika (delimičnu 11% i potpunu 15%). S druge strane, broj onih „realnih“ birača je znatno veći i 44% njih priznaje da ne znaju kandidate za koje glasaju. Još „realnija“ je

¹⁵ Osim za 60 poslanika u Skupštinu Autonomne Pokrajine Vojvodine

distribucija odgovora na tvrdnju *Kada glasam na izborima opredeljujem se prema lideru stranke, a najčešće ne znam ko je odbornik ili poslanika za koga glasam.* Sa njom se delimično ili potpuno složilo 52% ispitanika, dok je 22% ispitanika bilo suprotnog mišljenja. U svakom slučaju većina ispitanika je svesna činjenice da njihovo glasanje ustvari znači glasanje za lidere stranaka, a mnogo manje za kandidate koji će ih predstavljati u lokalnom ili republičkom parlamentu.

Druga tema u vezi sa izbornim sistemom koja je bila predmet istraživanja odnosila se na činjenicu da su unutar-partijski mehanizmi izbora kandidata za pozicije odbornika i poslanika izvan demokratskih procedura i očiju javnosti. Stav ispitanika o ovom pitanju pokušali smo da saznamo kroz jednu pozitivnu i jednu negativnu tvrdnju o toj temi. Najpre smo koristili izjavu *Najbolji način selekcije i odabira kandidata za odbornike ili poslanike imaju političke stranke.* Sa ovom tvrdnjom se složilo 21% ispitanika, dok je protiv ovakog stava bilo 31% anketiranih. S druge strane, na tvrdnju - *Bolje bi bilo da postoji neki drugi mehanizam za odabir kandidata na izborima, nego da to čine političke partije* dobijamo značajno drugačiji niz podataka. Sa ovom tvrdnjom se slaže 47% ispitanika, dok je protivljenje ovom stavu iznelo tek 10% ispitanika. U oba slučaja imamo većinu koja smatra da političke stranke ne obavljaju ovaj posao valjano, samo što je u slučaju druge tvrdnje ta većina značajno veća. Treba imati u vidu da je ovo istraživačko pravilo da je ispitanicima lakše da se slože sa tvrdnjom koja im je bliska, nego da se suprostave tvrdnji koju ne odobravaju. Stoga možemo zaključiti da je značajna većina onih ispitanika koji nisu zadovoljni načinom na koji se vrši proces preliminarnih izbora, odnosno odabira kandidata na stranačkim listama.

Tvrdnja oko koje su ispitanici pokazali najmanji stepen razmimoilaženja tiče se promene načina glasanja na izborima. Sa tvrdnjom *Bolje bi bilo da građani imaju mogućnost da glasaju pojedinačno za odbornike ili poslanike, nego da glasaju isključivo za stranačke liste* složilo se 55% ispitanika, dok je protiv ove tvrdnje bilo 7% ispitanika. Stoga je vidljivo da je osam puta više pobornika nego protivnika ove ideje. Slične trendove smo dobijali i u nekim ranijim istraživanjima o ovom pitanju, s tim da su pitanja bila drugačije postavljena. S druge strane, hteli smo da vidimo u kojoj meri su ispitanici vrednovali direktan izbor predstavnika kao vrednost po sebi. Relativizovali smo prethodni stav kroz tvrdnju *Svejedno je da li građani glasaju za pojedinačne kandidate za poslanike/odbornike ili za liste, stranke predlažu i jedne i druge.* Očekivano, došlo je do promena u distribuciji odgovora, gde se sa ovom tvrdnjom slaže 32%, a protivi joj se 17% ispitanika. Ovo treba pripisati i činjenici da je veliki broj ispitanika percipirao poredak u kom živimo kao partokratiju, te i u njima odlučujuću ulogu političkih stranaka u svim oblastima života. U tom modelu organizovanja države i društva postoji negativan percepcija stranaka generalno, ali se i njihova moć doživljava kao sveprisutna i dominantna. Ono što je važno jeste podatak da 17%

ispitanika, osim predominantne uloge stranaka vidi i da bi promena samog procesa glasanja mogla bitno da promeni političke i partijske okolnosti u Srbiji. U svakom slučaju, možemo zaključiti da građani delimično ili potpuno prepoznaju potrebu personalizacije izbornog procesa na svim izbornim nivoima.

11. Ranija i trenutna izborna opredeljenja

Parlamentarni izbori 2014. godine doveli su do bitnih pomeranja na partijskoj sceni. Jedna politička opcija je osvojila skoro absolutnu većinu glasova na izborima i skoro dvotrećinsku većinu mesta u novom sazivu parlamenta. Ovom rezultatu je potrebno dodatno objašnjenje, a jedan od razloga za ovakav uspeh treba tražiti i u promeni raspoloženja birača koji su ranije glasali za druge političke opcije.

Tabela 11.1. Ranije izborno ponašanje i opredeljenje na martovskim izborima 2014.

	SNS	DS	SPS	DSS	NDS	LDP	URS	SRS	DVERI	Neodlučni	Ne bih glasao
Nije glasao	15%		2%		1%	1%				41%	37%
SNS	72%		1%	1%				1%		17%	7%
DS	12%	17%	1%		14%	2%	1%		1%	33%	18%
SPS	12%		63%							12%	12%
DSS	8%			60%						24%	8%
LDP						60%				24%	16%
URS	13%						50%			25%	12%
SRS								67%		11%	22%
DVERI				17%					83%		

U prvoj koloni podela biračkog tela je definisana njihovim ranijim izbornim opredeljenjem, odnosno glasanjem na izborima 2012. godine. U prvom redu su ispitanici podeljeni u grupe shodno njihovoj izbornoj orientaciji koju su iskazali u javnomnenjskom istraživanju. Stoga podatke treba čitati po redovima, gde svi oni koji su pre godinu i po dana glasali za pojedinače stranke govore o izbornim orijentacijama u ovom istraživačkom talasu.

Polazimo najpre od onih koji nam kažu da na izborima 2012 nisu glasali ili ne žele da nam kažu za koga su glasali. Najveći deo ovih birača i sada nam kaže da je neodlučan (41%) ili da neće ni glasati (37%). To čini zbirno skoro četiri petine ovih birača. Najveći deo onih koji su apstinirali pre dve godine, ili ne žele da kažu za koga su glasali, a žele da kažu izbornu orijentaciju, orijentisano je ka SNS. Ova stranka ima udeo od 14% u ovoj kategoriji, a sve ostale stranke zajedno tek 4% ovih birača.

Kada je u pitanju glasanje ranijih birača SRS i DVERI oni pokazuju značajan stepen „odanosti“ ranijim izbornim opredeljenjima. Tako je u strukturi nekadašnjih birača DVERI najveći deo njih ostao veran ovoj političkoj opciji, ali imajući u vidu njihov raniji izborni skor to nikako nije bilo dovoljno da oni preskoče izborni cenzus. Slično je i sa pristalicama SRS gde su dve trećine njih pokazivale vernost opciji za koju su ranije glasali, ali ni to nije nikako dovoljno da bi se zadobilo dovoljno glasova da se

uđe u proces raspodele mandata. Ključni problem za ove dve političke opcije je činjenica da nisu uspeli da privuku pristalice niti drugih stranaka niti onih koji su apstinirali na predhodnim izborima. Stoga se istraživački dalo naslutiti da će i jedna i druga politička opcija imati malih mogućnosti da prebaci broj glasova koji je veći od izbornog praga.

Kod birača tri preostale stranke, koje su pokazale relevantnost i kroz istraživanja i kroz izborni rezultat DSS, LDP i URS postoje slične tendencije. Kod birača URS samo je polovina njih iskazala odanost ranijem političkom izboru, dok je 37% birača iz ove grupe reklo da, ili neće participirati u sledećem izbornom procesu ili nema definisan politički izbor. Problem za ovu političku grupaciju je što je relevantan broj birača iz ove grupe otišao ka drugoj političkoj opciji, njih 13% nagoveštava glasanje za SNS. I ova stranka nije mogla da računa na priliv novih birača iz kategorije izbornih apstinenata, niti na birače koji su ranije glasali za druge stranke, a imajući u vidu njihov rezultat na prošlim izborima bilo je verovatnije da ostvare rezultat koji su im merila izborna istraživanja nego rezultat koji ih plasira u parlament.

Sličan odnos raspodele ranijeg biračkog tela ima i grupa DSS birača. Od onog broja koji je pre godinu i po dana glasao za DSS, vernošć ranijoj političkoj opciji je najavljaljivalo 60% njih, dok je neizlazak na izbore ili neodlučnost kada su u pitanju izbrane orientacije zbirno najavljaljivali 32% ispitanika. Jedan deo nekadašnjih birača DSS je iskazao i izborne preference ka drugoj političkoj opciji SNS-u sa 8% učešća u ovoj skupini birača. S druge strane, zbog specifičnosti politike koju vode, DSS je mogao da računa na 17% glasova onih koji su ranije glasali za DVERI. Ipak, tu se ne radi o velikoj grupi birača (na prošlim izborima oko 4% podrške), a ni rezultat DSS na prošlim izborima nije bio veći od 7%, tako da je sve to dovelo do činjenice da ni ova politička opcija nije ušla u parlament.

Kada su u pitanju nekadašnji glasači LDP njih 60% je najavilo da će imati isti politički izbor kao i na prošlim izborima, dok je 40% ispitanika iz ove grupe najavilo apstinenciju ili nije želelo da iskaže svoju izbornu orientaciju. Uz minimalan priliv glasova od strane nekadašnjih birača DS (2%) i onih koji nisu glasali 2012. godine (1%) nije se moglo do izbornog praga. Rezultat od 6,5% na prošlim izborima je i posledica koalicije sa SPO-om koje sada nije bilo. Stoga je i ova stranka izgubila parlamentarni status.

Ono što se osnovano može prepostaviti kod sve tri stranke, jeste proces u kome su oni koji su iskazali izbornu neopredeljenost i apstinenciju, ostali dosledni svom stavu i time smanjili mogućnosti bilo koje od tri navedene stranke da pređu izborni prag.

Kada su u pitanju birači SPS pokazalo se da je značajan broj njih 63% pokazao vernošć time što su se ponovo opredelili za istu političku opciju. Ono što se istraživački moglo naslutiti kao loše za ovu političku stranku je činjenica da je skoro svaki osmi

nekadašnji birač SPS „otplovio” u vode SNS-a. S druge strane, 24% onih koji su bili neodlučni ili rekli da planiraju apstinenciju su se najverovatnije opredelili za ovu političku opciju. Time je njihov izborni skor nešto lošiji nego na prošlim izborima, ali i dalje dovoljno dobar da budu druga po jačini politička opcija u parlamentu.

Najveće promene su nastale u strukturi nekadašnjih pristalica DS. Najpre, najveći deo onih koji su glasali za ovu politiku opciju pre godinu i po dana, njih 51%, sada nam kažu da su neodlučni ili da ne žele da participiraju na izborima. Ono što je još poraznije za ovu političku opciju je činjenica da je samo 17% onih koji su pre dve godine glasali za DS reklo da će ponovo glasati za ovu političku opciju. Ostatak odlivanja glasova bio je usmeren na dve političke opcije NDS i SNS. Ka NDS je otislo 14% nekadašnjih prisatalica DS, što je i očekivano a obzirom na razlaz sa bivšim liderom ove stranke Tadićem, koji je postao lider NDS-a. Međutim, svaki osmi birač DS je prešao na *suprotnu* stranu izjavom da planira da glasa za SNS. Sve ovo je dovelo DS na ivicu izbornog cenzusa, a svoj parlamentarni status najverovatnije duguju procesu u kome se jedan procenat onih koji su rekli da razmišljaju za koga da glasaju ili da neće glasati, a ranije su glasali za DS, ipak ponovo glasao za ovu stranku.

Kada je u pitanju NDS njihov rezultat se da pratiti jedino kroz prizmu da je 14% nekadašnjih birača DS za njih glasalo. Verovatno je i da je jedan broj onih koji su raniji glasači DS, a sada su rekli da su neorijentisani ili da neće glasati, takođe glasao za ovu političku opciju. Da nije bilo tako, verovatno bi izborna noć završila sa samo dve nacionalne izborne liste u parlamentu.

Poslednja u nizu, ali i najinteresantnija jeste analiza vezana za uspeh SNS. Najpre, ukoliko pogledamo strukturu SNS birača sa prošlih izbora oni pokazuju visok stepen odanosti ovoj političkoj opciji, gde je 72% njih potvrdilo svoj raniji politički izbor. U odnosu na druge političke opcije, minimalan je odliv ka drugim političkim opcijama. Procenat neopredeljenih i onih koji najavljuju apstinenciju je niži u odnosu na skoro sve druge stranke, a najverovatnije je da su se u izbornom danu birači sa ovakvim iskazanim stavovima pojavili i poklonili ponovo svoje poverenje ovoj političkoj opciji. Možemo, uz sve zadrške koje treba imati u vidu, reći da je najveći deo ranijih birača SNS ostao dosledan svom ranijem političkom opredeljenju. Iz analize ponašanja ranijih birača drugih političkih stranaka, video se da najveći deo njih, napuštajući raniji politički izbor sada iskazuje svoje izborno opredeljenje ka SNS-u. Takav je slučaj sa 12% ranijih DS-ovaca i SPS-ovaca, 13% URS-ovaca i 8% DSS-ovaca. Ovo je druga velika skupina birača koja je omogućila ovoj političkoj opciji da osvoji skoro polovinu biračkog tela na martovskim izborima 2014. godine. I treći važan deo birača, koji je značajno podigao rejting SNS, kao što smo mogli videti iz analize onih koji su 2012. godine bili apstinentni, dolazi upravo iz te skupine. Verovatno je da je značajan broj onih koji su tada bili apstinenti, a u istraživanju su nam rekli da su neodlučni ili da

neće glasati, ipak uzeo učešća na izborima i po svoj prilici u najvećoj meri glasao za SNS. Ovo se moglo naslutiti iz odgovora onih koji su pripadali ovoj kategoriji birača, a bili su spremni da iskažu svoje izborne preference.

Istraživanje je sprovedeno dve nedelje pred izborni dan i trendovi koji su se tada pokazivali nisu se bitno menjali do izbornog dana. Verovatno najveća promena jeste uspeh DS i NDS da mobilišu ranije pristalice. Teško se može reći da li je to uspeh kampanje ove dve stranke ili činjenice da je jedan broj birača ipak delimično krio svoje političke stavove od istraživača. Moguće je i da su se ispitanici ponašali konformistički, jer je DS bila duži niz vremena predmet negativne kampanje, pa su birači smatrali da je socijalno nepoželjan odgovor bliskost ka ovoj političkoj opciji.

12. Profili stranačkih pristalica

Važna dimenzija ovog istraživačkog projekta tiče se i pokušaja da se daju odgovori na to kako izgledaju stranačke pristalice, odnosno u kojoj su meri po demografskim i vrednosnim merilima birači raslojeni. Podaci koje interpretiramo dobijeni su iz javnomnenjskog istraživanja i moguće je da se u određenoj meri razlikuju od strukture birača na samim izborima. Međutim, uprkos povećanju broja građana koji su glasali na izborima i promenama koje su desile od trenutka izvođenja ovog istraživanja do trenutka održavanja izbora napominjemo dve činjenice. Nije se dramatično menjalo raspoloženje birača u ovom periodu, a stoga i projekcije o demografskim i vrednosnim rascepima stranačkih pristalica su, bez obzira na povećanje ili smanjenje pristalica pojedinih stranaka na izborima ostale slične onima koje dobijamo u javnomnenjskom istraživanju.

Tabela 12.1. Demografske osobine stranačkih pristalica

	SNS	DS	SPS	DSS	NDS	LDP	SRS	DVERI	PROSEK
Žensko	45%	80%	59%	11%	44%	41%	33%	46%	51%
Muško	55%	20%	41%	89%	56%	59%	67%	54%	49%
18-29 god.	13%	13%	12%		7%	22%		46%	16%
30-39 god.	18%	20%	17%	20%	27%	17%	8%	31%	19%
40-49 god.	12%	27%	12%	30%	13%	6%	15%		15%
50-59 god.	25%	13%	24%	25%	20%	39%	31%	8%	22%
60 god i više	32%	27%	34%	25%	33%	17%	46%	15%	29%
Bez osnovne škole	6%		7%						4%
Osnovna škola	17%	7%	29%	21%	13%	22%	17%		15%
Radničke škole	24%	7%	12%	21%	25%	17%	17%	15%	23%
Srednja škola	40%	47%	26%	21%	44%	28%	33%	31%	38%
Viša škola/fakultet	13%	40%	26%	37%	19%	33%	33%	54%	20%
do10000	48%	14%	47%	35%	33%	40%	33%	50%	46%
10000-20000	25%	43%	37%	24%	25%	60%	50%	38%	34%
20000-30000	18%	14%	17%	35%	33%		17%	13%	13%
preko 30000	9%	29%		6%	8%				7%
Neutralni konformisti	34%	13%	21%	41%	29%	33%	17%	23%	27%
Neutralni tradicionalisti	19%	20%	18%	24%	29%	11%		23%	20%
Netolerantni tradicionalisti	21%	13%	32%	35%	14%	6%	67%	46%	20%
Konformistički neregionalisti	19%	20%	18%						12%
Tolerantni modernosti	7%	33%	11%		29%	50%	16%	8%	22%

Kada su u pitanju demografske osobine grupa ispitanika koje smo svrstali prema stranačkoj orijentaciji značajnije korelacije su vezane za četiri demografska obeležja. U pitanju su pol, godine, stepen obrazovanja i visina primanja. Demografska obeležja ispitanika su eksplanatorne prirode i oni jesu objektiviziranog karaktera. Nasuprot njima, vrednosna obeležja nose subjektivnu dimenziju, odnosno jesu proizvod misaonih procesa i radnji svakog pojedinca i nisu objektivizirane. Njih smo predstavili kroz klastera koji u sebi sažimaju sve najvažnije vrednosne i stavovske osobine grupa.

U ovoj grupi analiziramo pristalice tri stranke - DSS, DVERI i SRS. Sve ove tri političke stranke su ostale ispod izbornog cenzusa, a zbirno su osvojile oko 10% glasova podrške na izborima. Imajući u vidu vrednosnu podelu biračkog tela Srbije, možemo reći da su ove tri stranke značajno iznad proseka detektovanih karakteristika klastera koji nazivano *Netolerantni tradicionalisti*. U slučaju DVERI i SRS to je dominantno vrednosno opredeljenje, dok je kod DSS zajedno sa *Neutralnim konformistima* to takođe dominantno vrednosno opredeljenje. Ono što jeste interesantno kod ovih stranaka je činjenica da se unutar ovog vrednosnog bloka vrši dodatna podela prema demografskim kriterijumima stranačkih pristalica. Sve tri opcije imaju u svojoj strukturi veći broj muškaraca, ali je ova korelacija dovedena do maksimalizacije kod DSS gde je muškaraca 89% od ukupnog broja pristalica. U strukturi DSS i DVERI imamo iznad prosečno obrazovanu populaciju, a kod DVERI to ide i do 54% visokoobrazovanih od ukupnog broja pristalica. Ono što dominantno deli ovu skupinu jeste pripadnost starosnim skupama. Tako su pristalice DVERI dominantno smeštene u najmlađe grupe ispitanika (18 do 39 godina), pristalice DSS u kategoriju srednjih generacija (od 40 do 59 godina), dok je SRS svoje utemeljenje našao kod najstarijih sugrađana, onih preko 60 godina starosti.

U drugu grupu stranaka shodno vrednosnim bliskostima njenih pristalica stavljamo DS i LDP. Kada su u pitanju pristalice LDP i DS oni su dominantno obojeni osobinama klastera *Tolerantni modernisti*. Takvih je polovina kod LDP, dok kod DS zajedno sa *Konformističkim neregionalistima* čine dominantan vrednosni sklop. U demografskim pokazateljima uočljivo je da su pristalice ove dve stranke iznad proseka obrazovani, što je i osnovno obeležje čitavog klastera. Potom, iznad proseka LDP čine mlađe i osobe srednje starosne dobi (od 18 do 29 god i od 50 do 59 god.), dok DS čine osobe srednjih godina (od 40 do 49 god). Ključna razlika koja postoji je u rodnoj strukturi. Kod LDP nešto je vise muškaraca nego žena, dok je kod DS predominantno učešće žena sa čak 80% od ukupnog broja ispitanika.

Kada je u pitanju SNS teško da se može napraviti profiliranje stranke koja osvoji polovicu biračkog tela na izborima. Međutim, neke se posebnosti ili razlike u odnosu

na prosek ili na druge stranke mogu naći u strukturi pristalica ove političke opcije. U strukturi pristalica ove stranke ima nešto manji broj visokoobrazovanih od proseka I to je jedina demografska karakteristika po kojoj se bitnije razlikuju. S druge strane u vrednosnom smislu, ne postoji dominantno vrednosno opredeljenje. Postoji bitno odsustvo iz klastera onih koje prema vrednostima koje zauzimaju zovemo *Tolerantni modernisti*, a sa druge strane značajnije prisustvo u dva klastera gde preteže konformizam. Tako ih je nešto više u klasteru Neutralnih konformista, a značajno vise u klasteru Konformista neregionalista.

Kada je u pitanju SPS njihova struktura stranačkih pristalica ima dve diferencirajuća obeležja. Jedno je demografskog karaktera I tiče se činjenice da im iznad proseka poverenje poklanjaju oni ispitanici koji od obrazovanja imaju osnovnu školu ili čak ni nju nisu završili. Iako nemaju dominantno vrednosno obeležje kao neke druge stranke, iznad proseka imaju onih birača koje definišemo kao Netolerantni tradicionalisti i Konformistički neregionalisti, a manjak onih koje zovemo Tolerantni modernisti. Po svim ostalim i demografskim i vrednosnim obeležjima nalaze se oko proseka.

Kada je u pitanju NDS teško je govoriti o demografskim i vrednosnim rascepima koji utemeljuju ove birače kada se radi o stranci koja je upravo bila napravljena, a pri tome treba imati u vidu i da je izborna lista imala veći broj koalicionih partnera koji menjaju određene demografske i vrednosne dimenzije.

13. Izborne orijentacije građana Srbije od 2000. godine

U cilju pravljenja adekvatne hronologije svih dešavanja na planu izbornih orijentacija građana Srbije i na osnovu toga formiranja partijskog sistema koristimo dva različita tipa podataka. Jedno čine podaci iz izbornih procesa koji su se dešavali u poslednjih četrnaest godina, dok je drugi niz podataka vezan za podatke iz istraživanja javnog mnenja građana Srbije u istom vremenskom periodu. Imajući u vidu da se izborni procesi u Srbiji održavaju na četiri različita nivoa, uputno je izdvojiti republički nivo kao najznačajniji za praćenje promena izborne orijentacije. U cilju pravljenja hronologije promene izbornih orijentacija, podaci iz javnomnenjskih istraživanja koristiće se u onim periodima u kojima nije bilo parlamentarnih izbora. Treba napomenuti da istraživanja javnog mnenja kao naučni metod imaju određeni stepen greške i da javnomnenjska istraživanja beleže trenutna raspoloženja birača, a ona su se značajno menjala, čak i u jednoj kalendarskoj godini. Stoga će se kao podaci iz javnomnenjskih istraživanja za jednu godinu uzimati oni koji mogu da karakterišu najznačajnije promene.

Osim objašnjenja o tipu podataka koje koristimo neophodno je ukazati i na jednu činjenicu koja prati sve analize vezane za birače i njihova opredeljenja u Srbiji. Između broja birača koji se pominje u biračkom spisku i broja birača koji su zaista prisutni u zemlji postoje značajna odstupanja. Prema brojkama koje možemo naći u biračkom spisku u Srbiji ima oko 6,7 miliona birača, dok sve analize¹⁶ upućuju da je broj birača koji je zaista prisutan u Srbiji oko 5,5 miliona. Osim određenih propusta koji se mogu pripisati lošem vođenju biračkog spiska, ovakva razlika u brojevima prevashodno je određena karakterom navedenih podataka. Naime, broj birača u biračkom spisku jeste pravno stanje, dok je broj birača koji su prisutni u Srbiji realno stanje. U strukturi te razlike najveći broj birača čine oni koji su državljeni Srbije, a u dužem vremenskom periodu žive u inostranstvu.

Poslednja u nizu napomena odnosi se i na činjenicu da će se pratiti i promene koje su nastale u polju izborne regulative. One su važne jer značajno mogu uticati na same izborne skorove stranaka i na proces formiranja izvršne vlasti.

- **Parlamentarni izbori 2000**

U turobnim vremenima koja prate dešavanja posle oktobarskih događaja došlo je do značajnih promena u izbornom sistemu kojim se određuje izbor narodnih poslanika.

¹⁶ Istraživački podaci iz CeSID-a pokazuju da više od 20% građana nisu prisutni u zemlji.

U periodu od oktobarskih dešavanja pa do decembarskih izbora, formirana je prelazna Vlada koju čine predstavnici Socijalističke partije Srbije (SPS), Srpskog pokreta obnove (SPO) i koalicije Demokratska opozicija Srbije (DOS). Promena raspoloženja biračkog tela, kao i očekivanja o demotivisanju birača čije su stranke izgubile prethodne predsedničke i savezne izbore (SPS i SRS), učinile su da dođe do promene izbornih procedura. Tada postojeći izborni sistem doveo bi do još lošijeg rezultata u broju mandata od onog koji je ostvaren na decembarskim izborima za ove dve stranke. Stoga je i logična bila procena da je neophodno ići u pravcu promene izborne formule, a za realizaciju te odluke postojala je skupštinska većina. Predlog o promeni je inicirao lider radikala Vojislav Šešelj, a podrška je dobijena od tada tri najveće parlamentarne grupe SPS-a, SRS-a i SPO-a. Proporcionalni izborni sistem, sa jednom izbornom jedinicom i cenzusom od 5% nije značajno de/favorizovao ni jednu od etabliranih političkih stranaka, pa stoga i ne treba da čudi njegovo opstajanje u nekoliko izbornih ciklusa.

Uz sve rezerve, koje treba imati kada je u vidu ovakvo upoređivanje podataka, izlaznost na republičkim izborima 2000. godine je bila niža za skoro milion birača od one sa saveznih izbora iz septembra iste godine. Očigledno je da su pristalice nekadašnjih stranaka režima bile nisko motivisane da participiraju u ovom izbornom procesu i to se očitava i u izbornom rezultatu stranaka koje su činile pređašnji režim.

Na decembarskim izborima 2000. godine samo su četiri liste ušle u parlament. Kao i pre deset godina, izborni rezultat je obeležen rezultatom koalicije DOS, koja je postala predominantna politička opcija, osvojivši 64,4% glasova i 70,4% mandata. To je ovoj koaliciji omogućilo da samostalno formira izvršnu vlast. Pored nje u parlament su ušle i lista SPS (13,5% glasova i 14,8% mandata), SRS (8,5% glasova i 9,2% mandata) i Stranka srpskog jedinstva - SSJ (5,3% glasova i 5,6% mandata). Ovako iskazane izborne orijentacije i na njima zasnovana partijska scena nisu bile dugog veka. Neposredno pre izbora i u toku izborne kampanje naslućivalo se da će koalicija DOS imati problema da održi svoju homogenost, a time i stabilnost izvršne vlasti koja je iz nje proistekla.

Tabela 13.1. Procenat osvojenih glasova stranaka na izborima u decembru 2000-te godine

DOS	SPS	SRS	SSJ	OSTALI
64.40%	13.50%	8.50%	5.30%	8.3%

- *Neizborna 2001. i 2002. godina¹⁷ – javnomnenjska istraživanja*

Promene na partijskoj sceni, kao i pravci novog pregrupisavanja, već početkom 2001. godine obeleženi su podelama i faktičkim raspadom koalicije DOS. Ključna linija podela se odigravala između dve najjače stranke ove koalicije - Demokratske stranke Srbije (DSS) i Demokratske stranke (DS), a personifikacija ove podele je odnos između Vojislava Koštunice, tadašnjeg Predsednika SRJ i Zorana Đinđića, tadašnjeg Predsednika Vlade Srbije. Ako kao prvu mernu tačku uzmememo proleće 2001. godine, primetno je da DSS tada predstavlja stranku koja ima najveće poverenje građana Srbije. U istraživanju iz maja te godine skoro 50% izborno opredeljenih je stalo uz ovu stranku. Drugu po snazi stranku čini DS, koji je u istom istraživanju meren sa skoro duplo manjim skorom od 26%. Potom slede SPS koja ima 12% opredeljenih ispitanika i SRS sa 7% opredeljenih.

Sledeći presek „stanja“ izbornih orijentacija, pokazuje da je godinu dana kasnije, došlo do promena u raspoloženju birača. Naime, značajno je opao rejting DSS, dok je DS uspeo da održi svoj rejting, što je dovelo do približavanja snage ovih dveju stranaka, na nivou od trećine izborno opredeljenih. SPS je uspeo da povrati deo svojih pristalica, i njihov porast je vidljiv i u povećanju broja onih koji pristaju uz ovu stranku. Od preostale partijske scene SRS je „tavorio“ na dnu, držeći glavu iznad zakonski propisanog cenzusa (oko 7%). Ove podatke treba gledati i u kontekstu promena broja onih koji su bili spremni da nam kažu svoj politički izbor. U maju 2001. godine procenat izborno opredeljenih bio je za 10% veći nego u istraživanju iz 2002. godine. Osnovan je zaključak da se biračko telo DSS u ovom periodu nije prelilo prema drugim partijama, već su svoj politički stav krili ili sebe videli u apstinenciji.

Tokom 2002. godine dva su događaja dovela do promena u izbornim orijentacijama ispitanika i dala su značajan impuls formiranju partijske scene Srbije.

Dva ciklusa izbora za Predsednika Srbije, u septembru i decembru, nisu uspešno dovedena do kraja, jer nije ispunjena zakonski predviđena obaveza da se na biralištima pojavi polovina od ukupnog broja upisanih birača. U izbornom sukobu koji se odigravao između kandidata DSS-a Vojislava Koštunice i kandidata koji je predstavljao ostatak koalicije DOS Miroljuba Labusa, najveću korist je imao neko treći, a to je kandidat SRS Vojislav Šešelj. Sa osvojenih 850.000 glasova u septembru imao je potencijal da onemogući da izborni proces uspe, te je svoje glasače pozvao na bojkot drugog izbornog kruga. U ponovljenom izbornom procesu, iako je bilo izvesno da neće biti izabran predsednik Srbije Vojislav Šešelj je uspeo da podigne svoj izborni skor za

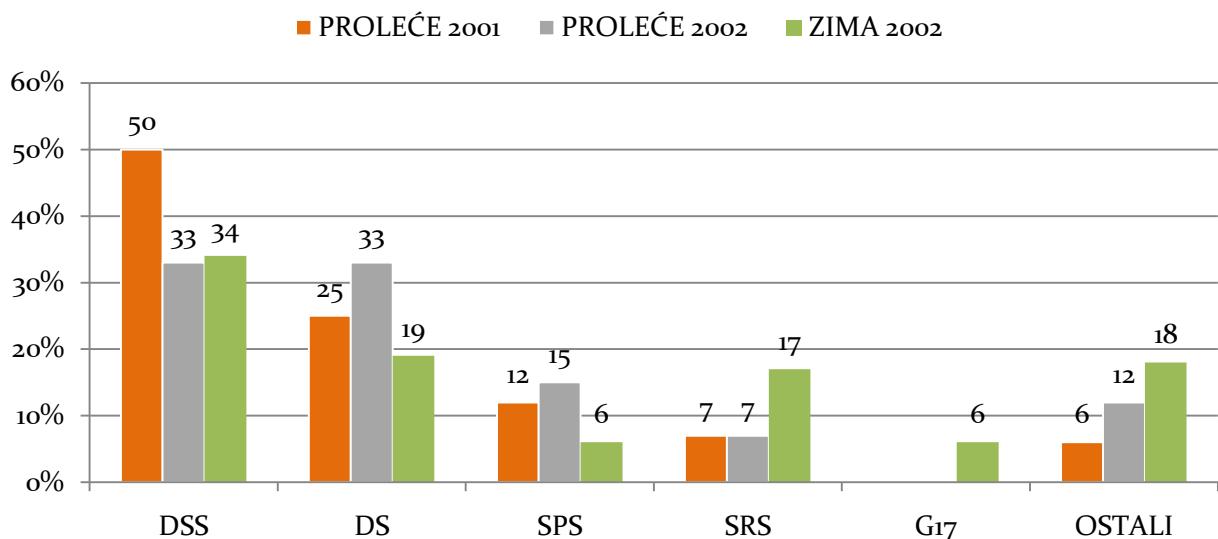
¹⁷ Neizborne su godine, jer u tim godinama nije bilo republičkih parlamentarnih izbora.

preko 200.000 glasova (sa 850.000 na 1.060.000 glasova). Ovakav izborni rezultat je njegovu stranku iz zone cenzusa, već u sledećoj godini, preveo u status najjače stranke u zemlji. Uspon SRS, po sistemu spojenih sudova, jer se radi o strankama koje crpe glasove iz sličnog biračkog tela, prati trend opadanja pristalica SPS-a.

Drugi podsticaj formiranju partijske scene Srbije došao je u vidu formiranja nove političke opcije, G17 plus (G17). Iz civilnog polja, gde je bila nevladina organizacija sa ekspertskim znanjima, krajem 2002. godine, ova organizacija prelazi u političko polje. Lider ove nove političke opcije je kandidat ostatka DOS-a na septembarskim izborima Miroljub Labus. Formiranje ove političke opcije značajno utiče na rejting DS. Istraživački podaci iz decembra te godine, pokazuju da je ova stranka izgubila značajan broj izborno orijentisanih, što se poklapa sa porastom podrške G17 plus.

Stoga u istraživanju iz decembra 2002. godine na partijskoj sceni Srbije postoji pet relevantnih opcija, poređanih po snazi, DSS (34%), DS (19%), SRS (17%), G17 (6%) i SPS (6%).

Grafikon 13.1. Promene u izbornoj orijentaciji tokom 2001 i 2002 godine (u %)

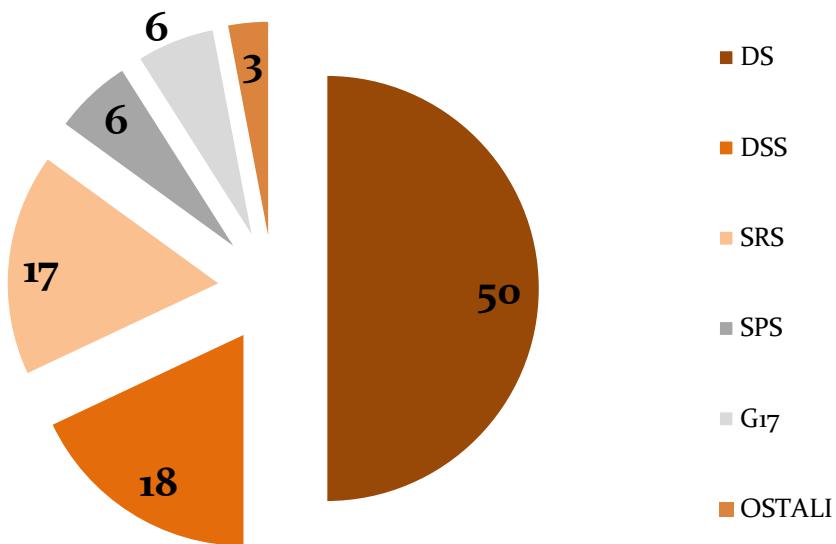
- Izborna 2003. godina – javnomnenjsko istraživanje i parlamentarni izbori

Kao i u 2002., tako i u ovoj 2003. godini, izborne orijentacije građana su se menjale, što je značajno uticalo na poziciju pojedinih stranaka u partijskom sistemu. Imajući u vidu da su se izbori održali u poslednjoj nedelji te godine, osim podataka sa izbora, da bi se

uočile promene u izbornim orijentacijama koristićemo i podatke iz javnomnenjskih istraživanja. U toj burnoj godini, tri su događaja obeležila polje političko partiskog sistema.

Ubistvo premijera Zorana Đinđića, koji je bio ključna figura DS-a dominantno je obeležilo polje izbornih opredeljenja građana Srbije. Istraživanje koje je sprovedeno u periodu neposredno po njegovom ubistvu, vinulo je rejting DS, do visina koje ova stranka nije dostigla ni u godinama koje slede. U tom merenju raspoloženja birača preko polovine orijentisanih ispitanika je reklo da bi svoj glas poverilo upravo ovoj stranci. To je, s druge strane, učinilo da dođe do smanjenja broja onih koji pokazuju izbornu orijentaciju ka DSS-u (palo na ispod petine) i ka G17 (na 6%). Jedino je rejting SRS ostao na pređašnjem nivou (17%), dok je SPS i dalje *kuburio* na ivici cenzusa (6%).

Grafikon 13.2. Izborne raspoloženje građana u rano leto 2003. godine (u %)

Da pojedinačni događaji ne mogu trajno da menjaju raspoloženja birača, videlo se u događajima koji su usledili. Drugu značajnu tačku u promenama opredeljenja birača imamo u kasno leto te iste godine. Vladajuća koalicija, odnosno Vlada koju ona predstavlja, biva označena kao korpcionaška i na njen račun se iznosi set afera. U tom procesu prednjače G17 i DSS, te se tako menja i rejting ovih dveju stranaka. U septembarskom merenju raspoloženja birača, dolazi do takve preraspodele izborne orijentisanih da sve četiri stranke (DS, DSS, SRS i G17) imaju priližno sličan rejting u skupini izborne orijentisanih.

U izbornoj godini, ključna je struktura partijske scene koja nastaje na osnovu izbornih rezultata. Kao uvodna tačka ovom procesu, održani su treći izbori na kojima ponovo nije došlo do izbora Predsednika Republike. Kao i u prethodna dva ciklusa, najveći dobitnik ovih izbornih procesa jeste SRS, sada sa novim kandidatom i liderom Tomislavom Nikolićem. U izbornoj trci sa kandidatom DS-a Dragoljubom Mićunovićem, uspeo je da osvoji najveći broj glasova i da za 100.000 glasova poboljša rezultat na prethodnim predsedničkim izborima, njegovog prethodnika Šešelja¹⁸. Ovakav rezultat je dao vетру u jedra SRS koji je na parlamentarnim izborima mesec dana kasnije postala najveća parlamentarna stranka.

Parlamentarni izbori iz decembra 2003. godine su pokazali nove pravce u iskazivanju izbornih orijentacija građana Srbije. Šest lista je ušlo u parlament i to: SRS (27,6% glasova i 32,8% mandata), DSS (17,17% glasova i 21,2% mandata), DS (12,6% glasova i 14,8% mandata), G17 plus (11,5% glasova i 13,6% mandata), SPO-NS (7,7% glasova i 8,8% mandata) i SPS (7,6% glasova i 8,8% mandata). U parlamentarni život su ušle dve stranke koje su činile koaliciju SPO-NS, Srpski pokret obnove (SPO) i Nova Srbija (NS). Ovaj izborni proces je obeležio i značajan broj „propalih glasova“, odnosno onih birača koji su glasali za stranke koje nisu zadobile parlamentarni status.

Iako je imala najveći broj poslanika u parlamentu SRS nije oformila koalicionu vladu, već je to uradila DSS koja je to učinila zajedno sa G17, SPO-NS i manjinskom podrškom SPS.

Tabela 13.2. Procenat osvojenih glasova stranaka na izborima u decembru 2003. godine

SRS	DSS	DS	G17	SPO-NS	SPS	OSTALI
27.6%	17.17%	12.6%	11.5%	7.7%	7.6%	15.8%

- Neizborna 2004., 2005. i 2006. godina – javnomnenjska istraživanja

U ove tri godine kao ključne pokazatelje promena u izbornim opredeljenjima birača imamo podatke iz javnomnenjskih istraživanja. Osim njih važan impuls partijskoj sceni Srbije dali su i izbori za Predsednika Republike. Usled zakonskih promena u načinu izbora ove institucije, brisanju odredbe o neophodnom broju birača koji treba da se pojave na izborima da bi oni bili validni, bilo je više nego jasno da će se izabrati predsednik Republike. U junu te godine održani su predsednički izbori, gde su kandidat SRS-a Tomislav Nikolić i DS-a Boris Tadić ušli u drugi izborni krug. U

¹⁸ Lošem izbornom rezultatu kandidata DS Dragoljuba Mićunovića „kumovao“ je i poziv lidera DSS Koštunice i G17 Miroljuba Labusa svojim pristalicama da bojkotuju ove izbore.

drugom odmeravanju snaga Tadić je odneo pobedu i osvojio mandat Predsednika Republike. Dva su impulsa koja su došla sa ovih izbora i sa dosta uticaja usmerila partijsku scenu Srbije.

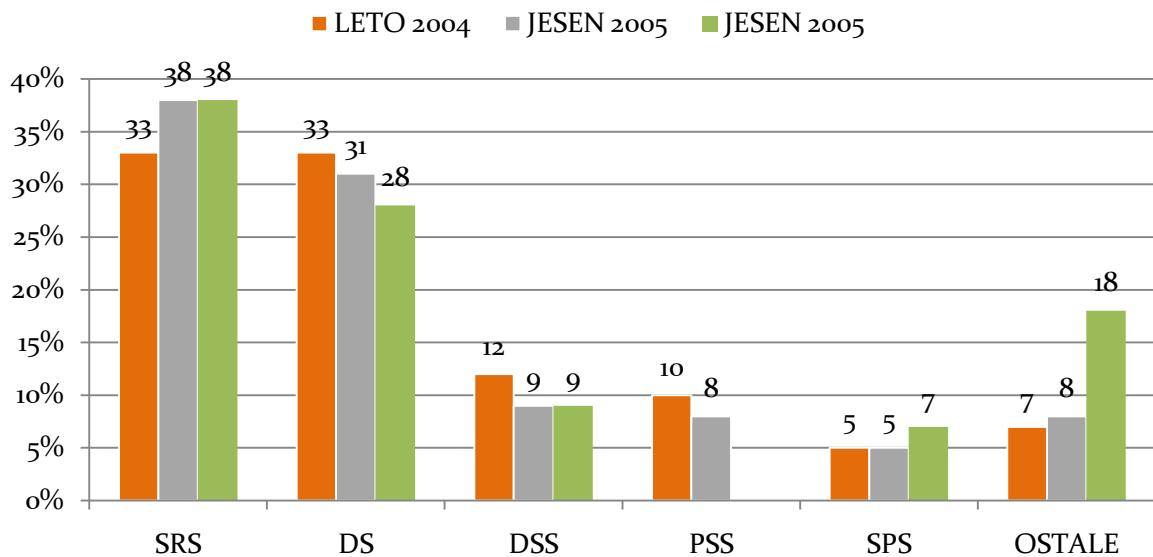
Prvi je pojava jednog novog lidera i nove političke opcije, Bogoljuba Karića i stranke Pokret Snaga Srbije (PSS). Ova politička opcija je imala jednak brz politički uspon, ali i jednak brz politički pad, te se za njih može koristiti termin „zvezda padalica“. Ipak, fenomen nastanka ove stranke nije značajan sam po sebi, već je imao trajni uticaj na jednu drugu stranku, DSS. Naime, uspon PSS, u najvećoj meri je išao na uštrb glasova koje je nekada dobijao DSS, ali i druge stranke poput G17 plus i SPS-a. Bez obzira na činjenicu da je u narednim godinama isčezao politički potencijal PSS, sve ove stranke su izgubile značajan broj birača, koje u kasnijim izbornim procesima manje-više nisu uspele da ubede da ponovo glasaju za njih. Jednakog usmerenja je i drugi važan impuls, koji partijsku scenu Srbije utemeljuje na dva ključna politička takmaka SRS i DS. Iz prirode izbora za predsednika Republike, koja traži identifikaciju u pojedincu menja se i odnos birača prema strankama. Ove dve stranke od tada dominiraju partijskom scenom Srbije, sa činjenicom da bez jedne od te dve stranke nije moguće formirati parlamentarnu većinu.

Istraživanje iz avgusta te godine pokazuje da je politička snaga dveju najvećih političkih stranaka na istom nivou, odnosno da SRS i DS u tom trenutku beleže po 33% izbornu opredeljenih ispitanika. Za političku poziciju treće stranke, bore se DSS i PSS, gde ova prva ima rejting od 12%, a druga od 10% izbornu opredeljenih. Osim njih još je samo SPS stranka koja ima relevantno uporište u kategoriji izbornu opredeljenih (6%). Sve ostale političke opcije nalaze se ispod 5% od procenta onih ispitanika koji su se opredelili za stranku u istraživanju.

I u toku 2005., trend koji je uspostavljen u 2004. godini se nije značajno promenio. Podaci iz septembarskog istraživanja te godine pokazuju da se politički uticaj dvojca SRS i DS stabilizovao, sa tim da je u tom trenutku SRS imao 38% izbornu opredeljenih, dok je rejting DS bio niži i iznosio je 31%. Za političku poziciju trećeg na partijskoj sceni Srbije opet su konkurisali DSS i PSS, s tim da je primetno da obe političke stranke gube značajan broj birača. Pad je i kod jednih i kod drugih jednak, tako da u relativnim odnosima ostaje ista razlika. DSS ima 9% izbornu orijentisanih, a PSS 8% onih koji kažu da bi za ovu stranku glasali na sledećim izborima. Kao i u istraživanju iz 2004. godine, još samo SPS drži glavu iznad cenzusa, dok su sve ostale stranke ispod „magičnih“ 5%.

U toku 2006. godine, došlo je do potpunog slabljenje uticaja PSS u kategoriji izbornu orijentisanih. Ovaj proces je povezan sa sudbinom lidera ove političke opcije i njegovim bekstvom iz zemlje¹⁹. Osim toga, na političkoj sceni se pojavljuje još jedna politička opcija koja ima relevantan politički uticaj, Liberalno demokratska stranka (LDP) sa liderom Čedomirom Jovanovićem²⁰. Stoga se, kada je u pitanju rejting stranaka beleže sledeći podaci. Na vrhu tabele lidersku poziciju zadržava SRS sa 38%, dok je DS znatno zaostajao sa 28% izbornu opredeljenih. Osim njih, još su sa 9% DSS i 7% SPS imali rejting u izbornu opredeljenima, dovoljan da se mogu smatrati parlamentarnim akterima. Ipak, u ovom istraživanju zapažen je veliki broj neodlučnih ispitanika, što će se pokazati kao ključno u definisanju partijske scene posle parlamentarnih izbora 2007. godine.

Grafikon 13.3. Promene u izbornoj orijentaciji tokom 2004., 2005. i 2006. godine (u %)

- Izborna 2007. i 2008. godina – parlamentarni izbori

Tri neizborne godine nisu dovele do stabilizacije izbornih orijentacija, odnosno partijske scene Srbije. U javnomnenjskim istraživanjima beležili smo promene u okviru preraspodele biračkih opredeljenja, uspone i padove pojedinih stranaka, pojavu novih političkih opcija i sl. Dva izborna ciklusa iz 2007. i 2008. godine su formalno promenila partijsku scenu Srbiju, tako da je došlo do značajnih promena u parlamentarno-partijskoj strukturi.

¹⁹ Usled pokretanja procesa u vezi sa finansijskim poslovanje njegove firme MOBTEL.

²⁰ Ova politička opcija nastaje usled unutarstranačkog sukoba u DS-u, u kome Jovanović napušta ovu stranku i sa značajnom grupom članova i funkcionera DS osniva novu stranku.

Uprkos što su ga uslovile promene Ustava Srbije iz 2006. godine, izborni proces iz 2007. godine je vanredni, jer je mandat poslanika prekinut skoro godinu dana ranije. Izbole iz januara te godine, pratila je izrazito duga izborna kampanja, koja je na neki način trajala od usvajanja Ustava, a svoju kulminaciju dobila od septembra 2006. godine. Ovaj izborni proces praćen je i promenama u izbornom zakonodavstvu, gde je za stranke koje zastupaju interes nacionalnih manjina uveden princip pozitivne diskriminacije. Na prethodnim izborima, nepostojanje ovakvog zakonskog rešenja ostavio je van parlamenta predstavnike nacionalnih manjina. Zahvaljujući ovoj promeni, kao predstavnici stranaka manjinskih zajednica u parlamentu se pojavilo 8 poslanika (3 Mađara, 2 Bošnjaka, 2 Roma i Albanac). U izbornoj utakmici „velikih stranaka“ trendovi koji su beleženi u istraživanjima nisu se bitno promenili. SRS je dominaciju iz istraživanja potvrdio izbornim rezultatom, gde je sa 28,6% glasova osvojio 32,4% mandata. Drugu političku snagu predstavlja DS koja je osvojila 22,71% glasova i 25,6% mandata. Potom sledi DSS sa novim koalicionim partnerom NS (16,55% glasova i 18,8% mandat), G17 (6,82% glasova i 7,6% mandata), SPS (5,64% glasova i 6,4% mandata) i LDP (5,31% glasova i 6% mandata). Značajnije promene u izbornoj orijentaciji birača, desile su se kod dve stranke - DSS i G17 plus. Za razliku od obima podrške koju su imali u istraživanjima iz prethodne godine, obe stranke su u izbornom procesu napravile znatno bolji rezultat. Deo razumevanja ove činjenice može se pronaći u smanjenju broja izborno orijentisanih ka PSS-u. To je, sa druge strane, ovim dvema strankama omogućilo da povrate deo nekadašnjih pristalica i dovedu sebe u status relevantnih političkih stranaka.

Tabela 13.3. Procenat osvojenih glasova stranaka na izborima u januaru 2007. godine

SRS	DS	DSS-NS	G17	SPS	LDP	OSTALI
28.6%	22,71%	16,55%	6,82%	5,64%	5,31%	14,37%

Nova preraspodela političkog spektra definisala je i nove koalicije koje su bile neophodne za formiranje skupštinske većine i samim tim izvršne vlasti. Vladajuću koaliciju sada čine DS, DSS, G17 plus kao i poslanici stranaka nacionalnih manjina. Sam proces stvaranje ove koalicije je dugo trajao, što se ne može reći i za njenu dugovečnost. Trvenja na relaciji DS-DSS dovela su do kraha te koalicije i do raspisivanja izbora koji su se održali u maju 2008. godine.

Kao uvod u ovaj izborni proces održani su izbori za Predsednika Srbije u januaru, odnosno drugi izborni krug u februaru te godine. Kao i na izborima pre četiri godine, ključna politička borba održana je između kandidata SRS Nikolića i DS Tadića. U

drugom izbornom krugu Tadić je sa manje od 100.000 glasova razlike osvojio mandat Predsednika Republike.

Parlamentarni izbori su obeleženi političkom borbom SRS i liste Za Evropsku Srbiju (koalicije koju predvodi DS). Preizborna istraživanja su beležila da je rejting ovih dveju opcija na približno istom nivou, međutim izborna kampanja je dovela do značajne razlike u korist ZES-a. Ova koalicija je osvojila 38.4% glasova i 40.8% mandata, potom sledi SRS (29.45% glasova i 31.2% mandata), DSS-NS (11.61% glasova i 12% mandata), koalicija SPS/PUPS/JS (7.58% glasova i 8% mandata) i LDP (5.24% glasova i 5.2% mandata). Kod manjinskih stranaka je sitacija ostala nepromenjena (4 Mađara, 2 Bošnjaka i Albanac), dok sada romske stranke nisu zadobile ni jedno mesto u parlamentu.

Novi koalicioni dogovor, neophodan za formiranje parlamentarne većine, napravljen je između koalicije ZES i koalicije SPS/PUPS/JS, uz pomoć predstavnika manjinskih stranaka. Shodno retorici i ključnim porukama koje su stranke iznеле u periodu pre i u toku izborne kampanje, pristanak koalicije oko SPS da uđe u ovu koaliciju može se smatrati kao velika politička promena.

Tabela 13.4. Procenat osvojenih glasova stranaka na izborima u maju 2008. godine

ZES	SRS	DSS-NS	SPS-PUPS-JS	LDP	OSTALI
38.4%	29.45%	11.61%	7.58%	5.24%	7.72%

- Neizborna 2009., 2010. i 2011. godina- javnomnenjska istraživanja

Izborne orientacije građana u ovim godinama moguće je pratiti samo putem javnomnenjskih istraživanja, jer je period od 2008. do 2012. godine obeležen odsustvom bilo predsedničkih, bilo parlamentarnih izbora. Radi poređenja uzimamo istraživanja koja su se sprovela u oktobru 2008., septembru 2009., septembru 2010. i novembru 2011. godine

Jedan događaj je u velikoj meri izmenio partijsku scenu Srbije u drugoj polovini 2008. godine. Naime, došlo je do podela u okviru SRS, gde su biračke preference podeljene na dva nova aktera, stari SRS i novonastalu stranku Srpsku naprednu stranku (SNS). Rascep koji se odigrao u SRS doveo je do stvaranje dve relevantne političke opcije. U nalazima koji su dobijeni neposredno po odigravanja ovog događaja SNS je uspela da najveći deo biračkog tela nekadašnje SRS „prebaci“ u svoje polje i njihovo učešće u kategoriji opredeljenih je bilo 25%, dok je SRS imala 7% izbornu opredeljenih. U istraživanju iz septembra 2009. godine beležimo značaj porast snage SNS koji tada

iznosi 30% opredeljenih, dok je kod SRS taj procenat nešto smanjen i iznosi 6% izborno orijentisanih. Podaci iz septembra 2010. godine govore da su obe stranke na približno istom nivou kao i pre godinu dana, prvi na 29%, dok su drugi i dalje na 6%, što ih u tom trenutku čini igračem koji brine o „ispadanju iz lige“. Stvari se nisu ni za jutu promenile u istraživanju iz 20011. godine.

Značajne promene u broju izborno orijentisanih ispitanika nisu uočljive ni kod stranaka koje su činile vladajuću koaliciju ZES, sve do 2011. godine. U jesen 2008. godine, ova koalicija beleži rejting od 40% izborno orijentisanih. Godinu dana kasnije dolazi do pada u obimu izborne orijentacije ispitanika i tada ta koalicija ima 36% izborno orijentisanih. I sledeće godine nije došlo do značajnijeg pada ukupne podrške izborno orijentisanih ispitanika, pa DS i dalje beleži stagnaciju sa najvišim rejtingom od svih političkih partija koja iznosi 36% od izborno orijentisanih ispitanika. Međutim, već u 2011. godini dolazi do značajnih promena kada je u pitanju rejting ove političke partije. Istini za volju, svi prethodni rejtinzi ove stranke su bili vezani za koaliciju koju je okupljala ova stranka. U toj godini dolazi do razlaza sa kopcionim članom G17 koja se ubrzo transformiše u Ujedinjene regione Srbije (URS). U istraživačkim merenjima raspoloženja birača, ova „stara nova“ opcija URS, nalazi se nešto iznad cenzusa. To je deo glasova kojim se da objasniti smanjen rejting DS. S druge strane, efekti ekonomske krize i načina na koji se vršila vlast u prethodnom periodu dodatno su smanjili broj izborno orijentisanih koji naginju ovoj političkoj opciji.

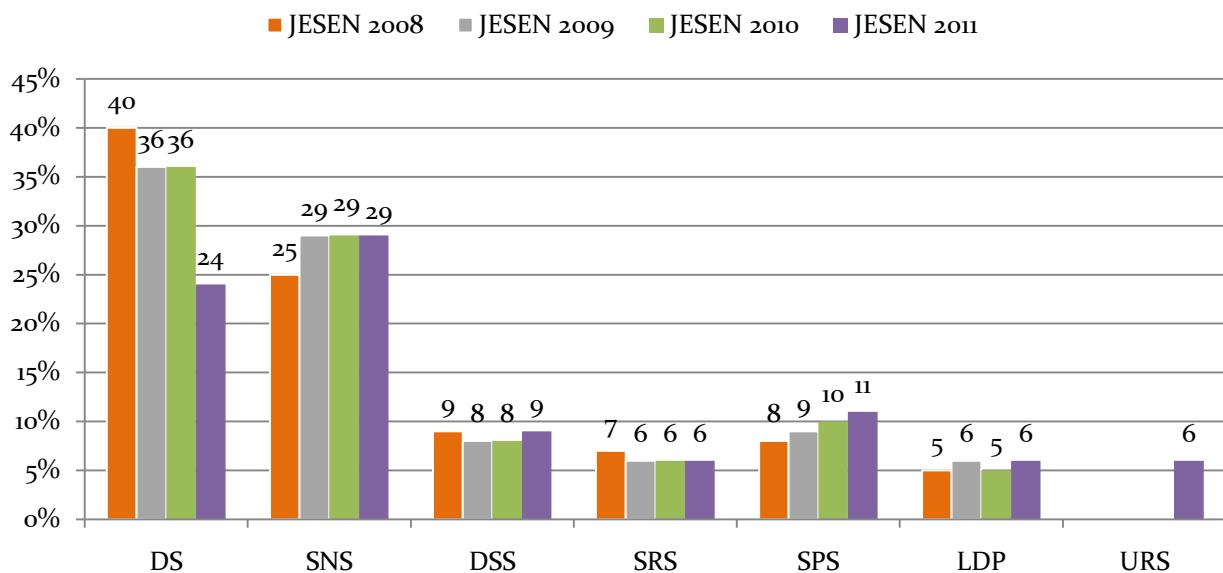
Dvojac DSS-NS je beležio pad u broju izborno orijentisanih od oktobra 2008., kada su imali 9%, do septembra 2009. godine kada su imali 8% izborno opredeljenih. Približavanje političkih stavova između SNS i NS, značio je i definitivni razlaz ove koalicije, tako da rejting DSS u prve dve godine čini zbir koji oni imaju zajedno sa NS, dok su dve poslednje godine u grafikonu ispod obim izborno orijentisanih koji su vezani isključivo sa DSS-om. To nije značajno promenilo obim podrške koju ima ova politička stranka u četiri javnomnenjska istraživanja.

Jedina značajnija promena u obimu izborno orijentisanih vezana je za drugu koaliciju koja je okupljena oko SPS, a koju pored njih čine PUPS i JS. Ova koalicija ima trend porasta u skupini izborno orijentisanih, jer su beležili porast od 2008. godine kada su imali 8%, preko 2009. godine kada su imali 9%, 2010. godine kada u skupini izborno orijentisanih učestvuju sa 10%, pa zaključno sa 2011. godinom kada im procenat izborno orijentisanih raste na 11% od ukupnog broja izborno opredeljenih.

Interesantna je pozicija LDP, koji u poslednja dva izborna ciklusa beleži izborni rezultata „tik“ iznad cenzusa, a istraživanja iz ove tri godine pokazuju da se oni nalaze

na istom mestu kao i ranije. Relevantna politička stranka, ali obim podrške birača ih drži na ivici od 5%. Sve ostale stranke se nalaze značajno ispod ovog procenta izborno opredeljenih.

Grafikon 13.4. Promene u izbornoj orijentaciji tokom 2008, 2009 i 2010-te godine (u %)

- Izborna 2012. godina - rezultati izbora

Od uvođenja višepartizma 1990. godine ovo je tek druga Vlada koja je „izgurala“ pun mandat. Stoga je vreme održavanja bilo unapred poznato i sve političke stranke su „tempirale“ svoje aktivnosti shodno tom vremenskom okviru. SNS je svoju političku platformu u najvećoj meri usmerila ka DS, odnosno kritici rada ove stranke u prethodnoj vladi. Predizborna kampanja je praćena i čudnom pozicijom koalicije oko SPS-a i URS-a gde su se ove liste postavile kao opozicione, mada su prethodne četiri godine bile važan deo vladajuće izvršne vlasti. Paralelno sa parlamentarnim izborima, tadašnji Predsednik Tadić je sebi „skratio“ mandat, te su se stvorile mogućnosti da se održe i predsednički izbori. Ovo je događaj koji će kasnije najvažnije usmeriti pomeranja na partijskoj sceni.

Tabela 13.5. Procenat osvojenih glasova stranaka na izborima u maju 2012. godine

SNS	DS	SPS	DSS	LDP	URS	OSTALI
24.04%	22.06%	14.51%	6.99%	6.53%	5.51%	20.36%

U odnosu na raspoloženja koja su „uhvaćena“ kod birača u jesen 2011. godine nije bilo značajnijih promena do samih izbora, kako je to bio slučaj 2008. godine. Najveći broj glasova na tim izborima je osvojila koalicija okupljena oko SNS 24.04% (osvojivši 29.02% mandata), s tim da je od značajnijih stranaka u toj koaliciji važno pomenuti NS koja je dugi niz godina bila koalicioni partner DSS-a. Potom sledi DS sa 22.06% glasova (26.8% mandata) što je i najveći pad birača ukoliko se porede sa rezultatom od pre četiri godine kada je za njih glasalo 38.4% birača (tada u koaliciji sa G17, odnosno URS). Obe ove političke opcije beleže nešto niži rejting od onog koji je meren istraživanjem iz 2011. godine, što se da pripisati i izbornoj kampanji u kojoj je u dobroj meri bilo prisutno negativne i diskvalifikujuće kampanje. Ove dve stranke su u tome prednjaci, a to je onda iskoristio neko treći.

Taj treći jeste koalicija okupljenja oko SPS. Ova lista je na izborima osvojila 14,51% glasova (17.6% mandata) i duplirala podršku birača bilo da se radi o apsolutnim brojevima ili o procentima u odnosu na period od pre četiri godine. Pozicija koja odlučuje poput jezička na vagi bila je zagarantovana ovoj političkoj opciji, a to je značilo i izvesnost njihovog učešća u izvršnoj vlasti. Nositelj vlada od 2004. do 2008. godine, stranka DSS je osvojila 6,99% glasova i time 8.4% mandata. Osim ove stranke izborni prag su prešle LDP sa 6.53% (7.6% mandata) i URS sa 5.51% (6.4% mandata) glasova. Treba napomenuti da se na izbornoj listi LDP nalazila i stranka SPO koja je relevantan politički akter iz koalicije sa NS na izborima 2003. godine. Jedna od stranaka koja je od 1992. godine bila stalni parlamentarni akter, koja je u dva saziva (2003. i 2007.) imala najveći broj poslanika u parlamentu završila je u ovom izbornom procesu ispod cenzusa. Na ovim izborima je SRS osvojila 4.61% glasova što je nedovoljno da bi ova politička opcija ušla u proces raspodele mandata.

Parlamentrani izbori su bili samo prvo poluvreme izborne trke te godine. U isto vreme kada i parlamentrani izbori održavali su se i izbori za Predsednika Republike. U izbornoj trci je učestvovalo 12 kandidata, a najbolji rezultat su zabeležili kandidati DS Boris Tadić sa osvojenih 25,31% i kandidat SNS-a Tomislav Nikolić sa osvojenih 25,05% glasova. Osim njih, relevantne rezultate su zabeležili i kandidat SPS Ivica Dačić - 14,25% glasova, kandidat DSS Vojislav Koštunica - 7,44%, kandidat URS Zoran Stanković - 6,58% i kandidat LDP Čedomir Jovanović sa 5,03% glasova. Imajući u vidu zakonske odredbe koje predviđaju izbor na funkciju Predsednika Republike uz kvalifikovanu apsolutnu većinu, pristupilo se održavanju drugog izbornog kruga dve nedelje kasnije. U njemu su se našli dva prvoplasirana kandidata iz prvog izbornog kruga. U periodu između 6. i 20. maja predstavnici SNS, kao i njihov kandidat Nikolić zasuli su javnost pričom o izbornoj krađi i to „potkrepljivali“ glasačkim materijalom sa biračkih mesta. Ovaj proces nikada nije dobio svoj epilog u institucijama sistema, jer je

nadležni tužilac odbacio sve prigovore. Sa sigurnošću se može reći da je ovde reč o propagandnim mahinacijama, a ne o izbornim prekršajima. U drugom izbornom krugu, na opšte iznenađenje pobednik izbora je kandidat SNS Tomislav Nikolić koji je osvojio 49,54% glasova, dok je njegov protivkandidat Tadić osvojio 47,31% glasova.

Ova okolnost je u najvećoj meri uticala na proces formiranja izvršne vlasti. Koalicija okupljena oko SPS (PUPS i JS) odlučila je da promeni dotadašnjeg koalicionog partnera DS i napravila je novu vladajuću većinu sa strankama okupljenim oko SNS. Za ovu koaliciju našli su i neophodnog partnera u URS-u, tako da je većina u skupštini bila oformljena. Za predsednika nove Vlade biva izabran lider socijalista Ivica Dačić.

- ***Neizborna 2013. godina – javnomnenjska istraživanja***

Nova izvršna vlast i učešće SNS-a u njoj bitno menjaju partijski sistem koji se već izvesni niz godina ustabilio u Srbiji. Imajući u vidu da su se izbori održali u prvoj polovini 2012. godine, u procesu praćenja promena na izbornoj i partijskoj sceni Srbije koristićemo dva istraživanja, iz decembra 2012. i decembra 2013. godine.

Nekoliko bitnih događaja menjalo je odnos građana prema političkim strankama, a samim tim i njihove izborne orijentacije. Ulaskom u izvršnu vlast SNS je dobio značajno povećanje u biračkom telu, ali najveći napredak u kategoriji izborno orijentisanih koji daju poverenje ovoj političkoj stranci desio se u drugoj polovini 2012. godine. Tada se naime, poveo istražni, a potom i sudski proces protiv Miroslava Miškovića, najuticajnijeg tajkuna u Srbiji. Od tog trenutka, SNS je dostigla procenat izborno orijentisanih koji prelazi 40%, jer je očigledno to motivisalo deo birača da svoje poverenje daju ovoj stranci. Ovaj obim podrške se od kraja 2012. godine nije značajnije menjao sve do izbora 2014. godine.

S druge strane, nivo poverenja koji je lista oko SPS zadobila na izborima nije se značajnije menjao u periodu do izbora 2014. godine. Ova politička opcija je sa malim oscilacijama u kontinuitetu beležila političke rejtinge koji su bili dvocifreni, ali nisu prelazili podršku od 15% izborno orijentisanih birača. U sastav nove Vlade ova koalicija je ušla uz podršku URS, koji je takođe beležio rejtinge koji su bili na nivou njihovog izbornog rezultata iz 2012. godine. Međutim, u letu 2013. godine došlo je do rekonstrukcije Vlade, gde je iz redova vladajuće koalicije izbačen URS. U međuvremenu, značajan deo drugih stranaka je pristupio vladajućoj većini (SDPS, SPO, DHSS...) što je učinilo nepotrebним podršku ove opcije za formiranje vladajuće većine. Od tada URS beleži značajno lošije skorove u kategoriji izborno orijentisanih

birača i nalaze se na ivici prepoznatljivosti kao politička opcija koja ima 2% podrške izborno orijentisanih.

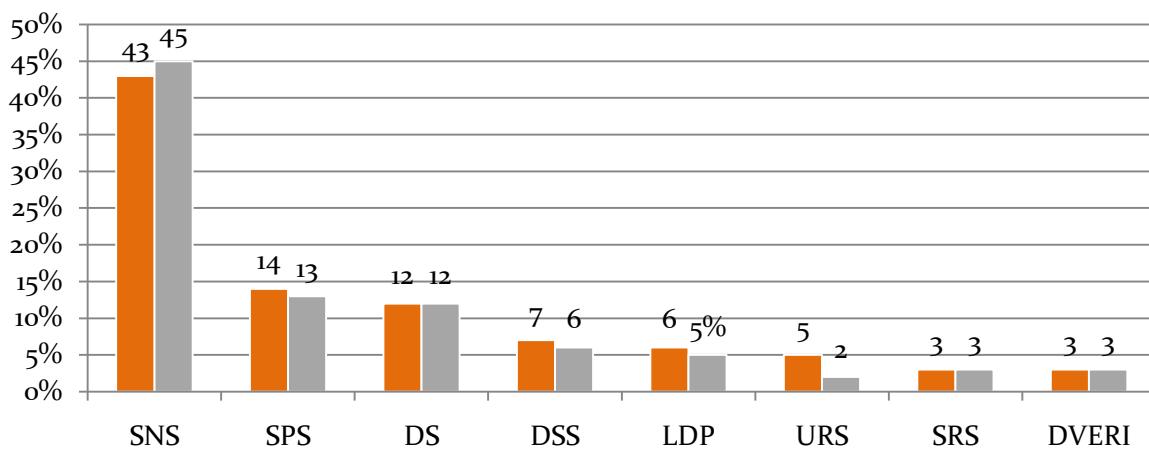
Kada je u pitanju obim podrške koju ima DS stvari su se po oву stranku dramatično pogoršale. Došlo je do naglih promena u obimu poverenja građana u ovu stranku i već krajem 2012., pa sve do proleća 2014. godine, ova stranka beleži podršku od 10% do 12% izborno orijentisanih građana. U danima neposredno pre raspisivanja parlamentarnih izbora došlo je do značajnih promena u okviru same stranke. Naime, bivši predsednik države Tadić izgubio je poziciju lidera stranke u 2012., a pred same izbore napustio je stranku i osnovao novu političku opciju Novu demokratsku stranku (NDS). To je svakako značajno uticalo na promene rejtinga DS što će se videti i u izbornom rezultatu na izborima 2014. godine.

Od preostalih političkih opcija primetno je da se iznad granice izbornog cenzusa drže dve stranke DSS i LDP, ali je primetan i trend opadanja broja izborno orijentisanih ispitanika ka ovim strankama. Dve političke opcije koje su na prethodnim izborima ostale ispod cenzusa, ali ih s obzirom na osvojeni broj glasova možemo smatrati relevantnim - SRS i DVERI beležile su skor od 3% izborno orijentisanih u dužem vremenskom periodu.

Sa ovako struktuiranom partijskom scenom dočekani su vanredni parlamentarni izbori u martu 2014. godine.

Grafikon 13.5. Izborne orientacije u 2012. i 2013. godini (u %)

■ DECEMBER 2012 ■ DECEMBER 2013

- **Izborna 2014. godina - rezultati izbora**

Raspisivanje vanrednih parlamentarnih izbora u 2014. godini najavljivano je duži niz vremena, a signali o tome da će biti raspisani počeli su da dolaze neposredno po procesu rekonstrukcije Vlade iz septembra 2013. godine. Na ovaj korak se odlučila najveća stranka vladajuće koalicije SNS, najverovatnije vođena idejom o kapitalizaciji rejtinga koji se duži niz vremena beležio u javnomnenjskim istraživanjima.

Tabela 13.6. Procenat osvojenih glasova stranaka na izborima u martu 2014. godine

SNS	SPS	DS	NDS	OSTALI
48.35%	13.49%	6.03%	5.7%	26.43%

U tom nastojanju naprednjaci su bili izuzetno uspešni. Na parlamentarnim izborima 2014. godine osvojili su 48.35% glasova od ukupnog broja izašlih. Istini za volju, izlaznost birača je bila nešto niža u odnosu na nekoliko prethodnih parlamentarnih izbornih ciklusa - na njima se pojavilo 3.592.000 birača, što čini oko 53% birača upisanih u birački spisak. To ni na koji način ne umanjuje činjenicu da su naprednjaci ostvarili jednu od najubedljivijih pobeda u istoriji srpskog višepartizma. Zahvaljujući ovom procentu glasova i povećanom broju stranaka koje nisu prešle cenzus zadobili su 63,2% mandata u parlamentu.

Socijalisti, odnosno koalicija okupljena oko njih osvojila je 13.49% glasova što ih u procentima čini bliskim rezultatu od pre godinu i po dana, ali su zadobili u apsolutnim brojevima nešto manji broj birača. Kao i u slučaju SNS, efekat stranaka koje nisu prešle cenzus omogućio je ovoj koaliciji da u parlamentu ima jednak broj mandata kao i pre godinu i po dana - 17,6%. Ono što sada menja situaciju u vezi sa ovom koalicijom jeste činjenica da od njihove političke volje ne zavisi proces formiranja izvršne vlasti.

Slabljene podrške izborne orijentisanih građana koja je kod DS zabeležena u istraživanjima javnog menjenja u 2012. i 2013. godini zadobila je potvrdu i u samom izbornom ponašanju. Trend koji je beležen od izbora 2012. godine nije se promenio ni na izborima 2014. godine. Ukoliko posmatramo samo DS, taj rezultat je neuporedivo lošiji u odnosu na one rejtinge koje je ova stranka imala u istraživanjima javnog mnenja. Sada je ona osvojila 6,03% glasova i zahvaljujući tome 7,6% mandata u parlamentu. Međutim, pred sam izborni proces došlo je do značajnih promena u okviru same stranke, te rezultat DS treba posmatrati i kroz rezultat NDS. Ova nova politička opcija, predvođena Borisom Tadićem, osvojila je 5.7% glasova i 7.2% mandata u parlamentu. Uz sve rezerve prema takvoj analizi, zbirno su ove dve političke opcije osvojile oko 12% glasova, što je blisko i trendovima koji su nađeni u javnomnenjskim

istraživanjima. Ne treba smetnuti sa uma, da ove podatke treba tretirati i u kontekstu koalicije NDS sa regionalnom strankom Ligom socijaldemokrata Vojvodine (LSDV). Činjenica da ova stranka ima relevantan broj glasova dodatno umanjuje izborni skor DS-a, odnosno NDS-a.

Verovatno najveće iznenađenje izbrnog procesa 2014. godine jeste činjenica da značajan broj stranaka, koje su u prethodnim sazivima bile parlamentarne, sada nisu prešle izborni prag. Ukoliko govorimo o procentu glasova koji čine zbir stranaka koje su ostale ispod cenzusa i broju nevažećim glasova, što čini okvir za preraspodelu mandata, mi govorimo o skoro 23% glasalih birača. Najpre, dve relevantne izborne ponude, DVERI i SRS, nisu ni 2014., kao ni 2012. godine ušle u parlament. Oni su sada osvojili i znatno manji broj glasova nego pre godinu i po dana, s tim da je pad SRS značajno dublji nego pad DVERI. Kada su u pitanju stranke koje su imale parlamentarni status, najveći pad se desio kod URS-a koji je osvojio samo 2% podrške birača, što je trend koji je dobijen javnomnenjskim istraživanjima. Ono što predstavlja promenu u raspoloženju birača, „okretanje od malih stranaka“, čini se da je najviše koštalo DSS i LDP. Naime, ove političke opcije su u istraživanjima imali rejtinge koji su govorili o broju izbornu orijentisanih od oko 5%, ali je očigledno da se jedan broj birača predomislio, bilo da je u pitanju izborna participacija, bilo da je u pitanju promena izborne orijentacije. Stoga je DSS osvojila 4,24% glasova, a LDP 3,36% glasova.

Nova partiskska scena Srbije, dovela je do mogućnosti da posle dužeg niza vremena jedna izborna lista, odnosno stranka može sama da formira Vladu. Međutim, SNS sa svojim liderom Aleksandrom Vučićem nije iskoristila ovu mogućnost, već je ponudila koalicioni dogovor svojim partnerima iz predhodne vlade socialistima. Nova koalicija za mandatara Vlade ima lidera naprednjaka Vučića.